

2017-06

þÿ — š Å À Á ^{1 ± 0} ® ± Á Ç ± ¹ ¿ » ¿ ^{3 - ± 0 ±} Ä
þÿ À Á Î Ä · À µ Á ⁻ ¿ ' ¿ Ä · Â ' 3 3 » ¿ ⁰ Á ± Ä ⁻

þÿ ™ É ± ⁰ µ ⁻ ¼ , £ Ä Å » ^{1 ± ½} ®

þÿ Á ³ Á ± ¼ ¼ ± ™ Ä Ä ¿ Á ⁻ Â , £ Ç ¿ » ® · À ¹ Ä Ä · ¼ Î ½ ¥ ³ µ ⁻ ± Â , ± ½ µ À ¹ Ä Ä ® ¼ ¹ ¿ · µ ÷ À ¿ »

<http://hdl.handle.net/11728/10872>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

**Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ, 1878-1914**

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΙΩΑΚΕΙΜ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	2
Αρχαιολογικές αναζητήσεις στην Κύπρο κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας	3
Χρονολόγιο ανασκαφών κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878-1900).....	14
Αρχές 20ου αιώνα: Συνέχεια ανασκαφών... συνέχεια σύλησης αρχαιολογικών θησαυρών.....	30
Νομοθετικές ρυθμίσεις για τις κυπριακές αρχαιότητες.....	36
Ο Περί Αρχαιοτήτων Νόμος	41
Μέτρα για την πάταξη της αρχαιοκαπηλίας μετά τη νομοθεσία του 1905	45
Ίδρυση και εξέλιξη του Κυπριακού Μουσείου	47
Συμπεράσματα.....	57
Παράρτημα	60
Βιβλιογραφία-Αρχειακές πηγές	78

Εισαγωγή

Οι ρίζες της κυπριακής αρχαιολογίας ανάγονται στον ΙΘ΄ αιώνα. Η περίοδος αυτή όπως και οι αρχές του 20^{ου} αιώνα σηματοδοτούνταν από ένα κυνήγι αρχαιολογικών θησαυρών στην ασιατική και αφρικανική ήπειρο καθώς και τον κλασικό κόσμο. Πολλοί ευρωπαίοι συλλέκτες εκδήλωναν έντονο το ενδιαφέρον τους για νέας τέχνης και κουλτούρας ευρήματα προερχόμενα από τις ανατολικές και άλλες περιοχές με τα οποία θα εμπλούτιζαν τις ιδιωτικές τους συλλογές. Η Κύπρος, που αντιμετωπιζόταν τότε ως τμήμα της Ανατολής ή ως επαρχία της Ελλάδας, βρισκόμενη στο καίριο σταυροδρόμι του επίμαχου χώρου, δε διέλαθε της προσοχής τους. Αρκετοί ξένοι διπλωμάτες που ζούσαν στο νησί ή άλλοι αρχαιοδίφες και διανοούμενοι, που περνούσαν από αυτό, έσπευδαν να αγοράσουν αρχαιότητες μα και να ανασκάψουν τοποθεσίες προκειμένου να τις εντοπίσουν. Η πλεονεξία και η ακόρεστη δίψα για πλουτισμό στάθηκε μια άλλη αφορμή για τη διενέργεια αρχαιολογικών ερευνών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μακριά όμως από τις προδιαγεγραμμένες αρχές της ιστορικής επιστήμης, πλήττοντας έτσι ανεπανόρθωτα την κυπριακή αρχαιολογία. Από την άλλη, η συστηματική διασπορά αρχαιοτήτων στο εξωτερικό αποξένωσε τη γη της Κύπρου από πολυάριθμους θησαυρούς που για αιώνες περιέθαλψε και διέσωσε στους κόλπους της. Τούτη την περίοδο το νησί δέχτηκε, σύμφωνα με συντάκτη της εφημερίδας *Σάλπιγξ*, την σκληρότερη ίσως απογύμνωση από τα κειμήλια και τα τεκμήρια της παλιάς δόξας του.¹

Παρόλο που οι κυπριακές αρχαιότητες, για μεγάλο χρονικό διάστημα του 19^{ου} αιώνα, θεωρούνταν επαρχιώτικες και υποδεέστερης αξίας² συγκρινόμενες με αυτές της ελληνικής κλασικής τέχνης και της αιγυπτιακής, στη συνέχεια καταξιώθηκαν και αναζητήθηκαν με βουλιμία από ξένους. Πολλά μουσεία και ιδιωτικές συλλογές εμπλουτίστηκαν με κυπριακές αρχαιότητες από τις οποίες οι πλείστες φυγαδεύτηκαν παράνομα από τον τόπο τους. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η συλλογή που προήλθε από την ανασκαφική δραστηριότητα του Palma di Cesnola και αγοράστηκε από το Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Μεγάλη ήταν και η σύληση που υπέστησαν οι θησαυροί της Κύπρου από τον Ohnefalsh-Richter και άλλους Ευρωπαίους στα πρώτα κυρίως χρόνια της Αγγλοκρατίας, θησαυροί οι οποίοι είχαν προκύψει ακόμα και από νόμιμες ανασκαφές.

¹ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 18 Δεκεμβρίου 1885.

² Άννα Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία και οι ξένες αποστολές 1878-1955», στο *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου: Κυπριακά 1878-1955*, Τμ. Β΄, Δήμος Λευκωσίας, Λευκωσία 1986, όπ.π., σ.311.

Η βρετανική κυβέρνηση του νησιού θέλοντας να θέσει ένα φραγμό στην ανεξέλεγκτη διενέργεια ανασκαφών καθώς και την εξαγωγή των αρχαιοτήτων, έλαβε ποικίλα μέτρα. Εν τούτοις αρκετοί επιτήδριοι έμποροι πετύχαιναν να τις διοχετεύουν στο εξωτερικό έστω και αν είχε τεθεί σε ισχύ η σημαντική νομοθεσία του 1905. Ήταν θλιβερό επίσης που σε αυτή την πράξη εμπλέκονταν και πολλά από τα κυβερνητικά στελέχη.

Αναμφίβολα καθοριστικός σταθμός στην πορεία της κυπριακής αρχαιολογίας υπήρξε η ίδρυση Μουσείου στην Κύπρο. Ο θεσμός αυτός συνέβαλε κατά πολύ τόσο στη μείωση της αρχαιοκαπηλίας όσο και στην προστασία των κυπριακών πολιτιστικών κειμηλίων.

Αρχαιολογικές αναζητήσεις στην Κύπρο κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας

Η Κύπρος, σε σχέση με άλλες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου μόλις στα μέσα του 19^{ου} αιώνα προσέελκυσε το ενδιαφέρον των επιστημόνων από αρχαιολογικής άποψης λόγω του ότι τα ιστορικά μνημεία του παρελθόντος δεν ήταν ιδιαίτερα εμφανή, εκτός από αυτά της περιόδου των Λουζινιανών και των Ενετών. Οι γνώσεις μας για το θέμα αυτό ξεκίνησαν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αφοτου άνοιξε και η αυλαία των αρχαιολογικών αποστολών στην Κύπρο.³

Οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες, αρκετά ανορθόδοξες, διενεργήθηκαν στο νησί μετά το 1850 από ξένους διπλωμάτες και ευρωπαϊούς διανοούμενους, ευνοϊκά διατεθειμένους προς τις οθωμανικές αρχές αλλά και υποβοηθούμενους από τους ντόπιους που, πολλές φορές, ξεπουλούσαν τους θησαυρούς τους λόγω των δυσμενών συνθηκών διαβίωσής τους. Αυτό εξάλλου ήταν επιτρεπτό από την οθωμανική κυβέρνηση κυρίως σε περιόδους ανομβρίας.⁴ Κατά τα έτη 1870 και 1873 μάλιστα που υπήρχε μεγάλη δυστυχία, αυτή μετριάστηκε, αφού χάρη των ανασκαφών πολλοί εργάτες και νέοι απασχολήθηκαν σε αυτές.⁵ Όταν δε η κυβέρνηση αρνήθηκε στους κατοίκους άδεια για ανασκαφές, από το χωριό Άγιος Ιωάννης έφυγαν 20 χωρικοί για τη Σμύρνη με το τελευταίο ατμόπλοιο. Σίγουρα πολλοί άλλοι θα ακολουθούσαν το παράδειγμά τους εξαιτίας της φτώχειας και της πείνας, αν έγκαιρα δε βρισκόταν εργασία, σχολίαζε αρθρογράφος της εποχής.⁶

³ Gustave Cirilli, «Choses et gents d' archéologie. Le débarquement d' une «consulasse» américaine à Chypre», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τμ. Α', Λάρνακα 1923, σ.175.

⁴ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 6 Δεκεμβρίου 1879.

⁵ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 3 Ιανουαρίου 1880.

⁶ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 21 Φεβρουαρίου 1880.

Οι ληστρικές ενέργειες σε βάρος των αρχαιοτήτων από τυμβωρύχους και λαθρέμπορους ήταν συχνό φαινόμενο τη στιγμή που δεν υπήρχε καμιά σχετική με τις αρχαιότητες πρόνοια από μέρους των Οθωμανών. Μόλις το 1869 εκδόθηκε οθωμανικός νόμος που αφορούσε την Παιδεία ο οποίος μεριμνούσε συνάμα και για την παράνομη εξαγωγή αρχαιοτήτων. Προέβλεπε μάλιστα και ένα Μουσείο, ένα χώρο φύλαξης των ευρημάτων. Για αυτό το σκοπό προοριζόταν η εκκλησία της Αγίας Ειρήνης, έξω από το παλάτι του Τοπκαπί. Επειδή όμως το συγκεκριμένο εγχείρημα απέτυχε, οι αρχαιότητες που είχαν συγκεντρωθεί αποτέλεσαν τη βάση για το Αυτοκρατορικό Μουσείο (Muze-i-Humayan). Το Μουσείο αυτό καθόρισε και την παραπέρα εξέλιξη της αρχαιολογίας σε όλη την οθωμανική επικράτεια αφού με εισήγησή του προωθήθηκε ο «Νόμος Περί Αρχαιοτήτων» το 1874, ο 20 Sefer 1291. Σύμφωνα με αυτόν οι αρχαιολογικές έρευνες τέθηκαν υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας ενώ παράλληλα απαγορεύτηκε σε ξένους ανασκαφείς να οικειοποιούνται όλα τα ευρήματα. Ο νόμος προνοούσε όπως το 1/3 των αρχαιολογικών ευρημάτων αποδιδόταν στην Κυβέρνηση, το 1/3 στον ιδιοκτήτη της γης και το υπόλοιπο στον ανασκαφέα.⁷

Από το 1861 μέχρι και το τέλος της Τουρκοκρατίας λειτούργησαν προγράμματα ανασκαφών από προξένους, τραπεζικούς και ξένους διπλωμάτες που βρίσκονταν στην Κύπρο ή άλλους που έφταναν για τον ίδιο σκοπό. Σύμφωνα με τον Gustave Cirilli πρώτος αναζήτησε κυπριακές αρχαιότητες ο Γερμανός Ludwig Ross, που ήρθε στην Ελλάδα μαζί με το βασιλιά Όθωνα καθώς και ο M. De Saulcy.⁸ Ακολούθως το Μουσείο του Παρισιού έστειλε στην Κύπρο διάσημους επιστήμονες όπως τον Melchior de Vogüé, τον Duthoit και τον Waddington.⁹ Αρχαιολογικούς θησαυρούς από την κυπριακή γη αναζήτησαν και οι Hamilton Lang, Louis de Maricourt και τα αδέρφια Colouna Ceccaldi.

Η σκαπάνη των χωρικών του Ιδαίου το 1850 έφερε στο φως από την κορυφή της βορειοδυτικής ακρόπολης, γνωστής με το όνομα Αμπυλερή, την ορειχάλκινη πλάκα-πίνακα με μακροσκελή επιγραφή στην κυπριακή διάλεκτο, εύρημα ανεκτίμητης αξίας. Έρευνες στην περιοχή πραγματοποίησε το 1862 ο κόμης Melchior de Vogüé, ενώ στη συνέχεια διενέργησε εκεί ανασκαφές ο γάλλος πρόξενος Pérélié. Το ίδιο έκαναν και κάτοικοι του χωριού για

⁷ Άννα Γ. Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσονόλα 1832-1904: Έργα και Ημέραι, Πολιτιστικό Κέντρο της Λαϊκής Τράπεζας*, Λευκωσία 2000, σ.25.

⁸ Cirilli, όπ.π., σ.175.

⁹ *Αλήθεια*, Λεμεσός 10 Ιουνίου 1882.

λογαριασμό ξένων αξιωματούχων. Έτσι είχαν συληθεί δεκάδες τάφοι τα αντικείμενα των οποίων αγοράστηκαν από διάφορους αρχαιοκάπηλους στη Λάρνακα.¹⁰

Ο πρόξενος της Γαλλίας στη Λάρνακα κόμης Louis de Maricourt έψαξε για κυπριακές αρχαιότητες μετά από μια τυχαία ανακάλυψη ενός μικρού αγάλματος από άργιλο το 1864 στο χώρο της Αλυκής. Η οικογένεια του κόμητα, όπως σημείωνε ο Lang, συγκέντρωσε αρκετά αγάλματα και άλλα αντικείμενα από αγρούς.¹¹ Κατά τον Gustave Cirilli, η αναζήτηση αρχαιοτήτων έγινε μια καθημερινή ενασχόληση του προξένου που έσπαζε τη μονοτονία της μικρής πόλης. Κάθε βράδυ συνοδευόμενος από τον πιστό σωματοφύλακά του κατευθυνόταν στο λόφο για να μαζέψει αγαλματίδια όπως μάζευαν φράουλες ήμανιτάρια στη Γαλλία.¹² Με τον τρόπο αυτό οργάνωσε για πρώτη φορά μια συλλογή αποτελούμενη από μικρά αντικείμενα.

Με πρωτοβουλία του Ernest Renan, μεγάλου ευρωπαίου λόγιου, διενέργησε ανασκαφές η αποστολή του Melchior de Vogue, που ήταν και η πιο επιστημονική για την εποχή της. Πραγματοποίησε ανασκαφές στους Γόλγους από όπου έφερε στο φως αγάλματα θεών, ιερέων, επιγραφές, κιονόκρανα και άλλα αρχιτεκτονικά κοσμήματα. Όλα τούτα τα ευρήματα αποτέλεσαν αξιόλογο υλικό της συλλογής των κυπριακών αρχαιοτήτων στο Μουσείο του Λούβρου.¹³

Γνωστή υπήρξε και η ανασκαφική δραστηριότητα του άγγλου προξένου Robert Hamilton Lang ο οποίος είχε εγκατασταθεί για κάποιο χρονικό διάστημα στην Κύπρο. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, όταν οι κάτοικοι του Ιδαίου ανακάλυψαν τάφους το 1866 ύστερα από καταρρακτώδεις βροχές, πήγε και ο ίδιος στο χώρο όπου βρήκε τον κ. Πιερίδη μαζί με τον γάλλο πρόξενο Ceccaldi.¹⁴ Αφηγείτο ακόμα πώς εντόπισε το γλυπτό που δωρήθηκε από το Σαργόν στους κύπριους ηγεμόνες τον 8^ο π.Χ. αιώνα το οποίο και πουλήθηκε στο Μουσείο του Βερολίνου.¹⁵ Σημείωνε επίσης πως το 1867 ανέσκαψε ένα νέο ναό στην Πύλα από όπου καρπώθηκε λίγα ευρήματα καθώς και ένα κοιμητήριο στην Αλάμπρα. Στις ανασκαφές του σε χώρο του Ιδαίου το 1868 ανακάλυψε, με βάση τα λεγόμενά του, το πάνω μέρος ενός κολοσσιαίου αγάλματος καθώς και το ναό της Αφροδίτης.¹⁶ Σε αυτόν βρέθηκαν πολλές

¹⁰ Ιερώνυμος Κ. Περισιτιάνης, *Αρχαιολογικά και Ιστορικά Μελέται: Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 1910, σ.563.

¹¹ *Αλήθεια*, Λεμεσός 2 Οκτωβρίου 1886.

¹² Cirilli, όπ.π., σ.176.

¹³ Αθανάσιος Σακελλάριος, *Τα Κυπριακά*, Τμ. Α', Π.Δ. Σακελλάριος, Αθήνα 1890, σ.197.

¹⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός 18 Σεπτεμβρίου 1886.

¹⁵ Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία...», όπ.π., σ.313.

¹⁶ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 17 Ιουνίου 1905.

κυπριακές, φοινικικές και ελληνικές επιγραφές, μεγάλη συλλογή αγαλμάτων και δύο θησαυροί ασημένιων νομισμάτων. Τα ευρήματα των ανασκαφών του αποτέλεσαν τον βασικό πυρήνα των κυπριακών αρχαιοτήτων του Βρετανικού Μουσείου. Σημειωτέον ότι ο Lang, σε αντίθεση με τους άλλους προξένους, δεν συναντούσε οποιοδήποτε κώλυμα στην εξασφάλιση άδειας ανασκαφών, αφού ως Άγγλος έχαιρε ιδιαίτερης μεταχείρισης από την τουρκική κυβέρνηση.¹⁷

Πιο τυχερός από όλους στάθηκε ο General Louis Palma di Cesnola, μια περίεργη φυσιογνωμία που έφτασε στην Κύπρο το 1865 ως αμερικανός πρόξενος. Τη θέση αυτή του πρόσφερε ο Πρόεδρος των ΗΠΑ ως ένδειξη ευγνωμοσύνης επειδή ο στρατηγός Cesnola τάχθηκε με το μέρος των Βορείων στον εμφύλιο πόλεμο. Από μόνος του στέφθηκε αρχαιολόγος και εξαιτίας «της θείας χάρις του δολαρίου μα και της ανεκτικότητας των Τούρκων» κατόρθωσε να αποκτήσει μια αξιόλογη περιουσία εμπορευόμενος κυπριακές αρχαιότητες.¹⁸

Οι δραστηριότητες του Cesnola κατά την εντεκάχρονη παραμονή του στο νησί (1865- 1876) παρουσιάστηκαν στο έργο του με τίτλο *Cyprus: Its ancient cities, tombs and temples*, που προέκυψε κυρίως μέσα από ένα πλαίσιο ανταγωνιστικό, λόγω των διακρίσεων του Γερμανού συναδέλφου του Schliemann. Παρόλο που οι ανασκαφές του διενεργούνταν χωρίς επιστημονικές μεθόδους και σαφώς μακριά από οποιοδήποτε ενδιαφέρον για το χώρο και τους ανθρώπους του, ο ίδιος δήλωνε πως κατέβαλλε κάθε προσπάθεια προκειμένου να διασώσει τον αρχαιολογικό πλούτο του νησιού, την περίοδο κατά την οποία επικρατούσε βαρβαρότητα και έλλειψη πνευματικότητας.¹⁹ Ωστόσο θέλοντας να δικαιολογήσει το γεγονός ότι δεν ήταν εφικτό οι χώροι ανασκαφών να διατηρηθούν σε τέτοια κατάσταση που θα επέτρεπε την μετέπειτα έρευνα, δήλωνε πως αυτό οφειλόταν στην έλλειψη κρατικής αρωγής και προσωπικού επιστημονικά καταρτισμένου για τέτοιες δραστηριότητες. Εξάλλου, τόνιζε στην εισαγωγή του βιβλίου του, σε αρκετές περιπτώσεις η καταστροφή αρχαιολογικών χώρων συντελείτο από τη χρήση υλικών προερχόμενων από τις ανασκαφές στις οικοδομικές εργασίες των χωρικών.²⁰

Αρχικά ο Cesnola σε τύμβο στην περιοχή Φανερωμένη της Λάρνακας ανακάλυψε μια μεγάλη σαρκοφάγο από άσπρο μάρμαρο, άψογα διατηρημένη. Σε ένα άλλο τύμβο, σχεδόν

¹⁷ Σακελλάριος, ό.π., σ.37.

¹⁸ Cirilli, ό.π., σ.176.

¹⁹ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, ό.π., σ.81.

²⁰ General Louis Palma di Cesnola, *Cyprus: Its ancient cities, tombs and temples*, Harber and Brothers Pulpishers, Νέα Υόρκη 1878, σ.viii.

παραπλήσιο, βρήκε δύο αλαβάστρινα βάζα με το κάλυμμά τους.²¹ Τα ερείπια της αρχαίας πόλης των Χύτρων είχαν υποστεί, κατά τα χρόνια 1869-1874, την επίθεση των κατοίκων που ενέργησαν ανασκαφές για λογαριασμό του. Ο αμερικανός πρόξενος, όπως και σε άλλες αρχαίες θέσεις της Κύπρου, εφάρμοσε τις ακόλουθες μεθόδους: έδινε ή υποσχόταν χρήματα σε έμπειρους τυμβωρύχους και κυρίως στον Θεοχάρη Κωνσταντίνου μονόχειρα για να κάνουν ανασκαφές και μάλιστα στην απουσία του. Όσα δε ευρήματα ανακάλυπταν, τα μετέφεραν στο σπίτι του στη Λάρνακα. Πολλά από αυτά γίνονταν στη συνέχεια αντικείμενα εμπορικών συναλλαγών.²²

Ο σταρτηγός Cesnola συνέχισε τις ανασκαφές του κόμητα Melchior de Vogue στους Γόλγους το 1867. Εντόπισε στην νεκρόπολη των Γόλγων ποικιλία σαρκοφάγων, επιτύμβια στήλη με ανάγλυφα λιονάτρια, στήλη με σφίγγες και άλλα αντικείμενα. Μέσα σε λίγες μέρες οι 110 εργάτες του ανακάλυψαν 228 έργα μνημειακής γλυπτικής ανάμεσά τους και άγαλμα τριών περίπου μέτρων, αρχαϊκού κυπριακού εργαστηρίου που αναπαρίστανε τον Ηρακλή.²³ Το 1870 έκανε ανασκαφές σε μεγάλη κλίμακα, με τις συνηθισμένες του μεθόδους, στην περιοχή Άγιος Φώτιος, πολύ κοντά στη νεκρόπολη. Στη συγκεκριμένη τοποθεσία ανακαλύφθηκαν δύο τεμένη. Από το πρώτο τέμενος ήρθε στο φως ένα γιγαντιαίο λίθινο κεφάλι από άγαλμα πωγωνοφόρου άνδρα, 32 πήλινα αγάλματα διαφόρων μεγεθών και τμήματα άλλων γλυπτών αρχαϊκής τέχνης.²⁴ Στους Γόλγους επεσήμανε ακόμα και τον αρχαίο ναό της Αφροδίτης. Τα ευρήματα από την περιοχή ήταν εντυπωσιακά, όπως ο ίδιος σημείωνε σε επιστολή του στον διευθυντή του Μουσείου Ερμιτάζ στην Αγία Πετρούπολη, St. A. Gedeonov, αγάλματα κολοσσιαίων διαστάσεων, αναθηματικά αντικείμενα, κεφάλια από γιγάντια αγάλματα φτιαγμένα από ντόπιο ασβεστόλιθο. Η αναλυτική παρουσίασή τους είχε σκοπό να δελεάσει το διευθυντή του Μουσείου αφού από το 1869 διαπραγματευόταν την πώληση της συλλογής του με το συγκεκριμένο Μουσείο αλλά και με αυτό του Λούβρου.²⁵

Τελικά το Δεκέμβριο του 1872 το Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης στη Νέα Υόρκη αποφάσισε να αγοράσει τη συλλογή Cesnola με αποτέλεσμα να μη διασκορπιστεί σε δημοπρασίες.²⁶ Και ενώ οι αρχαιότητες αυτές προετοιμάστηκαν για να αποσταλούν στο

²¹ Cesnola, όπ.π., σσ.53-54.

²² Περισιάνης, όπ.π., σ.813.

²³ Σακελλάριος, όπ.π., σ.745.

²⁴ Cesnola, όπ.π., σ.117.

²⁵ Olivier Masson, «Diplomates et amateurs d' antiquities a Chypre vers 1866-1878», στο *Journal des Savants*, Παρίσι 1992, σ.139.

²⁶ Στο ίδιο, σ.147.

εξωτερικό, οι οθωμανικές αρχές, ύστερα και από απόφαση της Μεγάλης Επιτροπής, στην οποία συμμετείχαν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι, ανάμεσά τους ο Μουλλάς και ο Αρχιεπίσκοπος, το απαγόρευσαν ρητά με δύο τηλεγραφήματα. Ο πολυμήχανος τότε Cesnola χάρη και στην εξυπνάδα του πιστού επιστάτη του Besbes βρήκε τρόπο να φυγαδεύσει τα 360 κιβώτια με τις κυπριακές αρχαιότητες. Αξιοποίησε την ιδιότητά που απέκτησε από το 1867 ως πρόξενος της Ρωσίας στέλνοντας έτσι τους αρχαιολογικούς θησαυρούς με το εμπορικό πλοίο «Αντρέας» στην Αλεξάνδρεια και από εκεί στο Λονδίνο, γεγονός που κατέγραψε στη συνέχεια, στο βιβλίο του.²⁷ Οι κυπριακές αρχαιότητες έφτασαν τελικά στις αρχές του 1873 στη Νέα Υόρκη.

Ο Cesnola συνέχισε την ανασκαφική του δραστηριότητα στην περιοχή Ιδαλίου αφού πρώτα εξασφάλισε το απαραίτητο φιρμάνι μέσω του αμερικανού πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη Eduard Morris. Χαρακτηριστικό ήταν το σημείωμα που του έστειλε ο Morris μαζί με την εξουσιοδότηση και συνάμα δηλωτικό της έκτασης των παράνομων ανασκαφών του. Του έγραφε κατά λέξη: «Αγαπητέ μου Πρόξενε και λίγη κράτη. Οι Τούρκοι παραπονούνται ότι κάνετε τόσες πολλές τρύπες στο νησί, ώστε να κινδυνεύει να βυθιστεί».²⁸ Ωστόσο κατά την τρίχρονη ανασκαφική του δραστηριότητα στο Ιδάλιο, ο Louis Palma di Cesnola, με βοήθό του το Χατζηγεώργη αλλά κι τη στήριξη των κατοίκων, άνοιξε μερικές εκατοντάδες τάφους με φοινικικά χαρακτηριστικά. Όπως σημείωνε «Μέχρι τότε δε βρήκε κάτι που του φαινόταν καθαρά ελληνικό».²⁹ Ήταν εκπληκτικό για εκείνον που το περιεχόμενο των τάφων στο Ιδάλιον παρέμενε άθικτο από την αρχαιότητα μα και καλά διατηρημένο. Η λεία του από τη συγκεκριμένη περιοχή, εκτός από χρυσά αντικείμενα, αποτελείτο από πήλινα αγγεία, γυάλινα αντικείμενα με όμορφους ιριδισμούς καθώς και πήλινες λάμπες. Τα μεγάλα ιστορικού ενδιαφέροντος κειμήλια διατέθηκαν από τον ίδιο στην Ευρώπη και την Αμερική. Ένας, μάλιστα, από τους σκελετούς που εντοπίστηκαν στο Ιδάλιον βρισκόταν, σύμφωνα με το στρατηγό Cesnola, στο Royal Academy of Medicine in Turin.³⁰

Όμοιους τάφους ανακάλυψε επίσης στην περιοχή της Αλάμπρας μέσα σε βράχο του βουνού. Στο διάστημα μεταξύ 1868-1874 άνοιξε εκεί 82 τάφους. Εντυπωσιάστηκε από τις ανασκαφές στην περιοχή αυτή εξαιτίας των ιδιόμορφων γυάλινων βάζων καθώς και των ερυθρών κεραμικών σκευών -κάποια ήταν πολύ μεγάλα, άλλα διακοσμημένα με γεωμετρικά σχήματα- τα οποία δε βρήκε πουθενά αλλού. Επιπλέον ανακάλυψε χάλκινα αντικείμενα, αγάλματα που

²⁷ Cesnola, όπ.π., σ.174.

²⁸ Cirilli, όπ.π., σ.176.

²⁹ Cesnola, όπ.π., σ.68.

³⁰ Στο ίδιο, σ.77.

παρουσίαζαν την κύπρια Αφροδίτη και μικρές φιγούρες που οι αρχαιολόγοι θεωρούσαν ως παιδικά παιχνίδια. Αρκετά από τα αγγεία αυτά, σημείωνε, βρίσκονταν στον πάτο της θάλασσας κοντά στο Περού μαζί με χρυσά και αργυρά νομίσματα, κυλίνδρους και άλλα κιβώτια με αρχαιότητες. Τα είχε φορτώσει σε αυστριακό πλοίο για τη Νέα Υόρκη το οποίο βυθίστηκε κοντά στη Συρία λόγω πυρκαγιάς.³¹

Από την άνοιξη του 1872 η ανασκαφική του δραστηριότητα παρουσιαζόταν στο νοτιοανατολικό τμήμα της Κύπρου. Για το λόγο αυτό εγκαταστάθηκε στην Ορμήδεια μέχρι το 1873. Εκεί ανακάλυψε σε έναν εκτεταμένο ταφικό χώρο αγγεία υψηλής διακοσμητικής τέχνης τα μοναδικά που βρήκε στην Κύπρο.³² Η συγκεκριμένη τοποθεσία του έδωσε τη δυνατότητα να επισημάνει τη νεκρόπολη της Αμμοχώστου και τον αρχαιολογικό χώρο της Σαλαμίνας. Επιπλέον επισκέφθηκε την περιοχή της Καρπασίας φθάνοντας μέχρι τον Απόστολο Ανδρέα όπου και εντόπισε κατάλοιπα αρχαίων χώρων. Η ανεξέλεγκτη αρχαιολογική του έρευνα και σε άλλες περιοχές της Κύπρου τον έφερε σε σύγκρουση με τις οθωμανικές αρχές. Ο Cesnola αναγκάστηκε τότε να αγοράσει τεμάχια γης προκειμένου να δικαιούται και το 1/3 του ιδιοκτήτη σύμφωνα με τον νόμο.³³

Οι ανασκαφές του στην Πάφο άρχισαν το 1869 όπου και εντόπισε ναό της Αφροδίτης μεγάλων διαστάσεων τον οποίο και απεικόνισε. Κάποια τμήματα των κολοσσιαίων τοίχων του, φτιαγμένα από ένα είδος μπλε γρανίτη, εισαγόμενου προφανώς από τη Σικελία ή την Αίγυπτο, έστεκαν ακόμα, σύμφωνα με τα γραφόμενά του.³⁴ Στο Κτήμα εντόπισε τάφους βασιλικής οικογένειας οι οποίοι είχαν ανοιχτεί από καιρό πριν. Η ανασκαφική του δραστηριότητα επεκτάθηκε και στους Σόλους από όπου ήρθαν στο φως κεραμικά αγάλματα, καθώς και στην Κυθραία όπου ανακάλυψε δύο ορθογώνιους ναούς που περιείχαν κυκλικό βωμό από μπλε γρανίτη. Στους ναούς αυτούς ο Cesnola βρήκε μαρμάρινα κεφάλια αλλά και λίθινες τερρακότες.

Οι ανασκαφές του στον αρχαιολογικό χώρο της Αμαθούντας έκαναν γνωστούς δύο τάφους που περιείχαν σαρκοφάγους φτιαγμένες από ντόπια υλικά. Τον εντυπωσίασε ο γλυπτός τους διάκοσμος τον οποίο και συνέκρινε με αυτό σαρκοφάγου της Λυκίας που βρισκόταν στο Βρετανικό Μουσείο.³⁵ Αξιόλογα ήταν και τα ασημένια ευρήματά του μα και τα αλαβάστρινα

³¹ Cesnola, σσ.87, 94-96.

³² Στο ίδιο, σ.181.

³³ Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία ...», όπ.π., σ.313.

³⁴ Cesnola, όπ.π., σ.210.

³⁵ Στο ίδιο, όπ.π., σσ.267.

και πήλινα αγγεία, χάλκινα αντικείμενα καθώς και φιγούρες-τερρακότες της Αστάρτης που ανακάλυψε.³⁶

Η περιοχή του Κουρίου υπήρξε μεγαλύτερη από την Αμαθούντα και οι θησαυροί του ανεκτίμητης αξίας, κατά τον Cesnola. Οι ανασκαφές του στις τοποθεσίες αυτές, μετά από την επιστροφή του από τη Νέα Υόρκη, ήταν πιο προσεκτικές και καταγράφηκαν με λεπτομέρειες. Στο Κούριο, κάτω από ένα μωσαϊκό δάπεδο το οποίο και σχεδίασε,³⁷ ο Cesnola ισχυριζόταν ότι ανακάλυψε τον Σεπτέμβριο του 1874 ένα ναό, μέσα από τις αίθουσες του οποίου έφερε στο φως καταπληκτικά χρυσά και αργυρά ευρήματα όπως βραχιόλια, δακτυλίδια, περιδέρια. Επίσης ανακάλυψε διάφορα πήλινα αγγεία μεγάλου αλλά και μικρότερου μεγέθους. Στο θησαυρό του περιλαμβάνονταν και χάλκινα αγάλματα άριστης ελληνικής τέχνης όπως ο Ηρακλής με το λιοντάρι καθώς και χάλκινα και ορειχάλκινα σκεύη, αγγεία και όπλα.³⁸ Την ύπαρξη των πλούσιων αυτών ευρημάτων στα τέσσερα δωμάτια επιβεβαίωσε και ο Θεοχάρης Κωνσταντίνου μονόχειρας σε δήλωσή του προς τον υποπρόξενο της Ελλάδας στην Λεμεσό, Ιωάννη Γ. Καλούτση, στις 16 Μαρτίου 1875.³⁹ Ο αμερικανός πρόξενος πραγματοποίησε ανασκαφές και στο ναό του Απόλλωνα Υλάτη, νότια του Κουρίου, όπου και ανακάλυψε πήλινα ανθρώπινα κεφάλια καθώς και μικρά αγάλματα.⁴⁰ Ήταν πολύ περήφανος για τούτες τις ανακαλύψεις του. Σε επιστολή μάλιστα προς το φίλο του Hitchcock- ο οποίος συμπορεύτηκε έστω και από μακριά στις αρχαιολογικές αναζητήσεις του- διατεινόταν ότι οι πρόσφατες ανακαλύψεις του θα επισκίαζαν αυτές του Schliemann.⁴¹ Για τούτο το σκοπό φρόντισε να γνωστοποιήσει το νέο του αρχαιολογικό απόκτημα στο Λονδίνο, το Βερολίνο, τη Νέα Υόρκη, το Παρίσι αναζητώντας αγοραστές. Ποθούσε διακαώς να εντυπωσιάσει τους αρχαιολογικούς κύκλους κυρίως της Αμερικής με έναν θησαυρό ισάξιο αυτού που κατείχε ο Γερμανός Schliemann.⁴² Σύμφωνα με τον Αθανάσιο Σακελλάριο, από τις ανασκαφές του Κουρίου και άλλων θέσεων που διενέργησε ο Cesnola στο νησί, φαίνεται ότι πολλά ευρήματα όπως γυάλινοι αμφορείς, σκεύη από αλάβαστρο και μάρμαρο,

³⁶ Cesnola, όπ.π., σσ.273-275, 277.

³⁷ Στο ίδιο, σσ.301.

³⁸ Σακελλάριος, όπ.π., σ.742.

³⁹ Νεοκλής Κυριαζής, «Αρχαιολογικοί της Κύπρου θησαυροί» στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τμ. Ζ', Λάρνακα 1930, σσ.282-283.

⁴⁰ Cesnola, όπ.π., σ. 344-345.

⁴¹ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, όπ.π, σ.263.

⁴² Στο ίδιο, σ.265.

αιγυπτιακοί σκαραβαίοι, φοινικικά ειδώλια καθώς και ασσυριακά αντικείμενα είχαν εισαχθεί στην Κύπρο από γειτονικές χώρες.⁴³

Το εύρος της ανασκαφικής δραστηριότητας του Cesnola αποδείκνυε τις γνώσεις του για την ιστορία και τους αρχαιολογικούς χώρους του νησιού, στοιχεία που μελέτησε λεπτομερώς στον Στράβωνα, τον Ηρόδοτο και άλλους νεότερους περιηγητές. Ο αμερικανός πρόξενος παθιασμένος με το κυνήγι θησαυρών ερεύνησε όλο το νησί και κατέγραψε αρχαίες τοποθεσίες σε χάρτη,⁴⁴ από τις οποίες τις πλείστες είχε λεηλατήσει. Το μόνο παρηγορητικό είναι πως φωτογράφησε, ευτυχώς, πολλούς από αυτούς, αφήνοντας έστω ένα τεκμήριο των ευρημάτων του. Ανείπωτο και συνάμα τραγικό ήταν το γεγονός ότι ο Cesnola όχι μόνο οικειοποιήθηκε τα αντικείμενα των ανασκαφών του, μα προσκαλούσε και άλλους να έρθουν στο νησί για να αποκομίσουν οφέλη, ακολουθώντας το παράδειγμά του. Εκπλήσσει ακόμα και το γεγονός ότι δέχτηκε συγχαρητήρια για το αρχαιολογικό πεδίο που ανακάλυψε- επειδή δεν είχαν γίνει ποτέ άλλοτε στο παρελθόν όμοιες εκτεταμένες ανασκαφές στο νησί- και επιπλέον ότι θεωρήθηκε άξιος ερευνητής.⁴⁵ Τιμήθηκε μάλιστα και με χρυσό δώρο από το βασιλιά της Ιταλίας Ουμβέρτο Α΄ για τις σπουδαίες ανακαλύψεις του στην Κύπρο.⁴⁶ Παράλληλα όμως υπήρξαν και επικριτικά σχόλια για το έργο του. Ο γάλλος αρχαιολόγος – ερευνητής Georges Perrot που ασχολήθηκε με τις κυπριακές αρχαιότητες μέχρι και το 1883, σημείωνε χαρακτηριστικά: «Γι' αυτόν τα κατάλοιπα του κτηρίου στους Γόλγους δεν ήταν παρά ένα ορυχείο για ταχεία εκμετάλλευση, για να βρει αντικείμενα συλλογής προς πώληση. Μια τέτοια ανασκαφή είναι βίαιη και καταστροφική ... θυσιάζει τα πάντα για την απόκτηση της λείας που κυνηγάει».⁴⁷ Μεγάλη διαμάχη σχετικά με τις ανακαλύψεις των Γόλγων και ιδιαίτερα με το θησαυρό του Κουρίου ξέσπασε το καλοκαίρι του 1880 με τον Gaston Feuardent-παρόλο που αρχικά εκφράστηκε θετικά για τη συλλογή Cesnola, τον κατέκρινε τελικά για κάποιες επεμβάσεις σε έργα και τόνισε πως η αρχαιολογική συλλογή του υπήρξε «θύμα ενός βάρβαρου βανδαλισμού» - αλλά και με τον Ohnefalsh-Richter το 1883.⁴⁸

Σημαντική μαρτυρία για το θησαυρό του Κουρίου αποτελεί και η αναφορά του Henry Rider Haggard συγγραφέα, περιηγητή του νησιού που το επισκέφθηκε το 1886 και το 1900 κατέγραψε ότι, σύμφωνα με τον κύπριο οδηγό του, ο θησαυρός του Κουρίου βρέθηκε σε

⁴³ Σακελλάριος, ό.π., σ.763.

⁴⁴ Βλ. Χάρτη της ανασκαφικής δραστηριότητας του Cesnola σε όλο το νησί παρμένο από το βιβλίο του, στο παράρτημα σ.60.

⁴⁵ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, ό.π., σ.223.

⁴⁶ *Αλήθεια*, Λεμεσός 22 Απριλίου 1882.

⁴⁷ Masson, ό.π., σ.151.

⁴⁸ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, ό.π., σσ.288, 305.

διάφορα σημεία της περιοχής και όχι σε ένα μόνο. Οι εργάτες έσκαβαν στους τάφους, συγκέντρωναν τα αξιόλογα αντικείμενα και τα φύλαγαν μέχρι να τα δώσουν στον Cesnola επειδή δεν ήταν παρών στις ανασκαφές.⁴⁹ Όλα τα αντικείμενα αυτά, κατέληξαν οι επιστήμονες, ανήκαν σε διαφορετικές περιόδους κάτι που επιβεβαιωνόταν και από την τεχνοτροπία τους.

Ενδιαφέρον για τις κυπριακές αρχαιότητες έδειξε και ο γάλλος πρόξενος Tiburce Colonna-Ceccaldi ο οποίος αρχικά υπήρξε διευθυντής τη Οθωμανικής Τράπεζας. Έφτασε στην Κύπρο τον Ιανουάριο του 1866 και παρέμεινε στο νησί μέχρι το τέλος του 1896.⁵⁰ Ξεκίνησε τις έρευνές του από την περιοχή των αλυκών Λάρνακας. Από το 1867 άρχισε ανασκαφές στο Ιδάλιον από όπου άντλησε αξιόλογα ευρήματα τα οποία όμως φυγαδεύτηκαν εκτός ιστοριοαρχαιολογικού πλαισίου στο εξωτερικό. Όπως έγραφε στον κυβερνήτη του «Serve», έστειλε 22 κιβώτια με κυπριακές αρχαιότητες που προορίζονταν για τα αυτοκρατορικά Μουσεία.⁵¹ Με ενέργειες του προξένου Ceccaldi φυγαδεύτηκε από την Κύπρο και ένα πυροβόλο της εποχής του Φραγκίσκου Α, σημαντικό λείψανο της Ενετοκρατίας που διασώθηκε στα τείχη της Αμμοχώστου.⁵² Η πλειοψηφία των ευρημάτων του πέρασε στην κατοχή του Μουσείου του Λούβρου ενώ άλλα ευρήματα κατέληξαν στη συλλογή του De Clercq. Τις ίδιες κυπριακές αρχαιότητες προερχόμενες από το Ιδάλιον και φτιαγμένες από ασβεστόλιθο, είχε προτείνει στο Βρετανικό Μουσείο στις αρχές του 1868 στέλνοντας στους διευθυντές του και φωτογραφικό υλικό. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε ανέκδοτη επιστολή του παρουσιαζόταν η εικόνα για τις διαδικασίες που ίσχυαν τότε σε σχέση με το εμπόριο αρχαιοτήτων, ένα εμπόριο τελείως νόμιμο εκείνη την εποχή.⁵³

Περισσότερο γνωστός για τις δραστηριότητές του στην Κύπρο ήταν ο μικρός αδελφός του Tiburce, Georges Colonna-Ceccaldi. Πρόξενος στη Βηρυτό, επισκεπτόταν αρκετά συχνά τον αδελφό του στην Κύπρο γιατί, όπως σημειώνει, το νησί τον εφοδίαζε με την πλουσιότερη αρχαιολογική σοδειά.⁵⁴ Το Μάρτη του 1868, κατά τα γραφόμενά του, παρακολούθησε τις αξιοπερίεργες ανασκαφές και ανακαλύψεις στο Ιδάλιον. Αναφερόμενος στη συλλογή του τόνιζε ότι την εμπλούτιζε συνέχεια με χάλκινα αντικείμενα, τερρακότες, αγγεία από το νησί. Το 1870 ήρθε στην Κύπρο για να μελετήσει τη θέση των Γόλγων που έγινε γνωστή από τις ανακαλύψεις του Cesnola, στην οποία τον συνόδευε κιόλας. Σημειωτέον ότι οι σχέσεις

⁴⁹ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, όπ.π., σ.358.

⁵⁰ Masson, όπ.π., σ. 123.

⁵¹ Νεοκλής Κυριαζής, «Αρχαιότητες Κύπρου» στο *Κυπριακά χρονικά*, Τμ. ΙΒ', Λάρνακα 1936, σ.215.

⁵² Κυριαζής, «Αρχαιολογικοί της Κύπρου θησαυροί...», όπ.π., σ.277.

⁵³ Masson, όπ.π., σ.137.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ.126.

αδελφών Colonna-Ceccaldi και Cesnola ήταν πολύ καλές. Σε επιστολή του στις 8 Νοεμβρίου 1870 κατέγραφε την εξάντλησή του μετά από επίπονη εργασία 15 ημερών στα ερείπια των Γόλγων και την Πύλα. Είχε αποτυπώσει τότε 100 νέες επιγραφές και σχέδια. Σε άλλη επιστολή του σημείωνε ότι αποτύπωσε ολοκληρωμένο το κυπριακό συλλαβήριο, νέες επιγραφές καθώς και το μεγάλο τέμενος του Ιδαλίου που ανακάλυψε ο Lang.⁵⁵ Δούλεψε αρκετά κυρίως κατά το 1873 στις κυπριακές επιγραφές. Το 1874 έκανε αναφορά στη βασιλική σαρκοφάγο που ο Cesnola ανακάλυψε στη νεκρόπολη των Γόλγων, για την οποία λίγο αργότερα δημοσίευσε και σχετικό άρθρο με τον τίτλο: *Μια σαρκοφάγος από την Αθηνών (Γόλγοι)*.⁵⁶ Πολλές από τις αρχαιότητες των Γόλγων και του Ιδαλίου, που ανακαλύφθηκαν την περίοδο αυτή, εξασφαλίστηκαν από το Μουσείο του Λούβρου στο Παρίσι.⁵⁷

Ζωηρό ενδιαφέρον για ανασκαφές στην Κύπρο έδειξαν και ταξιδιώτες. Σε επιστολή της 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1872 αναφέρεται η περίπτωση του Γάλλου Cartault που έφτασε στη Λάρνακα επιθυμώντας να επισκεφθεί ένα μέρος του νησιού όπου θα έκανε ιστορικές και αρχαιολογικές μελέτες. Ζητείτο από τις τότε αρχές όπως του παρασχεθεί άδεια αλλά και οι απαιτούμενες υπηρεσίες ώστε να ολοκληρώσει την αποστολή του.⁵⁸

Το εμπόριο αρχαιοτήτων εξασφάλιζε μεγάλα κέρδη στους άμεσα εμπλεκόμενους. Σε επιστολή της 13^{ης} Νοεμβρίου 1876 από το Αλγέρι-απευθυνόταν σε πρόξενο στην Κύπρο, πιθανώς προς τον Γάλλο- ο συντάκτης ζητούσε οικονομική συνεργασία. Πρότεινε όπως ο πρόξενος του έστελνε καλά συσκευασμένα αρχαία αντικείμενα από ελεφαντόδοντο, χαλκό και σίδηρο, έργα χρυσοχοΐας, όπλα, νομίσματα και άλλα ευρήματα από ανασκαφές ή αγορασμένα αντικείμενα. Τόνιζε πως θα αποκόμιζε μεγάλα οφέλη. Του σύστηνε μάλιστα να ενασχοληθεί άμεσα με το θέμα «διότι οι Άγγλοι πολύ έξυπνοι, γρήγορα θα λάβωσιν τας αρχαιότητας της Κύπρου».⁵⁹

⁵⁵ Masson, σσ.130-131.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ.134.

⁵⁷ Το Μουσείο του Λούβρου ήταν από τα πρώτα μουσεία στην Ευρώπη που εξασφάλισαν κυπριακές αρχαιότητες. Βλ. Βάσος Καραγιώργης, *Το Ίδρυμα Λεβέντη και οι συλλογές των κυπριακών αρχαιοτήτων στα μουσεία του εξωτερικού*, Καπόν, Ίδρυμα Λεβέντη, Αθήνα 2004, σ.95.

⁵⁸ Κυριαζής, «Αρχαιότητες Κύπρου»..., όπ.π., σ.217.

⁵⁹ Στο ίδιο, σσ.217, 219.

Χρονολόγιο ανασκαφών κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878-1900)

Όταν το καλοκαίρι του 1878 η Κύπρος πέρασε στα χέρια της Βρετανίας, ζητήθηκε από ειδικούς να γράψουν για αυτή την άγνωστη τότε επαρχία. Στην προσπάθεια τούτη εντασσόταν το τριμερές άρθρο του Georges Perrot με τίτλο *L' ile de Cypre, son role dans l' histoire*, που δημοσιεύτηκε το 1878-79 στο *Revue des Deux Mondes*, στο οποίο αφηγείτο την ιστορία των ταξιδιών και ανακαλύψεών του στην Κύπρο. Στην Κύπρο την ίδια περίοδο έφτασε με μια αποστολή και ο Edmond Pottier (1878) ο οποίος δεν άφησε κάποιο έργο δηλωτικό των εμπειριών του.⁶⁰

Περιηγητές στα χρόνια τούτα όπως ο Samuel Baker και η κυρία Scott-Stevenson κατέγραψαν σημαντικές πληροφορίες όπως την απαγόρευση των ανασκαφών από τις βρετανικές αρχές ως μια προσπάθειά τους να ελέγξουν τόσο την παράνομη ανασκαφική δραστηριότητα όσο και την αρχαιοκαπηλία.⁶¹ Ωστόσο η ίδια κυρία καταγινόταν με ανασκαφές στην Κερύνεια για τις οποίες ζήτησε και πεντάμηνη άδεια. Από τη δραστηριότητά της αυτή εντόπισε αρχαιότητες τις οποίες και οικειοποιήθηκε.⁶²

Στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας τάφοι και ερείπια διαφόρων περιοχών του νησιού προσέλκυσαν ιερόσυλους που άρπαζαν χωρίς κανένα ενδοιασμό πολύτιμα αρχαιολογικά αντικείμενα και τα εμπορεύτηκαν. Οι αρχαιότητες δεν γλίτωσαν και από τη σκαπάνη των περιοίκων που κάποιες φορές τις εκμεταλλεύονταν προς όφελός τους. Παρόλα αυτά ο λαός στην πλειοψηφία του ζητούσε να συσταθεί αρχαιολογική κυπριακή εταιρεία για να αναλάβει την προστασία και τη διαχείριση των αρχαίων θησαυρών μέσα και από την ίδρυση Κυπριακού Μουσείου.⁶³

Είναι γεγονός ότι με την έναρξη της αγγλικής κυριαρχίας στην Κύπρο απαγορεύτηκε η διεξαγωγή ανασκαφών χωρίς επίσημη άδεια.⁶⁴ Επιβάλλονταν μάλιστα και δασμοί στην πώληση αρχαιοτήτων όπως συνέβαινε και με άλλα προϊόντα ή υπηρεσίες.⁶⁵ Η όποια

⁶⁰ Masson, όπ.π, σ.149.

⁶¹ Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία...», όπ.π., σ.316.

⁶² *Αλήθεια*, Λεμεσός 25 Φεβρουαρίου 1882.

⁶³ *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 6 Δεκεμβρίου 1879.

⁶⁴ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/5921, «An ordinance for preservation of ancient monuments and objects of art and curiosity found in the island of Cyprus». *Cyprus Blue Book 1902-1903*, «Prohibitions and restrictions on imports and exports», σ.9.

⁶⁵ *Cyprus Blue Book 1896-1897*, «Specification of taxes, duties &c.», σ.37.

ανασκαφική δραστηριότητα έπρεπε να λαμβάνει χώρα μετά από σχετική άδεια. Η κυβέρνηση σύστηνε την προσοχή του κοινού, τονίζοντας πως η τιμωρία για όποιον απειθαρχούσε θα ήταν από 1 μέχρι 5 τούρκικες λίρες ή φυλάκιση από 3 μέρες μέχρι μια εβδομάδα.⁶⁶ Παρόλα αυτά εξακολουθούσε να εκδηλώνεται έντονα το ενδιαφέρον για αρχαιολογικούς θησαυρούς. Ο αδελφός του Louis Palma di Cesnola, Alexander, είχε προβεί το 1878 σε παράνομες ανασκαφές στη Σαλαμίνα. Κάποια από τα ευρήματά του είχαν τότε κατασχεθεί και δοθεί στο Κυπριακό Μουσείο.⁶⁷

Το 1879 ο Claude Delaval Comham ήταν ο πρώτος που διενέργησε ανασκαφές στην Παμπούλα της Λάρνακας ύστερα από άδεια που του χορήγησε η Αγγλική διοίκηση του νησιού. Τρία χρόνια αργότερα, το 1882, ο Gordon Hake, ανέλαβε ανασκαφές για τα Μουσεία του South Kensington, ύστερα από πρόσκληση του λοχαγού Kitchener που ήταν τότε διευθυντής επιφανειακής έρευνας στην Κύπρο.⁶⁸ Ο Hake διάνοιξε στο Κούριο τάφους ελληνοφαινικικής εποχής στους οποίους βρέθηκαν σκεύη με ανάγλυφη χρυσή διακόσμηση. Σε άλλους τάφους, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς, της περιοχής βρέθηκαν αγγεία σε σχήμα ειδωλίων καθώς και γυάλινα αντικείμενα. Για λογαριασμό του Εθνικού Μουσείου της Ιρλανδίας άνοιξε επίσης δεκάδες τάφους στη Σαλαμίνα.⁶⁹

Παράλληλα ένας άλλος κυνηγός αρχαιοτήτων, ο Max Ohnefalsh-Richter φωτογράφος, δημοσιογράφος, βοτανολόγος, ερπετολόγος, ειδικός στα δασικά θέματα, ο οποίος ζούσε στην Κύπρο από το 1878, ακολούθησε το δρόμο που χάραξε ο Cesnola- παρουσίαζε εξάλλου παρόμοια με αυτόν χαρακτηριστικά. Με τις συστάσεις που διέθετε διορίστηκε αρχικά στην Υπηρεσία Δασών, ενώ το 1883 στην Αρχαιολογική Υπηρεσία όπου κατέλαβε και τις ανώτερες θέσεις. Έγινε ακόμα και μέλος της Επιτροπείας του Μουσείου.⁷⁰

Κατά τις χρονιές 1879-1882 ο Γερμανός Richter πραγματοποίησε ανασκαφές στη νεκρόπολη του Κιτίου για το Βρετανικό Μουσείο. Ενώ κατά το διάστημα 1880-1884 διεξήγαγε, μετά από σχετική άδεια, ανασκαφές στη Σαλαμίνα, τους Χύτρους, την Άχνα, το Ιδάλιον, την Ταμασσό, την Αμαθούντα και άλλες τοποθεσίες. Στη Βώνη, κοντά στην Κυθραία, μετά από τον τυχαίο εντοπισμό θραυσμάτων μεγάλων αγαλμάτων το 1880, ο Ohnefalsh-Richter ανακάλυψε διάφορες αρχαιότητες, ανάμεσά τους μεγάλα κεφάλια αγαλμάτων και μικρά

⁶⁶ *The Cyprus Gazette*, «Government Notice», 6 Ιανουαρίου 1893, σ.2127.

⁶⁷ John L. Myres – Max Ohnefalsh-Richter, *A Catalogue of the Cyprus Museum*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1899, σ.11.

⁶⁸ Καραγιώργης, όπ.π., σ.48.

⁶⁹ Στο ίδιο.

⁷⁰ Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία...», όπ.π., σ.317.

λίθινα αγαλματίδια κυπριακού και ελληνικού χαρακτήρα. Όλα τα αντικείμενα είχαν μεταφερθεί στη Λευκωσία και τοποθετήθηκαν σε δύο δωμάτια των κυβερνητικών γραφείων που ο Ύπατος Αρμοστής διέθεσε για τις ανάγκες του Μουσείου.⁷¹ Το 1883 ανέσκαψε 3 τάφους σε πρώιμη ελληνιστική νεκρόπολη της περιοχής Άγιος Ιωάννης Μαλούντας για το Κυπριακό Μουσείο. Την ίδια χρονιά άνοιξε γύρω στους 12 τάφους στις δύο νεκροπόλεις με την ονομασία «Μαύρα» και «Άσπρα», της Χάλκινης περιόδου στην Αλάμπρα. Το περιεχόμενο των ανασκαφών: απλά κόκκινα βερνικωμένα αγγεία -από την πρώτη νεκρόπολη, ζωγραφισμένα σε κοκκινωπή επιφάνεια, από τη δεύτερη- δόθηκε στο Βρετανικό Μουσείο.⁷² Στην κοιλάδα της Σολιάς, μεταξύ Κατυδάτων και Λινούς ανέσκαψε κατά την ίδια περίοδο ιερό γυναικείας θεότητας, πιθανώς της Αφροδίτης, για το Κυπριακό Μουσείο. Στην περιοχή ανέσκαψε ακόμα ελληνιστικούς τάφους με κεραμικά αντικείμενα και άλλους ρωμαϊκής εποχής με πολλά γυάλινα ευρήματα. Κάποια από αυτά περιήλθαν στη συλλογή του Robert Biddulf τα οποία στη συνέχεια κατατέθηκαν στα Μουσεία του South Kensington.⁷³

Ο Ohnefalsch-Richter συνεργάστηκε και με τον Charles Newton -έφορο των Ελληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων στο Βρετανικό Μουσείο- σε ανασκαφές στη Λάρνακα, την Κόση, την Άχνα, την Ξυλοτύμπου, την Ορμήδεια και το Μαρί για λογαριασμό της βρετανικής κυβέρνησης.⁷⁴ Το 1881 έφεραν στο φως ιερό του Απόλλωνα και νεκρόπολη της πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου στην Κόση. Επίσης σε ανασκαφές τους στο Μαρί της επαρχίας Λάρνακας για το Βρετανικό Μουσείο ανακάλυψαν οινοχόες με πουλιά. Την επόμενη χρονιά ανέσκαψαν το ιερό της Άρτεμης στην Άχνα στο οποίο βρέθηκαν πάνω από 1000 φηγούρες από πέτρα ή τερρακότα όλων των μεγεθών. Πολλά από τα αγάλματα αυτά ήταν βαμμένα. Οι καλύτερες από τις φηγούρες αυτές μεταφέρθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο. Την ίδια περίοδο ανασκάφηκαν άλλα 5 ιερά στο συγκεκριμένο χώρο με παρόμοια ευρήματα όπως και ένα ιερό έξω από το χωριό Ορμήδεια μα και τάφοι της ύστερης ελληνιστικής περιόδου στην Ξυλοτύμπου οι οποίοι ξεχώριζαν για την εξαιρετική κτιστική τους τέχνη, κυρίως για τη θολωτή στέγη τους.⁷⁵

⁷¹ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/258/1884, D. Pierides, *The Cyprus Museum. A short account of operations*, Λάρνακα 1883.

⁷² Myres – Richter, όπ.π., σσ.6,2.

⁷³ Στο ίδιο, σσ.4-5.

⁷⁴ Ο πρώτος Αρμοστής Wolseley είχε αντιληφθεί την αρχαιολογική σημασία του νησιού για αυτό και ζήτησε να αποσταλεί επιστήμονας για να αναλάβει τις ανασκαφές. Επειδή όμως ο Βρετανός πρωθυπουργός Salisbury αρνήθηκε, ανατέθηκε το εγχείρημα αυτό στους Charles Newton και Ohnefalsch-Richter που το 1880 έσκαβαν στη Σαλαμίνα. Βλ. Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσονόλα...*, όπ.π, σ.352.

⁷⁵ Myres – Richter, όπ.π., σσ.6,1, 10, 12.

Το 1883 έγιναν ανασκαφές από τον Ohnefalsh-Richter στην αρχαία πόλη των Χύτρων για λογαριασμό του Κυπριακού Μουσείου. Έσκαψε, στα δυτικά της πόλης, το τέμενος της Αφροδίτης το οποίο είχε συληθεί από τον Cesnola. Βρέθηκαν εκεί δύο κυπριακές επιγραφές καθώς και αφιερωματικά αντικείμενα, πήλινα και λίθινα αγαλματίδια τα οποία συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο του Μουσείου.⁷⁶ Περίοικοι μα και τυμβωρύχοι έκαναν στη συνέχεια λαθραίες ανασκαφές με αξιόλογη λεία. Ανασκαφές από το Γερμανό Richter έγιναν και στη νεκρόπολη της Τρεμιθούνας με ευρήματα ελληνιστικής αχρωμάτιστης ζωγραφικής που έφεραν όμως γραπτές μαρτυρίες.⁷⁷

Σύμφωνα με τον Κατάλογο του Κυπριακού Μουσείου των Myres και Richter στην περιοχή της Λάμπουσας βρέθηκε το 1883 από χωρικούς σπουδαίος τάφος ελληνοφοινικικής περιόδου με μυκηναϊκά αγγεία. Ένα μεγάλο αγγείο από αυτόν βρίσκεται στο Μουσείο του Βερολίνου. Τα υπόλοιπα αρχαία αγγεία κατασχέθηκαν και μεταφέρθηκαν αρχικά στο φρούριο της Κερύνειας ενώ στη συνέχεια στο Αρχαιολογικό Μουσείο.⁷⁸

Η ανασκαφική δραστηριότητα του 1883 ήταν τόσο έντονη ώστε οδήγησε τους αρμόδιους να ετοιμάσουν μια λίστα από προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρεί όποιος αναλάμβανε ανασκαφές στην Κύπρο. Είχε υποχρέωση να καταγράψει λεπτομερώς τα σχέδια του χώρου ανασκαφής, τα ευρήματα και να ενημερώνει για την εξέλιξη της ανασκαφικής δραστηριότητας κάθε μήνα τον Γραμματέα του Μουσείου. Υποχρέωση είχε και ο Διοικητής της περιφέρειας ο οποίος έπρεπε να μαρκάρει/σημαδέψει τη θέση που επρόκειτο να ανασκαφεί. Σημαντικό σημείο από τα 14 που παρατίθεντο στον κατάλογο, ήταν και το ότι η Κυβέρνηση μπορούσε να διακόψει την ανασκαφή όποτε το έκρινε απαραίτητο ενώ η άδεια ανασκαφής δεν θα επεκτεινόταν περισσότερο από τρεις μήνες χωρίς ανανέωση.⁷⁹ Ο κατάλογος αυτός πρέπει να αποτέλεσε και τη βάση για τη νομοθετική ρύθμιση του 1905 σχετικά με τις αρχαιότητες και όλων των προσχεδίων της που προηγήθηκαν.

Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν στην περιοχή του Κουρίου κατά τις χρονιές 1883-84 όπου και δραστηριοποιήθηκε ο Ohnefalsh-Richter. Ανατολικά της ακρόπολης, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ερμογένη, ανακαλύφθηκαν πλούσιοι τάφοι οι οποίοι απέδωσαν ασημένιο κρατήρα και ασημένιο δακτυλίδι με πέτρα στην οποία απεικονιζόταν η θεά Αθηνά.⁸⁰ Τον Ιούλιο του

⁷⁶ Myres –Richter, σ.5.

⁷⁷ Στο ίδιο, σ.12.

⁷⁸ Στο ίδιο σ.8.

⁷⁹ Κρατικό Αρχείο, φακ.SA1/5929, «List of Conditions to be fulfilled by any person undertaking excavations in Cyprus», 14 Δεκεμβρίου 1883. Βλ. Το συγκεκριμένο κατάλογο στο παράρτημα, σσ.61-62.

⁸⁰ Περισιάνης, όπ.π., σ.280.

1885 έφτασε στην Κύπρο ο Γερμανός αρχαιολόγος Dümmler με πρόθεση να διενεργήσει ανασκαφές για λογαριασμό του Κυπριακού Μουσείου.⁸¹ Ένα μήνα μετά εξέτασε μαζί με τον Ohnefalsh-Richter το μέρος όπου ο Cesnola υποστήριξε ότι ανακάλυψε το θησαυρό του Κουρίου. Τα πορίσματά τους όμως ανέτρεπαν την ιστορία του Αμερικανού στρατηγού. Ο Ohnefalsh-Richter, υποστήριξε πως όλα «ήταν προϊόντα της φαντασίας του Αμερικανού Προξένου».⁸² Παρεμφερής ήταν και η πεποίθηση του Γερμανού καθηγητή Dümmler που έγραψε ότι «δεν υπήρξαν ποτέ ούτε θησαυρός, ούτε ναός».⁸³ Επικριτική για τη συλλογή του Cesnola υπήρξε και η πραγματεία του W.J. Stillman.⁸⁴ Ο αρχαιολόγος αυτός και ειδικός στη συντήρηση έργων διαπίστωσε πως κάποια αντικείμενα είχαν υποστεί κακή συντήρηση. Όσον αφορά το θησαυρό του Κουρίου, που βρισκόταν και αυτός στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, ο Stillman συμπέρανε ότι δεν προερχόταν από τον ίδιο αρχαιολογικό χώρο κάτω από το ψηφιδωτό, όπως ισχυριζόταν ο Cesnola, αλλά από διάφορους τάφους του Κουρίου. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαίωσε και ο Χριστοφής Χριστοδούλου από τη Σια που δούλεψε με τον Cesnola. Ο στρατηγός απασχολούσε τα κυπριακά δρώμενα σχεδόν και δεκαετία μετά την αναχώρησή του από το νησί. Δημιουργήθηκε μάλιστα τόσος θόρυβος γύρω από τις ανασκαφές Cesnola που - αν και ζούσε μακριά - ανάθεσε την υπόθεσή του στον έμπειρο δικηγόρο του Γεώργιο Μενάρδο προκειμένου να αποκαταστήσει το όνομά του στο νησί αλλά και την Ευρώπη και Αμερική.⁸⁵

Ανασκαφές υπό την εποπτεία του Ohnefalsh-Richter έγιναν κατά τις χρονιές 1884-85 σε νεκρόπολη χάλκινης εποχής στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής, βορειοδυτικά της Λευκωσίας. Σε αυτές άνοιξε 11 τάφους για το Κυπριακό Μουσείο και 81 για διάφορους ιδιοκτήτες.⁸⁶ Στην ίδια περιοχή διενέργησε το 1894 ανασκαφή ο J.Myres όπου και διάνοιξε 14 τάφους. Τα ευρεθέντα αντικείμενα: πήλινα αγγεία της εποχής του χαλκού μα και της Ελληνιστικής περιόδου μεταφέρθηκαν στο Κυπριακό Μουσείο. Η συλλογή της χάλκινης εποχής του Μουσείου προέρχεται σχεδόν από αυτή την περιοχή.

Το 1885 ο Ohnefalsh-Richter ανέσκαψε 4 ανέπαφους ελληνοφοινικικούς τάφους στην Αμαθούντα. Ανακάλυψε στη νεκρόπολή της και αρχαίο βωμό με αναθηματικά αγάλματα-

⁸¹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 25 Ιουλίου 1885.

⁸² Η επίθεση του Ohnefalsh-Richter παρουσιάστηκε έντονα μέσα από τον τύπο της εποχής. Βλ. *Αλήθεια*, Λεμεσός 26 Νοεμβρίου 1885. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 7 Δεκεμβρίου 1885.

⁸³ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, όπ.π, σ.335.

⁸⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός 15 Αυγούστου 1885.

⁸⁵ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα 1832-1904...*, όπ.π, σ.335.

⁸⁶ Myres –Richter, όπ.π., σ.1. Τις ανασκαφές παρακολούθησε και ο Ferdinand Dümmler ο οποίος έγραψε πραγματεία για τα ερυθροσιλβωτά και άλλα αγγεία της εποχής αυτής. Βλ. *Περιστιάνης*, όπ.π., σ.643.

τερρακότες. Τα ευρεθέντα αντικείμενα καταγράφηκαν στο βιβλίο του *Kypros the Bible and Homeri, 1893*. Δυστυχώς τα ευρήματα, που σώθηκαν από τον Αμερικανό Πρόξενο Cesnola, φυγαδεύτηκαν από τον ίδιο στο Βερολίνο.⁸⁷ Βέβαια εξακολουθούσε να ισχύει ο οθωμανικός νόμος για τις αρχαιότητες που έδινε το δικαίωμα στον ανασκαφέα να οικειοποιείται το 1/3 των ευρημάτων, ταυτόχρονα το ίδιο ποσοστό έπαιρνε η κυβέρνηση και ο ιδιοκτήτης του χωραφιού. Ο Richter ανέσκαψε ακόμα στην περιοχή Κουτραφάς-Νικητάρι για τον C. Watkins νεκρόπολη της πρώιμης ελληνοφοινικικής περιόδου με μπρούντζινα αγγεία.⁸⁸ Στο Λυθροδόντα, την ίδια χρονική περίοδο, ανέσκαψε ένα τέμενος όπου ανακάλυψε νομίσματα και λάμπες πτολεμαϊκής περιόδου. Διενέργησε επίσης δοκιμαστικές ανασκαφές στο Μάριον-Αρσινόη το 1885 οι οποίες οδήγησαν σε εκτενέστερες την επόμενη χρονιά. Η εκτεταμένη νεκρόπολη που ανακαλύφθηκε, πρόσφερε εισαγμένα κεραμικά αττικού τύπου. Μεγάλο μέρος της συλλογής πουλήθηκε σε δημοπρασία το 1887 στο Παρίσι, κάποια κομμάτια στο Βρετανικό Μουσείο, ενώ ένα τμήμα παρέμεινε στο Κυπριακό Μουσείο.⁸⁹ Το 1885 ο Γερμανός κυνηγός θησαυρών άνοιξε τάφους πρώιμης εποχής του χαλκού σε λόφο μεταξύ των χωριών Ψεματισμένος και Μαρώνι. Το περιεχόμενό τους αρχικά είχε μεταφερθεί στο Κυπριακό Μουσείο όμως μετά το 1894 είχε διασκορπιστεί, σύμφωνα με τον J. Myres.⁹⁰

Κατά το 1886 ο Ohnefalsh- Richter ορίστηκε, από τον επίτροπο του Βρετανικού Μουσείου, υπεύθυνος για ανασκαφές στη Σαλαμίνα από όπου έφερε στο φως μέρος ρωμαϊκής οικίας και μικρό μωσαϊκό δάπεδο.⁹¹ Την ίδια χρονιά Γάλλοι επιστήμονες υπό την εποπτεία του Castillion de St. Victor διενέργησαν ανασκαφές στο Κούριο. Μια εξαιρετική συλλογή κοσμημάτων που ανακαλύφθηκαν τότε μεταφέρθηκαν στο Μουσείο του Λούβρου, ενώ παρέμειναν στο Κυπριακό Μουσείο ελάχιστα μοναχά κοσμήματα και γυάλινα αντικείμενα.⁹²

Ο Ύπατος Αρμοστής Henry Bulwer είχε στη συνέχεια επιτρέψει τις συστηματικές ανασκαφές για λογαριασμό μουσείων ή υπουργείων ή εκπαιδευτικών αρχών και παράλληλα απαγόρευσε όλες τις ιδιωτικές ανασκαφές που είχαν σκοπό το προσωπικό κέρδος. Οι Βρετανοί μόνο δικαιούνται να διεξάγουν ανασκαφές, ο αριθμός όμως των νόμιμων εργατών δεν ήταν αρκετός για να ελέγχει τις λαθραίες ανασκαφές και λεηλασίες ενώ η διατήρηση

⁸⁷ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, όπ.π., σ.351.

⁸⁸ Myres –Richter, όπ.π., σ.6.

⁸⁹ Στο ίδιο, σ.9.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ.11.

⁹¹ Περισιτιάνης, όπ.π., σ.171.

⁹² Myres –Richter, όπ.π., σ.7.

μεγάλης αστυνομικής δύναμης είχε αυξημένες δαπάνες.⁹³ Έτσι Άγγλοι, Γάλλοι και Γερμανοί αρχαιολόγοι, διενεργούσαν ανασκαφές στην Κύπρο αποξενώνοντάς την ολοένα από τους θησαυρούς της. Σχετικά δημοσιεύτηκε άρθρο που ενημέρωνε για την παρουσία 40 μικρών και μεγάλων κιβωτίων, γεμάτων από αρχαία σκεύη και άλλους πολύτιμους κυπριακούς θησαυρούς στο νέο διοικητήριο Λεμεσού, έτοιμα να σταλούν στην Αγγλία. Ο συντάκτης κατέγραψε τον προβληματισμό του για την ίδρυση Μουσείου, αφού δεν υπήρχε έντονη ακόμη διαμαρτυρία για την αποξένωση εκείνη.⁹⁴

Σημαντικές επισημάνσεις αρχαιολογικών χώρων της Κύπρου κατά την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας έκανε και ο Ο D.G. Hogarth τις οποίες και κατέγραψε στο έργο του *Notes of an archaeological journey in Cyprus in 1888*. Τόνιζε πως έφτασε στην Κύπρο επιφορτισμένος από τη νεοϊδρυθείσα αγγλική εταιρεία Cyprus Exploration Fund για να προβεί σε έρευνες μέσω ανασκαφών και περιηγήσεων στο νησί.⁹⁵ Το Cyprus Exploration Fund ιδρύθηκε το 1887 από τον καθηγητή Dr Guillemart ο οποίος ευελπιστούσε να προωθήσει την επιστημονική μέθοδο στην τότε ανασκαφική δραστηριότητα. Η δημιουργία της Εταιρείας αυτής στο Λονδίνο αποσκοπούσε τόσο στην έρευνα της αρχαίας ιστορίας της Κύπρου όσο και στην διατήρηση μνημείων πολιτισμού της. Η κινητικότητα τούτη δικαιολογείται από το γεγονός ότι η Κύπρος ήταν τότε ο μόνος χώρος για αρχαιολογικές έρευνες που ελεγχόταν από τις βρετανικές αρχές.⁹⁶ Ο D.G. Hogarth σημείωνε πως το ταξίδι του σκοπό είχε την εξερεύνηση περιοχών της ανατολικής και δυτικής Κύπρου όπως η Πάφος και η Καρπασία, οι οποίες μέχρι τότε δεν είχαν εξεταστεί συστηματικά από αρχαιολόγους. Στην ερευνητική αυτή περιδιάβαση τον συνόδευσε ο Γεώργιος Αντωνίου από τη Λάρνακα. Ο Άγγλος επιστήμονας γοητευμένος από τη φιλοξενία των κατοίκων, κατέγραψε στο έργο του τα χωριά, και τα μνημεία τους. Έμφαση έδωσε και στην περιγραφή του φυσικού χώρου.

Από την περιοχή της Πάφου παρουσίασε την πόλη, το τείχος, το λιμάνι και τους ναούς της, καθώς και τα αρχαία μεταλλεία της. Ακολουθώντας την ακτογραμμή ανατολικά προς την Παλαίπαφο, σταμάτησε μπροστά από τους δύο μονόλιθους. Υιοθετώντας την άποψη του

⁹³ O.Masson, A. Hermary, "Les fouilles d' Ohnefalsch-Richtter à Idalion en 1894" στο *Cahiers du Centre d' Etudes Chypriotes*, Vol. 10, Ναντέρ, 1988, σ.3.

⁹⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός 19 Αυγούστου 1882.

⁹⁵ D.G. Hogarth, *Devia Cypria: Notes of an archaeological journey in Cyprus in 1888*, Henry Frowde, Λονδίνο 1889, σ.ν.

⁹⁶ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, όπ.π, σ.352.

Guillemart, υποστήριξε πως ήταν απομεινάρια αρχαίων πειστηρίων. Σημείωσε μάλιστα πως παρόμοιους μονόλιθους εντόπισε πάνω από 40 σε όλη την Κύπρο.⁹⁷

Στις ανασκαφές του Cyprus Exploration Fund το 1888 στην Παλαίπαφο, που αποτελούσε την έδρα της Αφροδίτης, ήρθε στο φως ολόκληρος σχεδόν ο χώρος του ναού της με τμήματα τοίχων και άλλα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κεντρικών θαλάμων, στοών, πεζοδρομίων. Την ίδια χρονική περίοδο ανοίχτηκε ένας μεγάλος αριθμός τάφων με περιεχόμενα από όλες τις περιόδους, από την ύστερη μυκηναϊκή μέχρι και την ελληνορωμαϊκή. Η πλειοψηφία των ευρημάτων και κυρίως των πιο αξιόλογων είχε κλαπεί. Το περιεχόμενο όμως των τότε ευρημάτων είχε εκχωρηθεί στο Κυπριακό Μουσείο.⁹⁸ Από τις ανασκαφές της περιόδου αυτής μαρτυρείται, σύμφωνα με τον Αθανάσιο Σακελλάριο, ότι ο ναός της Αφροδίτης ήταν αρχαίος και ιδρύθηκε από Έλληνες προερχόμενους από τη Μικρά Ασία.⁹⁹

Πληροφορίες για τις ανασκαφές του 1888 από την Αγγλική Εταιρεία έδωσαν οι σκαπανείς στα «Ημερήσια Νέα», σύμφωνα με τους οποίους ο ανασκαμμένος ναός της Αφροδίτης ήταν ιδιόρρυθμος και δεν ανήκε σε κανένα γνωστό ελληνικό ρυθμό. Βρέθηκαν σε αυτόν πέρα από 100 σπασμένα αγάλματα και επιγραφές. Αυτό που εντυπωσίαζε από τα ευρήματα ήταν η μαρμάρινη κεφαλή του Ερμή η οποία αποτελούσε αντικείμενο άριστης ελληνικής τέχνης μα και εξαιρετικής ομορφιάς. Ο Ζαννέτος σχολίαζε πως η Βρετανική εφημερίδα αναφερόταν μεν στα των ανασκαφών, δεν έκανε όμως καμιά μνεία για την αρχαιολογική ληστεία που γινόταν στο νησί και μάλιστα με επίσημο τρόπο. Αποδεικτικό τούτου ότι τα ευρήματα από το ναό -εκτός από λίγα βάθρα ανδριάντων και κάποιων πήλινων αγγείων από τους τάφους- κοσμούσαν τα βρετανικά μουσεία.¹⁰⁰

Πάντως το ανασκαφικό έργο στην Παλαίπαφο, αξιόλογο από αρχαιολογικής άποψης, υπήρξε παράλληλα και ιδιαίτερα ενισχυτικό για τον φτωχό πληθυσμό εκείνους τους δύσκολους μήνες, σύμφωνα με ετήσια αναφορά του διοικητή Πάφου ο οποίος ξέφραζε την ελπίδα ότι ο αρχαιολογικός χώρος θα ήταν προσβάσιμος ώστε να προσελκύσει επισκέπτες.¹⁰¹

⁹⁷ Hogarth, όπ.π., σ.47. Ο Σακελλάριος σημείωνε ότι οι δύο αυτοί κωνοειδείς μονόλιθοι θεωρήθηκαν και κατάλοιπα αρχαίου λιμανιού κυρίως από τον Von Hammer. Βλ. Σακελλάριος, όπ.π., σ.78. Βλ. Φωτογραφία των μονόλιθων στο παράρτημα, σ.63.

⁹⁸ Myres –Richter, όπ.π., σ.10.

⁹⁹ Σακελλάριος, όπ.π., σ. 82.

¹⁰⁰ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β' ..., όπ.π., σ.525.

¹⁰¹ Κρατικό Αρχείο, φακ. V41/72, Harry Thompson, «Report on the Pafhos district by Commissioner, 15 Μαΐου 1888» στο *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for 1887-1888*, Λονδίνο 1889, σ.76.

Ο Hogarth στο έργο του ανέφερε ακόμα και τις «Τρυπημένες πέτρες», ένα μοναδικό θέαμα, ανατολικά από τις Πάνω Αρόδες που τον εντυπωσίασε.¹⁰² Μετά από την περιδιάβασή του στη μονή του Αγίου Νεοφύτου και της Χρυσορωγιάτισσας επισήμανε το ναό της Ήρας στη Δρίμου, 1 μίλι δυτικά του μοναστηριού Αγία Μονή που αποτελούσε μετόχι του Κύκκου. Ο περιηγητής αυτός σημείωνε ότι βρήκε λίγα απομεινάρια από τις ανασκαφές που διενέργησαν στην τοποθεσία εκείνη άνθρωποι του Cesnola. Εντόπισε επίσης και επιγραφές κυπριακού χαρακτήρα, ανάμεσά τους και μία στην οποία αποτυπωνόταν το όνομα της Ήρας. Πάντως ο ίδιος είχε εκπλαγεί από την ύπαρξη του συγκεκριμένου ναού και την απόδοση λατρείας στην Ήρα σε ένα μέρος που ήταν αφιερωμένο στην Αφροδίτη.¹⁰³

Στη συνέχεια κατέγραψε τα αμπελοχώρια Άρσος, Βάσα, και Όμοδος που συνάντησε στη διαδρομή του. Το 1888 στις ανασκαφές του για το Cyprus Exploration Fund ανακάλυψε ένα ιερό δυτικά του χωριού Αμαργέτη Πάφου με λίθινα αγάλματα και τερακότες.¹⁰⁴ Άξια λόγου, από την περιοχή της Πάφου, κρίθηκε και καταγράφηκε από τον Hogarth και η Αρσινόη, όνομα με το οποίο ήταν γνωστή και η αρχαία Σαλαμίνα. Τοποθετείτο στην αριστερή όχθη του ποταμού της Έζουσας, κοντά στην εκκλησία της Αγίας Εύρεσης. Εκεί ο Άγγλος ερευνητής επεσήμανε τα ίχνη της αρχαίας πόλης. Χαρακτηριστική ήταν η αναφορά του ότι εντόπισε θραύσματα άσπρου μαρμάρου ενσωματωμένα στα ερείπια των τοίχων, κάτι που μαρτυρούσε, κατά την άποψή του, την οικοδόμηση σε παλιότερα θεμέλια.¹⁰⁵

Σημαντικός προορισμός του Hogarth ήταν και η περιοχή της Καρπασίας, της οποίας έφτιαξε και το χάρτη.¹⁰⁶ Την περιδιάβασή του σε αυτήν ξεκίνησε από τον Άγιο Σέργιο και την Έγκωμη. Αρχικά κατέγραψε πληροφορίες για την ιστορία, τη φύση και τους κατοίκους της περιοχής. Ανάφερε πως στο Ακρωτήρι, κοντά στα Γαστριά άκουσε πως ο αδελφός του Αμερικανού Προξένου Cesnola, Αλέξανδρος, άνοιξε μερικούς τάφους. Δοκιμαστικές ανασκαφές έκανε στην ίδια περιοχή και ο Hamilton Lang.¹⁰⁷ Ο Hogarth σημείωσε ότι εκεί βρήκε αντικείμενα κιτρινωπής και κοκκινωπής κεραμικής σε κυλινδρική φόρμα. Μετά την Κώμα του Γιαλού, στην τοποθεσία Περιστεφάνι εντόπισε ακρωτηριασμένα γλυπτά, δηλωτικά της αρχαιολογικής αξίας της περιοχής. Στη συνέχεια σημείωσε άλλα χωριά της διαδρομής του: Λεονάρισσο, Βασίλι, Λυθράγκωμη, Βαθύλακα, Άγιο Συμεών και κατέγραψε την ύπαρξη ενός μεγάλου τάφου στη Έλωση-περιοχή νότιας Καρπασίας, χώματα του Αγίου

¹⁰² Hogarth, όπ.π. σ.20.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ.35.

¹⁰⁴ Myres –Richter, όπ.π., σ.2.

¹⁰⁵ Hogarth, όπ.π., σσ.41-42.

¹⁰⁶ Βλ. Χάρτη Καρπασίας με αρχαιολογικούς χώρους που σημείωσε ο Hogarth στο παράρτημα, σ.63.

¹⁰⁷ Hogarth, όπ.π., σ.66.

Ανδρονίκου- του οποίου παρουσίασε και το σχεδιάγραμμα. Απεικόνισε ακόμα και έναν άλλο τάφο της ίδιας περιόδου στη Γαληνόπορνη και εξέφρασε την πεποίθησή του πως οι δύο αυτοί τάφοι συνδέονταν μεταξύ τους.¹⁰⁸

Από τη Γαληνόπορνη, στο μονοπάτι προς το Ριζοκάρπασο, εντόπισε ένα ζευγάρι σαρκοφάγων-η μία ήταν μοιρασμένη-Ρωμαϊκής ή Βυζαντινής περιόδου. Μισό μίλι αριστερά, στην τοποθεσία Μεσοβούνι, ανακάλυψε τάφους με κοσμήματα, είδη κεραμικής, γυάλινα αντικείμενα. Ο Hogarth έκανε αναφορά και στις «χελώνες», τους δυο-τρεις υφάλους της περιοχής, γνωστούς ως «Καρπασίαι νήσοι». Εκτενή παρουσίαση αφιέρωσε στο έργο του για την Ουρανία με τις μεγάλες βυζαντινές εκκλησίες της καθώς και για το μεγάλο φρούριο στην Αφέντρικα το οποίο και αποτύπωσε.¹⁰⁹ Αξιοσημείωτα από την αρχαία πόλη Καρπασία θεώρησε έναν μαρμάρινο μονόλιθο, το λιμάνι και κυρίως τους κομψούς τάφους στους βράχους που παρουσίαζαν ένα σχήμα μοναδικό για αυτό και έφτιαξε το τοπογραφικό τους διάγραμμα.¹¹⁰ Όλοι αυτοί οι τάφοι, σημείωνε, ήταν ξαναχρησιμοποιημένοι κατά τους Χριστιανικούς χρόνους. Δε φαινόταν να έγινε εκεί επιστημονική δουλειά από τους πρώτους τυμβωρύχους, ή τους χωρικούς που ερεύνησαν την περιοχή. Σε μια άλλη αρχαία πόλη, τη Μακαρία, ο Hogarth, εντόπισε λαξευμένους τάφους σε βράχους που είχαν ανοιχτεί λαθραία σε παλιότερα χρόνια. Σ'αυτούς ανακαλύφθηκαν επεξεργασμένα ανάγλυφα που αναπαριστούσαν ανδρικές μορφές, αγγεία και άλλα αντικείμενα. Ερείπια αρχαιολογικής σημασίας κατέγραψε και από τις περιοχές Γιαλούσα, Αχαιών Ακτή, Άγιος Ανδρόνικος. Παράθεσε επίσης σχεδιάγραμμα τάφου που βρέθηκε κοντά στο Φλαμούδι με κίονες, τρίγλυφα και άδειες μετώπες.¹¹¹

Στο κεφάλαιο του έργου του με τον τίτλο «Διάφορα» αναφέρθηκε επιγραμματικά στις αρχαιότητες της κεντρικής Κύπρου που ήταν ιδιαίτερα γνωστές καθώς και στο Μάριον, την Τόχνη, την Λάπηθο και τους Σόλους. Χαρακτηριστική ήταν η μνεία του στο γεγονός ότι αρκετά υλικά αρχαίων κτισμάτων χρησιμοποιήθηκαν στην οικοδόμηση της Μόρφου και της Λεύκας ή άλλων πόλεων στην πλευρά της Καραμανιάς.¹¹²

¹⁰⁸ Hogarth, όπ.π., σσ.73,75.

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ.87. Βλ. Φρούριο Αφέντρικας στο παράρτημα, σ.64.

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ.91. Βλ. Την απεικόνιση των τάφων αυτών και στο παράρτημα, σ.64.

¹¹¹ Στο ίδιο, σ.100.

¹¹² Στο ίδιο, σ.113.

Ανασκαφές για το Cyprus Exploration Fund έγιναν και το 1888 στο βουνό Λεοντάρι της επαρχίας Λευκωσίας, στο δρόμο προς τη Λάρνακα. Ο M.R. James βρήκε σε σπηλιές κεραμικά, ασημένια και μπρούντζινα αντικείμενα.¹¹³

Την επόμενη χρονιά η Αγγλική Εταιρεία με τον J.A.R. Murno και τον H.A. Tubbs έκανε εκτενέστερες ανασκαφές σε διάφορες θέσεις γύρω από το Μάριον στις οποίες ανοίχτηκαν 165 τάφοι, 11 στην ανατολική και 154 στη δυτική νεκρόπολη. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών κρίθηκαν πλούσια όπως και αυτά των ανασκαφών του 1891 από τους ίδιους τους επιστήμονες που άνοιξαν 56 τάφους στην ανατολική και 24 στη δυτική νεκρόπολη. Σύμφωνα με τον Murno η ανατολική νεκρόπολη ανήκε σε αρχαιότερη περίοδο, 520-420π.Χ., ενώ η δυτική στα 30 π.Χ., δηλαδή στην ελληνιστική περίοδο.¹¹⁴ Τα ευρήματα από τις νεκροπόλεις του Μαρίου-Αρσινόης, χρυσά και ασημένια αντικείμενα, εγχώρια και εισαγόμενα αγγεία ήταν άφθονα μα και πολύτιμα. Μόνο το μερίδιο του Κυπριακού Μουσείου από αυτά ήταν μικρής ποσότητας και αξίας.¹¹⁵ Αντίθετα το Βρετανικό Μουσείο καρπώθηκε όλα τα υπόλοιπα όπως και αυτά που εντοπίστηκαν σε ανασκαφές που διενεργήθηκαν από την ίδια Εταιρεία και στην τοποθεσία Μερσινέρι, δυτικά του ποταμού του Λιμνίτη κατά την ίδια χρονική περίοδο. Σύμφωνα με τον Περισιτιάνη ίσα που μετρούνταν στα δάκτυλα των δύο χεριών.¹¹⁶ Είχε ανακαλυφθεί εκεί ένα ιερό του Απόλλωνα με πολλές αφιερωματικές τερρακότες, αγγεία και μπρούντζινα αγαλματάκια.¹¹⁷

Στην Ταμασσό, τη μεσόγειο πόλη του νησιού, αναλήφθηκαν ανασκαφές από τον Ohnefalsh-Richter το 1885 για ιδιώτες. Έρευνες στην περιοχή ανέλαβε στη συνέχεια (1889 και 1894) η Γενική Διαχείριση των Βασιλικών Μουσείων του Βερολίνου υπό την εποπτεία πάλι του Richter. Επίβλεψη των εργασιών αυτών έκανε και μέλος της Πρωσικής Κυβέρνησης.¹¹⁸ Κατά τη διενέργειά τους ανακαλύφθηκαν νεκροπόλεις με αντιπροσωπευτικά δείγματα όλων των ιστορικών περιόδων. Εντυπωσίαζαν περισσότερο οι βασιλικοί τάφοι της Ταμασσού με τη μεγαλειώδη αρχιτεκτονική τους κατ' αναλογία με το κυρίως τέμενος της Αφροδίτης του Ιδαλίου.¹¹⁹ Με την ανασκαφική αυτή δραστηριότητα ήρθε στο φως αρχαίο τέμενος του Απόλλωνα και αξιόλογα ευρήματα όπως αρχαϊκοί πήλινοι κολοσσοί, ανάμεσά τους και ο

¹¹³ Myres –Richter, όπ.π., σ.8.

¹¹⁴ Περισιτιάνης, όπ.π., σ.441.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ.446.

¹¹⁶ Καραγιώργης, όπ.π., σ.56.

¹¹⁷ Myres –Richter, όπ.π., σ.8.

¹¹⁸ Masson, Hermary, όπ.π., σ.4.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ.5.

κολοσσός του Ηρακλή, λίθινα αγάλματα φυσικού μεγέθους σε βάσεις καθώς και πολλά αφιερώματα¹²⁰

Ο Ohnefalsh-Richter ανακάλυψε το 1889, στην τοποθεσία Λιθαρκές κοντά στα Πέρα της επαρχίας Λευκωσίας, νεκρόπολη της εποχής του χαλκού με θολωτούς τάφους.¹²¹ Την επόμενη χρονιά έγιναν πιο συστηματικές ανασκαφές στη Σαλαμίνα από τον J.A.R. Murno και τον H.A. Tubs με δαπάνες του Cyprus Exploration Fund. Από αυτές τις ανασκαφές ήρθε στο φως ο ναός του Σαλαμίνιου Διός, ένας άλλος ρωμαϊκός ναός, η αγορά, το υδραγωγείο, ένα τμήμα του αρχαίου τείχους.¹²² Έπειτα από τέσσερα χρόνια ο J.Myles έκανε ανασκαφές στην Καλοψίδα για το Cyprus Exploration Fund, το Ashmolean Museum στην Οξφόρδη και το Κυπριακό Μουσείο. Ανασκαφές έκανε και στο λόφο Πάτσαλος, στην περιοχή του αρχαίου Κιτίου όπου έφερε στο φως ένα ιερό με μεγάλο αριθμό ζωγραφιστών τερακώτων. Επίσης ανέσκαψε για το Cyprus Exploration Fund και στη Λαξιά του Ρυού -1,5 μίλι από τη Λάρνακα προς το Καλό Χωριό -νεκρόπολη με μυκηναϊκά αγγεία και μια ποικιλία αφιερωματικών αντικειμένων.¹²³

Το ίδιο χρονικό διάστημα ο Ohnefalsh-Richter δραστηριοποιήθηκε στις τοποθεσίες Άγιος Σωζώμενος και Νικολίδες, βόρεια του Ιδαλίου. Η θέση της αρχαίας πόλης του Ιδαλίου είχε ήδη επιβεβαιωθεί από τον L.Ross. Η γεωμορφολογία του εδάφους με τους δύο λόφους ήτανε και ο βασικός λόγος ανάπτυξης δύο ακροπόλεων, μιας ανατολικής και μιας δυτικής. Ο Richter αναγνώρισε το ναό της Αθηνάς του Ιδαλίου στη δυτική ακρόπολη, ανέσκαψε όμως το τέμενος της Αφροδίτης στην ανατολική ακρόπολη.¹²⁴ Πεποίθηση του Richter ήταν ότι ο ψηλός βωμός καθώς και ο χώρος φύλαξης των αναθημάτων είχαν περιστοιχιστεί σε μεταγενέστερο στάδιο διαμορφώνοντας έτσι έναν μικρό περικλειστο χώρο εντός των τειχών.¹²⁵ Σημειωτέον ότι τις έρευνές του στο βασίλειο του Ιδαλίου χρηματοδότησε ο Αυτοκράτορας της Γερμανίας.¹²⁶ Μέχρι το 1895 είχε ανακαλύψει στην περιοχή του Ιδαλίου όχι λιγότερα από 12 ιερά καθώς και νεκροπόλεις με ποικίλα αρχαιολογικά ευρήματα όπως λίθινα αναθήματα, κιονόκρανα που αξιοποιήθηκαν για υποστήριξη οικοδομών ή ως βάσεις αγαλμάτων. Ανακαλύφθηκαν επίσης ενδιαφέροντα εντοιχισμένα αγάλματα. Ξεχώριζε αυτό

¹²⁰ Τα ευρήματα αυτών των ανασκαφών υπήρξαν το μήλο της έριδος μεταξύ Warren και Ουάτκινς οι οποίοι οδηγήθηκαν και σε δίκη που ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 1885. Βλ. *Σάλπιγξ*, 11 Δεκεμβρίου 1885. *Αλήθεια*, 30 Ιανουαρίου 1886. *Φωνή της Κύπρου*, 13 Φεβρουαρίου 1886.

¹²¹ Myles –Richter, ό.π., σ.8.

¹²² Περισιτιάνης, ό.π., σ.172.

¹²³ Myles –Richter, ό.π., σσ.4,6,7.

¹²⁴ Βλ. Χάρτη ανασκαφικής δραστηριότητας του Richter στο Ιδάλιον στο παράρτημα, σ.65.

¹²⁵ Masson, Hermary, ό.π., σ.5.

¹²⁶ Στο ίδιο, σ.4.

που απεικόνιζε μια ένθρονη θεότητα, σχεδόν ανθρωπίνων διαστάσεων, με μια σφίγγα. Καλής ποιότητας ήταν και αγαλματίδια, ανάμεσά τους ένας γητευτής φιδιών. Αξίζει να αναφερθούν και κάποια χρυσά αρχαϊκά φύλλα που ανήκαν σε θώρακες.¹²⁷

Το πιο ενδιαφέρον γεγονός που συνέδεε τα δύο βασίλεια, της Ταμασσού και του Ιδαλίου, σημείωνε ο Richter, ήταν ότι στην επικράτειά τους βρέθηκαν κατάλοιπα διαφορετικών ιστορικών περιόδων, από τις πρωιμότερες εποχές μέχρι και την ύστερη ρωμαϊκή ή και βυζαντινή περίοδο κάτι που επιβεβαίωνε την αξία του κυπριακού πολιτισμού και της κυπριακής τέχνης.¹²⁸ Πάντως η σιγουριά του Richter ότι ανακάλυψε το περίφημο τέμενος της Αφροδίτης του Ιδαλίου -που τόσο πολύ εξυμνήθηκε από ποιητές στην αρχαιότητα-με ευρήματα παλαιότερα από εκείνα της Παλαιάφου, του γεννούσε συναισθήματα υπερηφάνειας.¹²⁹

Στις ανασκαφές του Γερμανού Richter αναφερόταν και άρθρο της 10^{ης} Νοεμβρίου 1894. Ο συντάκτης του, σχολιάζοντας την από χρόνια ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή από αρχαιοκάπηλους, σημείωνε ότι δεν εξαντλήθηκαν τα ευρήματα τα οποία μάλιστα ήταν ιδιαίτερα πολύτιμα. Επίσης ενημέρωνε τους αναγνώστες ότι ο Richter σε επιστολή του στον πρόεδρο της Ανθρωπολογικής Εταιρείας στο Βερολίνο κατέγραφε τα πορίσματα των ανασκαφών του. Στους περισσότερους τάφους των νεκροπόλεων, δήλωνε ο Richter, βρέθηκαν διάφορα κτερίσματα κυρίως πήλινα αγγεία 10^{ου} -11^{ου} αιώνα π.Χ. και κοσμήματα. Μεγαλύτερη όμως σπουδαιότητα είχαν τα οστά που εντοπίστηκαν. Δείγματα από αυτά θα έστελνε ο Richter στο Βερολίνο για περαιτέρω ανθρωπολογικές μελέτες.¹³⁰ Δυστυχώς πολλά ευρήματα από την ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή του Ιδαλίου μεταφέρθηκαν κατά το 1894 στη Γερμανία, σύμφωνα με τον Βάσο Καραγιώργη.¹³¹

Οι έρευνες για αρχαιολογικούς θησαυρούς διενεργούνταν σε ευρεία κλίμακα, ενώ παράλληλα εξακολουθούσε να κυριαρχεί το φαινόμενο της σύλησής τους. Οι Βρετανικές αρχές, σύμφωνα και με τον ισχύοντα ακόμα τουρκικό νόμο, επέτρεπαν τις ανασκαφές προς όφελος των ξένων μουσείων. Ο Ζαννέτος διερωτάτο πως μια πολιτισμένη κυβέρνηση δεν έθετε, πάνω από τον ασύνετο αυτό νόμο, το καθήκον της απέναντι στο νησί απαγορεύοντας την εξαγωγή αρχαιοτήτων και προωθώντας την ίδρυση Μουσείου. Αφού κατέκρινε τη συγκεκριμένη στάση της καθώς και αυτή των άγγλων υπαλλήλων οι οποίοι μαζί με πολλούς

¹²⁷ Masson, Hermary, όπ.π., σσ.5,7.

¹²⁸ Στο ίδιο, σ.4.

¹²⁹ Στο ίδιο, σ.8.

¹³⁰ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 10 Νοεμβρίου 1894.

¹³¹ Καραγιώργης, όπ.π., σ.23.

άλλους επιδίδονταν στην αρχαιοκαπηλία, τόνισε πως και ο εγχώριος τύπος όξυνε τις επιθέσεις του απαιτώντας τη θέσπιση νόμου που θα έβαζε φραγμούς στη ληστρική αυτή συμπεριφορά έναντι των κυπριακών θησαυρών.¹³²

Ως απάντηση, στο αντιδραστικό αυτό κύμα, οι Αγγλικές αρχές ξεκίνησαν για λογαριασμό του Βρετανικού Μουσείου μεγάλες ανασκαφές στην Αμαθούντα υπό την επιστασία του A.H.Smith και στη συνέχεια του J.Myres -μέσα Ιανουαρίου 1894 έως και τα μέσα Μαρτίου. Στους χώρους ανασκαφών παρουσιάζόταν σε όλη τη διάρκεια των εργασιών και ο Percy Christian. Οι ανασκαφές έλαβαν χώρα σε θέσεις, που σημειώθηκαν και σε χάρτη, δυτικά και βόρεια της ακρόπολης αλλά και στα ανατολικά της πόλης της Αμαθούντας, με πιο καρποφόρα αποτελέσματα.¹³³ Οι τάφοι κοινού κυπριακού τύπου που εντοπίστηκαν εδώ διακρίνονταν για την ογκώδη κτιστική και προσεγμένη τέχνη τους. Ήταν λίθινα κτίσματα με μορφή τετράγωνου σπηλαίου. Η είσοδός τους συνέδεε το σπήλαιο με ένα βαθύ πηγάδι το οποίο σε λίγες περιπτώσεις είχε αντικατασταθεί με σκάλες.¹³⁴ Πολλές χρονικές περίοδοι από την πρώιμη ελληνοφοινικική παρουσιάζονταν στους 312 τάφους που ανοίχτηκαν σε πέντε θέσεις, οι περισσότεροι στα σημεία D και E ανατολικά της ακρόπολης.¹³⁵ Τα ευρήματα ήταν πλούσια και ποικίλα: χρυσά, ασημένια, χάλκινα, γυάλινα πορσελάνινα αντικείμενα μα και πολύτιμοι εγχάρακτοι λίθοι, γλυπτά, στήλες, επιγραφές, αγγεία. Από αυτά ξεχώριζαν οι αμφορείς καθώς και οι ζωγραφισμένες λήκυθοι, κάποιες μάλιστα με ανάγλυφες φιγούρες. Σημαντικές ήταν και οι τερρακότες οι οποίες παρουσίαζαν ομοιώματα πλοίων, ζώα, ανθρώπινες μορφές.

Αφότου έληξε η ανασκαφική αυτή δραστηριότητα, αποφασίστηκε να ερευνηθεί το Κούριο στο οποίο είχε τόση επιτυχία ο Αμερικανός Πρόξενος Cesnola. Οι εργασίες στη συγκεκριμένη περιοχή διήρκεσαν από τις 10 Ιανουαρίου 1895 έως και τις 11 Απριλίου χωρίς ιδιαίτερες διακοπές και έλαβαν χώρα σε πέντε θέσεις της περιοχής που παρουσιάστηκαν σε χάρτη υπό την εποπτεία του H.B. Walters.¹³⁶ Πρώτη επιλέγηκε για να ερευνηθεί η περιοχή νοτιοανατολικά της πύλης της ακρόπολης από όπου ήρθαν στο φως τάφοι με μεγάλες ποσότητες κυπριακής κεραμικής του 7^{ου} μ.Χ. αιώνα. Στη συνέχεια, προς το τέλος Ιανουαρίου, οι έρευνες μεταφέρθηκαν σε μια εκτενέστερη τοποθεσία κοντά στη θάλασσα. Κάποιοι από τους τάφους που εντοπίστηκαν είχαν καταστραφεί από το νερό. Δύο όμως, σε

¹³² Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β' ..., όπ.π., σ.814.

¹³³ A.S. Murray, A.H. Smith, H.B. Walters, *Excavations in Cyprus*, Published by the Trustees of the British Museum, Λονδίνο 1900, σ.88. Βλ. Χάρτη ανασκαφών στην Αμαθούντα στο παράρτημα, σ.66.

¹³⁴ Στο ίδιο, σ.91.

¹³⁵ Myres –Richter, όπ.π., σ.175.

¹³⁶ Murray, Smith, Walters, όπ.π., σ.56. Βλ. Χάρτη ανασκαφών στο Κούριο στο παράρτημα, σ.67.

ψηλότερο σημείο, προς την ακρόπολη περιείχαν σπουδαία αντικείμενα ελληνικής προέλευσης. Ανατολικά της εκκλησίας του Αγίου Ερμούλου-έκταση που εξερευνήθηκε και από τον Cesnola- ανοίχθηκαν 15 πλούσιοι τάφοι.¹³⁷ Στις αρχές Φεβρουαρίου 1895,σε δοκιμαστικές ανασκαφές στην πλευρά του λόφου κάτω από τον υπόδρομο, ανοίχθηκαν τέσσερις τάφοι με κυπριακή κεραμική και ένα ελληνικό κεφάλι τετρακότα. Από τις 25 Φεβρουαρίου ξεκίνησαν ανασκαφές στην τοποθεσία Ε. Οι τάφοι που εντοπίστηκαν περιείχαν αντικείμενα όχι ιδιαίτερου ενδιαφέροντος με εξαίρεση ένα αγγείο ελληνιστικής εποχής. Από την 1^η Μαρτίου όμως άρχισαν εργασίες σε τοποθεσία που ανήκε στην εκκλησία του Αγίου Ερμούλου και μέσα σε 14 μέρες είχαν ανασκαφεί 15 παραγωγικοί σε περιεχόμενο τάφοι. Με βάση την τοποθεσία αλλά και τα ευρήματά τους όλοι οι τάφοι κατηγοριοποιήθηκαν. Αυτοί της θέσης D (28-58, 86-109) ήταν μυκηναϊκοί και ανήκαν στην εποχή του χαλκού μέχρι το 700 π.Χ. Όσοι τάφοι βρίσκονταν στη θέση Α (1-6) ήταν πρώιμοι ελληνοφοινικικοί μέχρι το 600 π.Χ. και αυτοί της τοποθεσίας Β (7-14, 20-26, 71-58) έως το 400π.Χ. Στην τοποθεσία C ανοίχθηκαν τάφοι (15-19) ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, ενώ στην Ε θέση ανασκάφηκαν τάφοι(59-70, 110-118) καθαρά ρωμαϊκής περιόδου.¹³⁸ Παρά το γεγονός ότι ορισμένες θέσεις υπέφεραν από προηγούμενες ανασκαφές, εντοπίστηκαν σημαντικά ευρήματα κυρίως μυκηναϊκής εποχής. Σύμφωνα με τον Dr. Murray στο *Excavations in Cyprus 1900*, τα μυκηναϊκά ευρήματα οδηγούσαν σε σπουδαία πορίσματα αφού επιβεβαίωναν την πίστη του Στράβωνα ότι το Κούριο ήταν αποικία των Αργείων.¹³⁹ Άποψη που συμεριζόταν και ο Ηρόδοτος όταν δήλωνε πως οι κάτοικοι ήταν άποικοι των Αργείων.

Τόσο ο κόσμος όσο και ο τύπος της Κύπρου πρόβαλλαν την επιτακτική ανάγκη για απαγόρευση της εξαγωγής των κυπριακών αρχαιοτήτων και παράλληλα της προστασίας τους. Από τις πρώτες μέρες της Δ΄ συνόδου της Γ΄ περιόδου Μάρτιος 1895, στάλθηκαν αναφορές από όλη την Κύπρο -αρχικά από τη Λεμεσό- που απαιτούσαν την ψήφιση προστατευτικού νόμου για τις αρχαιότητες. Αν και γινόταν πολύς θόρυβος, τίποτα δεν είχε επιτευχθεί νομοθετικά.¹⁴⁰

Το 1896 η σκηνή ερευνών μεταφέρθηκε κοντά στα ερείπια της Σαλαμίνας, στην περιοχή της αρχαίας Έγκωμης. Οι ανασκαφικές εργασίες ξεκίνησαν τον Μάρτιο με την επίβλεψη του A.S.Murray μέχρι και το τέλος Μαΐου. Από τον Ιούλιο έως και τον Σεπτέμβριο την επιστασία των εργασιών είχε αναλάβει ο Arthur Smith. Ιδιοκτήτης της περιοχής ήταν τότε κάποιος

¹³⁷ Murray, Smith, Walters, όπ.π., σ.59.

¹³⁸ Στο ίδιο, σ.63.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ.86.

¹⁴⁰ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β΄ ..., όπ.π., σ.833.

Σουλεϊμάν ο οποίος επέτρεψε τις ανασκαφές χωρίς καμιά αξίωση της απόκτησης του 1/3 των ευρημάτων, κάτι που χαροποίησε ιδιαίτερα τους αντιπροσώπους του Βρετανικού Μουσείου.¹⁴¹ Από τη δραστηριότητα αυτή ήρθαν στο φως δεκάδες τάφοι, οι οποίοι καταγράφηκαν σε χάρτη,¹⁴² με πολλά αντικείμενα μυκηναϊκής εποχής, ορειχάλκινα και ασημένια, χρυσά κοσμήματα, γυάλινα αγγεία, αντικείμενα από σίδηρο και πέτρα. Ξεχώριζαν τα ασημένια αντικείμενα υψηλής τέχνης καθώς και τα αγγεία που παρουσίαζαν δείγματα κυπριακής γραφής. Το αποτέλεσμα των ανασκαφών επιβεβαίωσε, σύμφωνα με τον J. Myres, τη μεγάλη αποικιστική κίνηση από το Αιγαίο πέλαγος προς το τέλος της ορειχάλικης εποχής. Ο Murray σε ένα συγκεντρωτικό κατάλογο κατέγραψε τους τάφους από την Έγκωμη και το περιεχόμενό τους το οποίο εκχωρήθηκε στο Βρετανικό Μουσείο.¹⁴³ Το ίδιο Μουσείο λάμπρυναν και τα αρχαιολογικά ευρήματα από την Αμαθούντα και το Κούριο, ενώ μονάχα το 1/3 τους παρέμενε στην Κύπρο όπως όριζε ο νόμος.

Οι συστηματικές ανασκαφές που διενεργούνταν ύστερα από άδεια της Κυβέρνησης για λογαριασμό του ξένου Μουσείου και παράλληλα η φυγάδευση του μεγαλύτερου μέρους των ευρημάτων εξακολουθούσαν να προκαλούν τα αισθήματα των Κυπρίων. Οι Βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου άρχισαν να εξεγείρονται με πρωτοπόρο τον Φραγκούδη. Η αγανάκτηση του λαού για την πολιτική που υιοθετούσαν οι αγγλικές αρχές σε σχέση με τις κυπριακές αρχαιότητες εκδηλώθηκε μέσα από τις κινητοποιήσεις του και τον τύπο της εποχής. Τονίζόταν ότι έπρεπε να συνταχθεί «δρακόντειος» νόμος που θα εξασφάλιζε στο μέλλον τους ντόπιους θησαυρούς και θα απέτρεπε όλους τους «Ελγίνους», που δήθεν εργάζονταν υπέρ της επιστήμης, να τους εκμεταλλεύονται.¹⁴⁴

Το Νομοθετικό Συμβούλιο ζήτησε το 1896 την απαγόρευση της εξαγωγής των αρχαίων θησαυρών του νησιού προτείνοντας ένα νόμο που σχετιζόταν με τη διοίκηση αλλά και την αναβάθμιση του Μουσείου. Η βασίλισσα δυστυχώς δεν τον ενέκρινε τότε αφήνοντας για αρκετό χρονικό διάστημα ακόμα απροστάτευτες τις αρχαιότητες.

Ο νέος Αρμοστής William Smith, απευθυνόμενος στο Νομοθετικό Συμβούλιο με την έναρξη της Γ΄ συνόδου της τέταρτης περιόδου το Φεβρουάριο το 1899, έκανε λόγο για τα μνημεία της Κύπρου με αρχαιολογικό και ιστορικό ενδιαφέρον. Δήλωσε πως «*Δέον να ληφθώσιν μεν μέτρα προς διαφύλαξιν αυτών, η δε Κύπρος να έχει κατάλληλον Μουσείον, εν ώ πολλοί των*

¹⁴¹ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β΄..., ό.π., σσ.879-880.

¹⁴² Murray, Smith, Walters, ό.π., σ.30. Βλ. Χάρτη ανασκαφών στην Έγκωμη στο παράρτημα σ.68.

¹⁴³ Στο ίδιο, σσ.51-54.

¹⁴⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός 23 Οκτωβρίου 1897.

αρχαίων αυτοίς θησαυρών να επιδεικνύονται προσηκόντως. Προς επίτευξιν πάντων τούτων των σκοπών θα τεθεί ενόπιον υμών μέτρον τι».¹⁴⁵ Η μέριμνα του Smith τότε εκδηλώθηκε όχι μόνο προς όφελος του νησιού αλλά και του Βρετανικού Μουσείου για το οποίο εξέδωσε άδεια ανασκαφών στην Πάφο. Οι νέες αυτές ανασκαφικές δραστηριότητες είχαν για μια ακόμα φορά ως αποτέλεσμα τη σύληση των κυπριακών αρχαιοτήτων, τη στιγμή μάλιστα που η κυβέρνηση προσποιείτο ότι τις προστάτευε. Οι συγκεκριμένες αυτές ενέργειες της προκάλεσαν ισχυρή δυσφορία στον κόσμο της Κύπρου, ο οποίος «απέκαμεν πλέον φωνάζων και καταγανακτών κατά της συλήσεως των προγονικών αυτού κειμηλίων».¹⁴⁶ «Οι Άγγλοι εξακολουθούσι το έργον της αρπαγής των αρχαιολογικών της νήσου ευρημάτων», σημειωνόταν και σε άλλη εφημερίδα. Με τις νέες ανασκαφές, συνέχιζε, ο τόπος πάλι θα εσυλείτο ποιος γνωρίζει από ποια πολύτιμα κειμήλια.¹⁴⁷

Όλες οι επαρχιακές επιτροπές είχαν προβεί σε παραστάσεις διαμαρτυρούμενες για την ιεροσυλία που διεπράττετο σε βάρος της κυπριακής πολιτιστικής κληρονομιάς. Έντονα αντέδρασε και το Νομοθετικό Συμβούλιο το οποίο τόνιζε πως ήταν καθήκον του κράτους μα και απόλυτη ανάγκη να σταματήσει η παραχώρηση αδειών για περαιτέρω ανασκαφές, μέχρι να θεσπιστεί σχετική νομοθεσία.¹⁴⁸ Ο πολυμήχανος Smith όμως δεν έδωσε απλώς άδεια ανασκαφών στο Βρετανικό Μουσείο, μα σκέφτηκε να του εξασφαλίσει και όλα τα ευρήματα. Πρότεινε ένα νέο νομοσχέδιο όπου η Κυβέρνηση θα μπορούσε να καταλάβει οποιαδήποτε ιδιόκτητη γη για ανασκαφικούς σκοπούς. Με τη διάταξη αυτή θα οικειοποιείτο ουσιαστικά το σύνολο των ευρημάτων. Με παρόμοιο δόλιο τρόπο είχε συληθεί και ο θησαυρός της Έγκωμης. Είχαν αφήσει σε ένα κιβώτιο το 1/3 δήθεν που αναλογούσε στο Κυπριακό Μουσείο, μόνο που όταν το καλοκαίρι του 1912 το άνοιξαν, αντιλήφθηκαν ότι κάποια ασήμαντα αντικείμενα αφέθηκαν μοναχά για το θεαθήναι.¹⁴⁹

Αρχές 20ου αιώνα: Συνέχεια ανασκαφών... συνέχεια σύλησης αρχαιολογικών θησαυρών

Παρά τις φωνές διαμαρτυρίας στον κυπριακό τύπο της εποχής και το Νομοθετικό Συμβούλιο για την ληστεία των πολύτιμων κυπριακών θησαυρών, οι ανασκαφές συνεχίζονταν με αμείωτο ζήλο. Με την έναρξη του 20^{ου} αιώνα εξακολουθούσαν να έχουν χαρακτήρα εξερευνησεων. Το 1/3 των ανακαλύψεων παρέμενε στο Κυπριακό Μουσείο ενώ τα υπόλοιπα

¹⁴⁵ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Γ', Φιλοκαλίας, Λάρνακα 1912, σ.59.

¹⁴⁶ *Αλήθεια*, Λεμεσός 18 Φεβρουαρίου 1899.

¹⁴⁷ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 11 Μαρτίου 1899.

¹⁴⁸ *The Cyprus Gazette*, 17 Μαρτίου 1899, σ. 3852.

¹⁴⁹ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Γ' ..., όπ.π., σ.74.

εξάγονταν. Αυτό που έπληττε περισσότερο τον τόπο ήταν το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Ένας τρόπος αντιμετώπισής του ήταν η εξαγορά αντικειμένων από την κυβέρνηση. Αυτό επιβεβαιωνόταν από έγγραφο αξιωματούχου της Αστυνομίας που απευθυνόταν σε όλους τους τοπικούς διοικητές. Σημειωνόταν πως όσοι έβρισκαν αρχαιότητες έπρεπε να ενθαρρυνθούν να τις παίρνουν στην κυβέρνηση και να αμείβονται αντί να τις εμπορεύονται.¹⁵⁰

Από την πρώτη κιόλας χρονιά του νέου αιώνα, το 1901, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές στην τοποθεσία Προστεμός. Ανακαλύφθηκαν τάφοι βορειοανατολικά και νοτιοανατολικά της κωμόπολης της Λαπήθου, γνωστής ως Λάμπουσας, με μεγάλο αριθμό πήλινων ειδωλίων -πιθανώς αφιερωματικών- τα οποία έφεραν έντονα μελανά και ερυθρά χρώματα. Κάποια από αυτά παρίσταναν γυναικεία μορφή που κρατούσε βρέφος, ίσως να απεικόνιζαν την κουροτρόφο Αφροδίτη. Ύστερα από αίτημα του διοικητή T. Chamberlayne Γάλλοι ειδικοί εξέτασαν τα αντικείμενα και γνωμοδότησαν ότι ανήκαν στον 9^ο π.Χ. αιώνα. Τα ειδώλια μεταφέρθηκαν στο Κυπριακό Μουσείο.¹⁵¹ Την ίδια χρονιά έγιναν από ιδιώτες λαθραίες ανασκαφές στην περιοχή από τις οποίες ήρθαν στο φως πολύτιμα βυζαντινά κειμήλια όπως ασημένιοι δίσκοι, πολύ καλά επεξεργασμένοι, που έφεραν σκηνές από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη, χρυσά σκουλαρίκια και περιδέραια, σταυροί με πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια. Μέρος των μεγάλης αξίας και τέχνης ευρημάτων κατασχέθηκαν από την αστυνομία με απώτερο προορισμό το Κυπριακό Μουσείο. Δυστυχώς το μεγαλύτερο μέρος τους αγοράστηκε από έναν Αρμένιο αρχαιοκάπηλο, τον Mihram Sivadjian ο οποίος πολύ έντεχνα κατάφερε να τα φυγαδεύσει από το τελωνείο της Λάρνακας.¹⁵² Ο Mihram Sivadjian ήταν σεσημασμένος έμπορος αρχαιοτήτων της εποχής εκείνης. Γνωστός ήταν και ο Alexander Dingli ο οποίος οδήγησε σε δίκη τον Sivadjian. Αναφορά στο περιστατικό γινόταν στο *The Egyptian Gazette*, 25 Ιανουαρίου 1908.¹⁵³

Βυζαντινός θησαυρός από ασημένια αντικείμενα του 6^{ου} και 7^{ου} αιώνα μ. Χ. ανακαλύφθηκε από τον M. Dalton όπου πέρασε στη συλλογή του Γ.Α. Μώζερα και στη συνέχεια στην κατοχή του Βρετανικού Μουσείου. Επίσης ανακαλύφθηκε ένας δεύτερος θησαυρός της ίδιας

¹⁵⁰ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1412/1902, Εγκύκλιος Α.Ε. Mershaw προς τους επαρχιακούς διοικητές της Αστυνομίας, Λευκωσία 2 Μαΐου 1902.

¹⁵¹ Περισιτιάνης, οπ.π., σσ.477-478

¹⁵² Στο ίδιο, σ.488.

¹⁵³ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/992/1903, *The Egyptian Gazette*, 25 Ιανουαρίου 1908, Ο αρχαιοκάπηλος Sivadjian παρακολουθείτο από τις αρχές της Κύπρου και της Αιγύπτου σε διάφορα πόστα. Αυτό μαρτυρούν τηλεγραφήματα που βρίσκονται στον ίδιο φάκελο. Σημειωνόταν επίσης από τον εισπράκτορα φόρων ότι στον κατάλογο των λαθρεμπόρων, όπως του Sivadjian και του Καρεμφυλάκη, έπρεπε να συγκαταλεγεί και το όνομα του Λουϊζίδη.

εποχής από τον Dalton. Περιλάμβανε 6 ασημένιους δίσκους, 17 χρυσά νομίσματα, χρυσά περιδέραια και σκουλαρίκια. Όλα τα ευρήματα μεταφέρθηκαν στο Λονδίνο, ενώ στην Κύπρο παρέμειναν 5 ασημένιοι δίσκοι με σκηνές από τη ζωή του Δαβίδ, 5 ζεύγη χρυσά σκουλαρίκια και 5 χρυσά νομίσματα. Οι θησαυροί δεν ήταν εξολοκλήρου εκκλησιαστικοί. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούσαν οι δίσκοι οι οποίοι έφεραν και την επίσημη σφραγίδα της Εταιρείας των Χρυσοκόων.¹⁵⁴

Σε ανασκαφές στην Λάμπουσα που έγιναν κατά το 1906-1907 από τον Ευστάθιο Κωνσταντινίδη με δαπάνες του Κυπριακού Μουσείου, ήρθαν στο φως αξιόλογες αρχαιότητες όπως ενεπίγραφες πλάκες και κύλικες με παραστάσεις. Βρέθηκε και ένας ρωμαϊκός τάφος συλημένος. Στην ίδια τοποθεσία εντοπίστηκαν προϊστορικοί τάφοι λαξευμένοι σε βράχους που περιείχαν αγγεία και άλλα αντικείμενα ελληνικής τέχνης προϊστορικής εποχής καθώς και κειμήλια Ελληνιστικής, Ρωμαϊκής και Βυζαντινής περιόδου. Σημαντικά ευρήματα ήταν 2 χρυσοί σταυροί και 1 περιδέραιο καθώς και 131 χρυσά βυζαντινά νομίσματα. Τα μεγάλης αρχαιολογικής αξίας ευρήματα δημοσιεύτηκαν σε λεπτομερή κατάλογο που ετοίμασε ο κ. Κωνσταντινίδης. Το 1/3 μάλιστα των πολύτιμων αυτών θησαυρών ανήκαν δικαιωματικά στην Μητρόπολη Κυρηνείας αφού οι ανασκαφές είχαν διεξαχθεί σε δικό της χώρο.¹⁵⁵

Στο Υπόμνημα των Κυπρίων προς τον w. Churchill υπογεγραμμένο από τον Κιτίου Κύριλλο και άλλες εξέχουσες προσωπικότητες του τόπου στις 28 Σεπτεμβρίου 1907 που υπέβαλαν στον Υφυπουργό Αποικιών κατά την επίσκεψή του στο νησί, έθεσαν ανάμεσα σε άλλα και το ζήτημα των αρχαιοτήτων. Τόνισαν πως δε διατέθηκε από την κυβέρνηση κανένα χρηματικό ποσό για ανασκαφές στο νησί παρόλο που αδιάκοπα έρχονταν στο φως ευρήματα μεγάλης αξίας. Με πικρία σημείωναν ακόμα πως οι αγγλικές αρχές μετά από τόσα χρόνια διακυβέρνησης του νησιού δεν κατόρθωσαν να κτίσουν ένα αρχαιολογικό Μουσείο, για να συντηρήσουν σε αυτό τα προγονικά τους κειμήλια, τεκμήρια των ιστορικών και εθνικών τους καταβολών.¹⁵⁶

Μετά την αρχαιολογική έρευνα των John Myres και Ohnefalsh-Richter ακολούθησε μια αδρανής περίοδος όπου σηματοδεύτηκε πρωτίστως από παράνομες ανασκαφές όπως αυτές που έφεραν στο φως το θησαυρό της Λάμπουσας. Το 1909 ο έφορος Αρχαιοτήτων παρέλαβε αρχαιότητες που ανακαλύφθηκαν από λαθραίες ανασκαφές σε διάφορα μέρη της Κερύνειας,

¹⁵⁴ Περισιτιάνης, οπ.π., σ.488.

¹⁵⁵ *Ελευθερία*, Λευκωσία 1 Σεπτεμβρίου 1906. *Ελευθερία*, Λευκωσία 18 Μαρτίου 1907. *Ελευθερία*, Λευκωσία 14 Ιουλίου 1906.

¹⁵⁶ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 20 Οκτωβρίου 1907.

όπως Άγιο Επίκτητο, Άγιο Αμβρόσιο, Λάπηθο, Αγία Ειρήνη. Τα ευρήματα, από όλες τις ιστορικές περιόδους, ανάμεσά τους κοσμήματα και ερυθροστιλβωτά αγγεία, κατασχέθηκαν από την αστυνομία και μεταφέρθηκαν στο παράρτημα του Κυπριακού Μουσείου στο φρούριο της Κερύνειας. Είχαν ανακαλυφθεί τυχαία και το 1908 σε υπόγειους ελληνικούς τάφους λαξευμένους μέσα στην πόλη της Κερύνειας 6 βυζαντινά νομίσματα, χρυσό περιδέραιο, χρυσό σκουλαρίκι, 4 χρυσά δακτυλίδια μαρτυρώντας τη χρήση των τάφων αυτών κατά τη Βυζαντινή εποχή. Την ίδια χρονιά ανακαλύφθηκαν τυχαία και σε κάποιο χωράφι στους Σόλους χρυσά νομίσματα που απεικόνιζαν τον Μέγα Αλέξανδρο και τον Φίλιππο, ενώ τυχαία είχαν βρεθεί από εργάτες των δημοσίων έργων επιγραφές.¹⁵⁷

Το Δεκέμβριο του 1908 ο Ευστάθιος Κωνσταντινίδης, Έφορος Αρχαιοτήτων, μετά από εντολή της Επιτροπής του Κυπριακού Μουσείου, ξεκίνησε δοκιμαστική ανασκαφή στο Δάλι. Από την έρευνα αυτή ανακαλύφθηκε μεγάλη οικία με δάπεδο από τετράγωνα ασβεστολιθικές πέτρες, κεραμικά θραύσματα και ανάγλυφο με τριγωνοειδείς αυλακώσεις. Βρέθηκε ακόμα θραύσμα μαρμάρινης στήλης με κομψά κοσμήματα το οποίο δωρήθηκε στο Μουσείο. Ανοίχτηκαν ακόμα 7 τάφοι από τους οποίους προέκυψαν ευρήματα όλων των περιόδων μέχρι τον 4^ο π.Χ. Ανάμεσα στα ευρεθέντα αυτά αντικείμενα συμπεριλαμβάνονταν και λίθινα εργαλεία από το 4000 π.Χ. καθώς και αντικείμενα μυκηναϊκής εποχής, όπως αγγεία, κρατήρες, δακτυλιόλιθοι, κύλινδροι με ελληνικές παραστάσεις, χρυσά νομίσματα και κοσμήματα.¹⁵⁸

Σε ανασκαφικές έρευνες που διενεργήθηκαν πάλι υπό την εποπτεία του κ. Κωνσταντινίδη ανατολικά των ερειπίων του Αγίου Δημητρίου σε κάποιο ύψωμα στην Κυθραία, την περιοχή των αρχαίων Χύτρων, εντοπίστηκαν παλιοί συλημένοι τάφοι. Παράλληλα ανακαλύφθηκαν και άλλοι ανέπαφοι τάφοι με πλούσιο και άφθονο περιεχόμενο. Μεταξύ των πολλών ευρημάτων αρχαίας τέχνης συγκαταλέγονταν χρυσά ανάγλυφα, αργυρά και ορειχάλκινα κύπελα με ωραίες παραστάσεις, μεγάλα πήλινα αγγεία εξαιρετικής τέχνης και ένα σπάνιο ορειχάλκινο αγγείο.¹⁵⁹ Στους Χύτρους εντοπίστηκαν επίσης και τα ερείπια του ναού του Απόλλωνα από όπου ανασύρθηκαν και κάποια αγάλματα που μεταφέρθηκαν στο Κυπριακό Μουσείο.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Περισιάνης, όπ.π., σ.496.

¹⁵⁸ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 13 Φεβρουαρίου 1909.

¹⁵⁹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 13 Μαρτίου 1909. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 13 Μαρτίου 1909.

¹⁶⁰ Σακελλάριος, όπ.π., σ.203.

Ανασκαφές έγιναν και στο Φίλερι της Κυθραίας από την Επιτροπεία του Μουσείου αρχές του 1912. Από αυτές ανακαλύφθηκε ένας τάφος, τα περιεχόμενα του οποίου ανάγονται στην 4^η και 3^η εκατονταετηρίδα π.Χ.¹⁶¹

Το 1913 η κυβέρνηση ενέκρινε το ποσό των 450 λιρών για αρχαιολογικές έρευνες και ανασκαφές υπό τη διεύθυνση του Myres. Ο Άγγλος καθηγητής Myres εργαζόμενος για την Επιτροπεία του Μουσείου και υποβοηθούμενος από τον έφορο αρχαιοτήτων, τον Μενέλαο Μαρκίδη,¹⁶² διενέργησε ανασκαφές στο Λευκόνοικο, τη Λάπηθο και αλλού. Στο Λευκόνοικο ανακαλύφθηκε αρχαίο ιερό με αγάλματα. Ιδιαίτερα σημαντικό από άποψη αρχιτεκτονικής, κατά τον Myres, ήταν και το γεγονός ότι τόσο ο ναός όσο και οι οικίες που εντοπίστηκαν στην περιοχή είχαν τοίχους φτιαγμένους από ωμούς πλίνθους, όμοιους με τους τοίχους των νεότερων χωριών της Μεσαορίας.¹⁶³

Κατά το 1914 ο Μαρκίδης διάνοιξε τάφους της πρώιμης εποχής του χαλκού σε περιοχή δυτικά της Λάρνακας, από όπου ανέσυρε ερυθρόμορφα αγγεία και άλλα μπρούντζινα αντικείμενα. Σημαντικό εύρημα ένας πίθος-τερρακότα με επιγραφή 7 γραμμάτων μινωικής γραφής, αποδεικτικό στοιχείο για το σύστημα γραφής που χρησιμοποιείτο στο νησί κατά τα μυκηναϊκά χρόνια.¹⁶⁴ Την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκε ανασκαφή τάφου της ύστερης εποχής του χαλκού γύρω στα 1200 π.Χ., στην Λάπηθο, κοντά στην εκκλησία της Αγίας Αναστασίας. Στο περιεχόμενό του συμπεριλαμβανόταν μεγάλος αριθμός μπρούντζινων αγγείων καθώς και ένα σιδερένιο μαχαίρι. Τάφοι βρέθηκαν και σε αύλειο χώρο μιας οικίας στην Κερύνεια. Οι τάφοι αυτοί ελληνορωμαϊκής περιόδου, όπως αποδεικνυόταν από θραύσματα αγγειοπλαστικής που εντοπίστηκαν εκεί, είχαν συληθεί σε αρχαιότερους χρόνους. Στο Πολιτικό επίσης βρέθηκε ωσειδής τάφος Πτολεμαϊκής περιόδου. Λόγω καθίζησης του εδάφους καταστράφηκε μεγάλο μέρος του περιεχομένου του κυρίως κρανία και οστά. Αξιόλογο εύρημα από το συγκεκριμένο τάφο ήταν ένα οστέινο δακτυλίδι. Ανασκαφές έγιναν και στην Παμπούλα της Λάρνακας από όπου βρέθηκαν περισσότερες από 12 οικοδομές σε έκταση 100 τετραγωνικών μέτρων. Εντοπίστηκαν ακόμα θραύσματα αγγείων ρωμαϊκής εποχής σε ψηλότερα στρώματα εδάφους, ενώ σε χαμηλότερο επίπεδο βρέθηκαν τάφοι ελληνικής περιόδου όπως και λίθινα αγάλματα. Ο έφορος αρχαιοτήτων

¹⁶¹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 9 Μαρτίου 1912.

¹⁶² Πρώτη φορά συμμετείχαν σε ανασκαφικές δραστηριότητες και Κύπριοι βοηθοί ή συνεργάτες, όπως ο Μενέλαος Μαρκίδης που συνεργάστηκε στην αποστολή του Myres το 1913. Βλ. Περισιτιάνης, όπ.π., σ. iv.

¹⁶³ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 3 Ιανουαρίου 1914.

¹⁶⁴ M. Markides, *Annual report of the curator of antiquities, 1914*, Government Printing Office, Λευκωσία 1916, σσ.5-6.

εξέφραζε την πεποίθηση ότι επρόκειτο για τμήμα της αρχαίας πόλης του Κιτίου.¹⁶⁵ Ανέσκαψε επίσης ιερό στο Άρσος με καρποφόρα αποτελέσματα κυρίως από άποψη γλυπτικής και κοσμηματοποιίας.¹⁶⁶ Κατά την ίδια χρονική περίοδο έγιναν και άλλες μικρότερες ανασκαφές στο Ιδάλιον, τη Λάρνακα, την Αρχιμανδρίτα, την Κερύνεια, το Τρίκωμο, την Κάτω Κοφίνου χωρίς όμως ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον.¹⁶⁷

Η μεγαλύτερη αρχαιολογική επιχείρηση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έγινε από τη Σουηδική Αποστολή στην Κύπρο. Η αποστολή παρέμεινε στο νησί κατά τη πενταετία 1927-1931 και ανέσκαψε τοποθεσίες προϊστορικών μέχρι και ρωμαϊκών χρόνων σε διάφορα σημεία του νησιού. Το μερίδιο του Μουσείου από τα ευρήματα αυτών των ανασκαφών ήταν αξιόλογο και περιείχε αντιπροσωπευτικά δείγματα από όλες τις περιόδους. Η Σουηδική επιστημονική αυτή ομάδα συνέβαλε τα μέγιστα στην ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων της αρχαίας Κύπρου και του πολιτισμού της, του ξεχωριστού χαρακτήρα της που ήταν αποτέλεσμα ανάμειξης ανατολικών και αιγιακών στοιχείων. Με αρχηγό της τον Einar Gjerstad, κατά την παραμονή της στο νησί, μελέτησε και ταξινόμησε όλα τα ευρήματα σύμφωνα με τις χρονολογικές περιόδους του κυπριακού πολιτισμού θέτοντας έτσι την κυπριακή αρχαιολογία σε επιστημονικές βάσεις, στις οποίες θα μπορούσαν γερά να στηριχτούν οι επόμενοι αρχαιολόγοι.¹⁶⁸

Μεταξύ του χρονικού διαστήματος 1931-1939 το Μουσείο αρχικά και το Τμήμα Αρχαιοτήτων στη συνέχεια, διενέργησαν ανασκαφές υπό τη διεύθυνση του Πορφύριου Δίκαιου όπου προίκισαν το Μουσείο με προϊστορικές συλλογές, ιδίως από την Χοιροκοιτία, την Ερήμη και τους Βουνούς-Πελλα-Πιάις. Σπουδαία προσωπικότητα-φυσιογνωμία της κυπριακής αρχαιολογίας υπήρξε ο Πορφύριος Δίκαιος όπου μαζί με τον Claude Schaeffer διενέργησαν ανασκαφές στην Έγκωμη και αποκάλυψαν τον εξελληνισμό του νησιού από τους Αχαιούς. Κατά τα έτη 1931 και 1932 προχώρησαν σε ανασκαφές στη νεκρόπολη των Βουνών, ενώ παράλληλα κατέβαλλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για την αναδιοργάνωση του Μουσείου. Άλλες περιοχές Ελληνιστικής περιόδου και Ύστερων Χρόνων ερευνήθηκαν με καρποφόρα αποτελέσματα από το βοηθό έφορο Joan du Plat Taylor το 1932 και 1939¹⁶⁹

Ωστόσο στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, η Βρετανική Κυβέρνηση φανερά υποστήριζε και συγχρόνως υπέβαλλε την αρχαιοκαπηλία επιτρέποντας σε μέλη της και υπαλλήλους

¹⁶⁵ Markides, όπ.π., σσ.7-8.

¹⁶⁶ P.Dikaios, *A guide to the Cyprus Museum*, The Cyprus government Printing Office, Λευκωσία 1947, σ.ιx.

¹⁶⁷ Markides, όπ.π., σσ.8-9.

¹⁶⁸ Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία...», όπ.π., σσ.326-327.

¹⁶⁹ Dikaios, όπ.π., σ.χ.

διαφόρων κλάδων της να εξάγουν κυπριακές αρχαιότητες. Δηλωτικό των ενεργειών της τούτων είναι και το γεγονός ότι το 1892 ο Αρμοστής Henry Bulwer μετά το πέρας της θητείας του, εγκαταλείποντας την Κύπρο- όπως και οι πλείστοι βρετανοί αξιωματούχοι- πήρε μια συλλογή αρχαιοτήτων που προέρχονταν από την Ταμασσό. Φαίνεται ότι η συλλογή, αποτελούμενη από πολλούς αμφορείς, οινοχόες και άλλα αντικείμενα με ξεχωριστό ένα ξίφος, υπήρξε πολύ αξιόλογη και δωρήθηκε στο Μουσείο Φιτςβίλλιαμ.¹⁷⁰ Αυτό επιβεβαιώνει το γεγονός ότι κυβερνητικά στελέχη και υπάλληλοι διαφόρων κλάδων καπηλεύονταν φανερά τους αρχαιολογικούς θησαυρούς του νησιού. Υπήρχαν και εξαιρέσεις φυσικά όπως αυτή του Αρχιγραμματέα Falkland Warren και πρώην διοικητή Λεμεσού, ο οποίος ζητούσε άδεια για ανασκαφές στην Αμαθούντα. Δήλωνε μάλιστα πως η Κυβέρνηση θα έπαιρνε τα 2/3 των ευρημάτων αν η γη της ανήκε.¹⁷¹ Άδεια για ανασκαφές στην περιφέρεια Λεμεσού - συγκεκριμένα για Κούριο και Αμαθούντα- ζήτησε και ο διευθυντής Κτηματολογίου Kitchener.¹⁷² Το ίδιο ήταν και το περιεχόμενο επιστολής του W. Bonnici ο οποίος επιθυμούσε να διεξάγει ιδιωτικά ανασκαφές στην Αμμόχωστο με παρόμοιο τρόπο που προχωρούσαν και άλλοι στο νησί.¹⁷³ Επίσης άδεια για ανασκαφές ζητούσε και ο Major Chard σε τέσσερις τοποθεσίες του νησιού, ανάμεσά τους το χωριό Τριμίκλινη και το αρχαίο Κούριο.¹⁷⁴

Νομοθετικές ρυθμίσεις για τις κυπριακές αρχαιότητες

Από την αρχή της Αγγλοκρατίας ο Αρμοστής Garnet Wolseley ευαισθητοποιημένος με τις κυπριακές αρχαιότητες και την πολυσήμαντη αξία τους για το νησί, προώθησε όχι μόνο τη συντήρηση και διαφύλαξή τους μα και την επιστημονική έρευνα.¹⁷⁵ Ξεκίνησαν έτσι προσπάθειες για τη νομική τους προστασία. Προτάθηκαν με το πέραςμα των χρόνων αρκετά μέτρα, ανάμεσά τους και ο νόμος για την προστασία αρχαίων οικοδομών της Αμμοχώστου. Το 1891, την ίδια δηλαδή χρονιά θεσπίστηκε και ο νόμος «Περί Λίθων Αμμοχώστου». Σκοπός ήταν η προστασία των αρχαίων μνημείων της πόλης από Αιγυπτίους οι οποίοι

¹⁷⁰ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β' ..., όπ.π., σ.766.

¹⁷¹ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1740/1884, Επιστολή Falkland Warren προς τον Ύπατο Αρμοστή Robert Biddulph, Λευκωσία 19 Φεβρουαρίου 1883.

¹⁷² Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/3973, Επιστολή Kitchener προς Falkland Warren, 25 Απριλίου 1882.

¹⁷³ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/3953, Επιστολή W. Bonnici προς τον Ύπατο Αρμοστή Robert Biddulph, Λευκωσία 15 Νοεμβρίου 1883.

¹⁷⁴ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/4009, Επιστολή Major Chard προς Falkland Warren, Τρόδος 28 Σεπτεμβρίου 1883.

¹⁷⁵ Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία...», όπ.π., σ.319.

άρπαζαν τμήματά των κτισμάτων αυτών και τα μετέφεραν στην Αλεξάνδρεια και το Port-Said προκειμένου να τα αξιοποιήσουν σε λιμενικά και ξενοδοχειακά έργα. Ευτυχώς, κατά τον Ζαννέτο, η Κυβέρνηση του νησιού συνειδητοποίησε τις υποχρεώσεις της απέναντι στα ιστορικά αυτά μνημεία και έτσι η πόλη διέφυγε τον κίνδυνο της εξαφάνισης κάθε λειψάνου της.¹⁷⁶ Η νομοθετική αυτή ρύθμιση του 1891 για τα αρχαία κτίρια της Αμμοχώστου ακυρώθηκε στη συνέχεια με το Νόμο 4 του 1905.¹⁷⁷

Ο λαός κατανοώντας το μέγεθος της ιεροσυλίας σε βάρος των κυπριακών αρχαιοτήτων άρχισε να διαμαρτύρεται πιο έντονα και να προβάλλει την αξίωση όπως τεθεί, μέσω νόμου, φραγμός στην ενέργεια αυτή. Στον τύπο της εποχής καταγραφόταν πως ήταν καιρός να ληφθούν σχετικά μέτρα αφού «παντός έθνους αρχαιολόγοι» προέβαιναν στην έννομη σύλληψη των προγονικών θησαυρών. Οι ανασκαφές στην Αμαθούντα έφεραν στο φως πολύτιμα αντικείμενα τα οποία θα κοσμούσαν το Βρετανικό Μουσείο. Ανασκαφές θα γίνονταν και στην Ταμασσό από τον Ohnefalsh-Richter, σύμφωνα με ευρωπαϊκά φύλλα. Έτσι ο συντάκτης πρόβαλε την άποψή του πως στη νέα σύνοδο του Νομοθετικού ήταν επιτακτική ανάγκη να προταθεί νομοσχέδιο που θα απαγόρευε την εξαγωγή αρχαιοτήτων από το νησί. Δεν έπρεπε, τόνιζε, τα προγονικά κειμήλια να αφεθούν για περισσότερο χρονικό διάστημα στη διάθεση ξένων αρχαιολόγων.¹⁷⁸

Άλλη μια φωνή διαμαρτυρίας προβλήθηκε ακολούθως. Παρότρυνε νομοθέτες, συμβούλους, βουλευτές να ψηφίσουν άμεσα νόμο που θα απαγόρευε σε ξένους μα και ντόπιους κάθε αρχαιολογική ανασκαφή στην Κύπρο. Διαφορετικά, σημείωνε χαρακτηριστικά ο αρθρογράφος, ο Ohnefalsh-Richter με εντολή και χορηγία του Γερμανού αυτοκράτορα θα ανακάλυπτε πολλές αρχαιότητες από τις ανασκαφές τις οποίες και θα φόρτωνε σε πλοίο - σύμφωνα με τον κανονισμό της 20 Σεφέρ 1291- και θα γέμιζε το Μουσείο του Βερολίνου όπως ο Cesnola γέμιζε το Μητροπολιτικό μουσείο της Νέας Υόρκης.¹⁷⁹

Το 1896 προτάθηκε νομοσχέδιο «Περί διακανονίσεως και της επί κρείττονος βάσεως του Κυπριακού Μουσείου». Σκοπός του, όπως σημειωνόταν στην εισαγωγή του εγγράφου του, να αναβαθμίσει και να θέσει υπό την προστασία του νόμου το ήδη υπάρχον ίδρυμα, γνωστό ως Κυπριακό Μουσείο, στο οποίο υπήρχαν αξιόλογες συλλογές κυπριακών αρχαιοτήτων και έργων τέχνης. Σύμφωνα με το νομοσχέδιο τούτο όλες οι αρχαιότητες και τα αντικείμενα

¹⁷⁶ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β'..., ό.π., σσ.716-717.

¹⁷⁷ Ιωσήφ Τούνερ Χάτσινσον και Στάνλεϋ Φίσιερ, *Τα από 1878 μέχρι 1906 Νομοθετήματα της Κύπρου*, Ι. Οικονομίδης και Δ.Γ. Δημητριάδης (μετάφ.), Κυβερνητικό Τυπογραφείο Λευκωσίας, Λευκωσία 1913, σ.χv.

¹⁷⁸ *Αλήθεια*, Λεμεσός 30 Μαρτίου 1894.

¹⁷⁹ *Αλήθεια*, Λεμεσός 19 Απριλίου 1894.

τέχνης που συγκεντρώθηκαν στο Μουσείο, με το δικαίωμα που παραχωρούσε η οθωμανική νομοθεσία του 1874, θα ανήκαν εξολοκλήρου στο Μουσείο και υπόκειντο στην Επιτροπεία του Μουσείου. Στις πρόνοιες αυτού του νομοσχεδίου ήταν και η αύξηση του προστίμου για το παράνομο σκάψιμο και επιπρόσθετα η κατάσχεση των αρχαιοτήτων, οι οποίες θα περνούσαν στην κυριότητα του Μουσείου.¹⁸⁰ Απαγορευόταν επίσης η εξαγωγή αρχαιοτήτων όταν δεν υπήρχαν όμοιές τους στο Μουσείο. Αυτή η πρόταση νόμου, που θα μπορούσε να ονομαστεί «Περί Μουσείου Νόμος», έμεινε μόνο στα χαρτιά αφού δεν εγκρίθηκε από το Στέμμα.¹⁸¹

Το 1897 δημοσιεύτηκε άλλο νομοσχέδιο που σκοπό είχε την τροποποίηση του υπάρχοντος νόμου σχετικά με την ανακάλυψη αρχαιοτήτων.¹⁸² Σύμφωνα με τις διατάξεις του απαγορευόταν η παράνομη εξαγωγή κυπριακών αρχαιοτήτων. Για την όποια μετακίνησή τους από την Κύπρο, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η γραπτή άδεια του Κυβερνήτη.

Ο Αρμοστής William Haynes-Smith όταν το 1898 αναλάμβανε τα ηνία της Κυβέρνησης της Κύπρου, είχε δώσει πολλές υποσχέσεις στον κυπριακό λαό. Ανάμεσα σ' αυτές υποσχέθηκε – γευματίζοντας με τον τότε διοικητή Κερύνειας Chamberlain στο φρούριο της πόλης – ότι θα διαφυλάξει τα αρχαία της Κύπρου με αυστηρούς νόμους «ως αληθής Κέρβερους». Ωστόσο τα χρόνια περνούσαν και τα λόγια εκείνα αθετήθηκαν. Για το λόγο τούτο ο λαός τον παρότρυνε «ή σιγήν ή έργα».¹⁸³

Το 1899 ένα νέο νομοσχέδιο, το «Περί κρείττονος διατηρήσεως των Αρχαίων Μνημείων» έδινε την αρμοδιότητα απόκτησης και συντήρησης αρχαίων μνημείων καθώς και την παραχώρηση αδειών στο Μέγα Αρμοστή.¹⁸⁴ Κατά τη συζήτηση της 18^{ης} Μαΐου 1900 του Νομοθετικού συμβουλίου για το νομοσχέδιο «Περί Βελτιώσεως της πόλεως Αμμοχώστου» με το οποίο απαγορευόταν η εξαγωγή αρχαίων λίθων από εκεί, ο Φραγκούδης εξέφρασε τη γνώμη πως αν η κυβέρνηση απαγόρευε κάθε εξαγωγή των αρχαιοτήτων, θα μπορούσε να δημιουργηθεί έναν άριστο Μουσείο. Ο Οικονομίδης συνεχίζοντας, υποστήριξε πως το

¹⁸⁰ *The Cyprus Gazette*, «A law to regulate and place upon a better footing the Cyprus Museum», 3 Ιουλίου 1896, σ.3100.

¹⁸¹ Χάτσινσον και Φίσιερ, όπ.π., σ.xx.

¹⁸² *The Cyprus Gazette*, «Draft of a law to amend the existing law with regard to the discovery of antiquities», 5 Μαΐου 1897, σσ.3342-3346.

¹⁸³ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 15 Φεβρουαρίου 1902.

¹⁸⁴ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/826/1902, «Draft of a law for the better preservations of ancient monuments», 6 Μαρτίου 1899.

Συμβούλιο με μεγάλη χαρά θα ψήφιζε το νομοσχέδιο, αν είχε προστεθεί άρθρο το οποίο θα απαγόρευε την εξαγωγή αρχαίων αντικειμένων από όλη την Κύπρο.¹⁸⁵

Κατά την τελευταία, Ε΄ σύνοδο της τέταρτης περιόδου τον Απρίλιο του 1901 το Ελληνικό Συμβούλιο υπογράμμιζε για μια ακόμα φορά την ανεπαρκή πρόνοια της αγγλικής κυβέρνησης για προστασία των κυπριακών θησαυρών και μνημείων.¹⁸⁶ Ήταν φοβερό που τα αρχαία κειμήλια τα οποία για αιώνες προστατεύτηκαν φυλασσόμενα στην κυπριακή γη, ανασκάφηκαν και μεταφέρθηκαν στο εξωτερικό, στην κατοχή ξένων ιδιωτών και μουσείων.

Το 1902 ο Αποικιακός Γραμματέας Chamberlain έφερε το θέμα των αρχαιοτήτων στη Βουλή των Κοινοτήτων τονίζοντας την σπουδαιότητα της διατήρησης των κειμηλίων του παρελθόντος. Πρότεινε όπως μελετηθεί νόμος ώστε να δικαιούνται οι αρχές του νησιού όλα τα αρχαιολογικά ευρήματα που ανακαλύπτονταν και όχι μόνο το 1/3.¹⁸⁷ Με αφορμή μάλιστα την καταστροφή των Μεσαιωνικών τειχών της Αμμοχώστου ανακοίνωσε ότι θα επιχορηγηθεί ένα ποσό στο Κυπριακό Μουσείο για σκοπούς συντήρησής του. Παράλληλα κατηγορούσε τους Κυπρίους ότι δεν έδειξαν το απαιτούμενο ενδιαφέρον για τις αρχαιότητές τους. Οι κακόβουλοι ισχυρισμοί του Υπουργού στην Αγγλική Βουλή ότι οι Κύπριοι *«ουδόλωσ ενδιαφέρονται διά τας αρχαιότητας αυτών και ότι η Κυβέρνησις καταβάλλει πάσαν αυτής τη δραστηριότητα, όπως τας σώση από των αρπαγών και των συλλήσεων των ιδίων της νήσου κατοίκων»*, ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων. Οι πόλεις διοργάνωσαν συλλαλητήρια, ολόκληρος δε ο τύπος διαμαρτυρήθηκε έντονα. Συντάκτης εφημερίδας σχολιάζοντας τον προτεινόμενο από τον Υπουργό νόμο, σημείωνε πως παρουσίαζε το ασθενές σημείο κατά το οποίο ο Αρμοστής δικαιούτο να παραχωρήσει άδεια σε όποιον επιθυμούσε να εξάξει αρχαιότητες από την Κύπρο. Έπρεπε, τόνιζε ο συντάκτης, να προστεθεί ρητή και σαφής διάταξη που να απαγορεύει γενικά την εξαγωγή των αρχαιοτήτων.¹⁸⁸ Στις ανακρίβειες και τις ύβρεις κατά του κυπριακού λαού που δίκαια προκάλεσαν την αγανάκτησή του, αναφερόταν και άλλη εφημερίδα της εποχής. Ο Χρ. Σώζος υπογράμμιζε πως από νωρίς το Νομοθετικό Σώμα διεκδικούσε την προστασία των αρχαιοτήτων του νησιού. Το 1886 μάλιστα ο Π. Κωνσταντινίδης πρόβαλε έντονα την αντίθεσή του για την ενέργεια της Κυβέρνησης να επιτρέψει σε υπαλλήλους της να ασκούν έργο αρχαιοκάπηλων. Λαός και τύπος διαμαρτύρονταν από τότε για τη σύληση τόσων κειμηλίων τους. Μέσα από το ψήφισμα διαμαρτυρίας του Συμβουλίου τονιζόταν πως θα επικύρωνε το νομοσχέδιο στην περίπτωση

¹⁸⁵ *Ευαγόρας*, Λευκωσία 21 Μαΐου 1900.

¹⁸⁶ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Γ΄..., όπ.π., σσ.310-311.

¹⁸⁷ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 14 Ιουνίου 1902.

¹⁸⁸ *Αλήθεια*, Λεμεσός 28 Ιουνίου 1902.

μόνο που θα απαγόρευε την εξαγωγή αρχαιοτήτων, εκτός των διπλών και εκμαγείων των υπόλοιπων.¹⁸⁹

Ο προτεινόμενος νόμος που παρείχε αμφίβολη προστασία στις αρχαιότητες κατακρίθηκε έντονα. Συντάκτης της εφημερίδας *Αλήθεια* προέτρεψε τους βουλευτές να απορρίψουν κάθε παρόμοιο νομοσχέδιο περισώζοντας από «τους φιλόρπαγας δεσπότες» τους προγονικούς θησαυρούς. Παρουσίαζε μάλιστα τον τρόπο σύνταξης του πρώτου άρθρου που είχε ως εξής: «Από της επιμηφίσεως του παρόντος Νόμου εις ουδένα επιτρέπεται να εξαξή της Νήσου οιονδήποτε αντικείμενον αρχαίας τέχνης, πάσαι δε αι ανασκαπτόμεναι αρχαιότητες εφ' όλης της Νήσου είτε εκ δημοσίων είτε εξ ιδιωτικών γαιών είναι αποκλειστική ιδιοκτησία του Κυπριακού λαού, ην ουδείς δικαιούται ατιμωρητεί ν' απαλλοτριώση ή να εξάξη επ' ουδεμιά περιπτώσει της Νήσου».¹⁹⁰

Την ίδια χρονιά, το 1902, σε άλλο νομοσχέδιο προτεινόταν η απαγόρευση της εξαγωγής κυπριακών αρχαιοτήτων χωρίς την άδεια του Μεγάλου Αρμοστή. Όποιος παρέβαινε αυτή τη διάταξη -άρθρο 33- θα κρινόταν ένοχος και θα επιβαρυνόταν με πρόστιμο 100 λιρών.¹⁹¹ Τελικά κανένα από τα νομοσχέδια δεν ψηφίστηκε, αντίθετα δέχτηκαν δριμείς επικρίσεις και απορρίφθηκαν από την ελληνική αντιπροσωπεία που ζητούσε ρητά την απαγόρευση της εξαγωγής των αρχαιοτήτων.¹⁹²

Τον Απρίλιο του 1903, κατά τη Β' σύνοδο της πέμπτης περιόδου, ο Ύπατος Αρμοστής William Smith απευθυνόμενος προς το Νομοθετικό Συμβούλιο δήλωνε ότι θα συντασσόταν ένα νέο νομοσχέδιο για τα μνημεία, τις αρχαιότητες της Κύπρου και την ίδρυση Μουσείου ελπίζοντας πως θα γινόταν κοινά αποδεχτό. Εξέφραζε ακόμα τη θέλησή του για ανοικοδόμηση του Βικτωριανού Μουσείου στο νησί. Οι αρχαιότητες της Κύπρου, ισχυριζόταν, μπορούσαν να διαφυλαχτούν κατάλληλα. Εξάλλου η συλλογή που βρισκόταν στην κατοχή της κυβέρνησης ήταν μοναδικής αξίας.¹⁹³

Άγγλος αρχαιολόγος όμως που έφτασε από την Κρήτη την επόμενη χρονιά διαπίστωνε την ύπαρξη ενός βάρβαρου αρχαιολογικού καθεστώτος στην Κύπρο. Αν και έληγε το 1904, εξακολουθούσε να προστατεύει τις αρχαιότητες ο νόμος της 20^{ης} Σεφέρ 1291. Πώς τις προστάτευε, διερωτάτο κάποιος αρθρογράφος αφού υπήρχε βεβήλωση και βανδαλισμός,

¹⁸⁹ *Ευαγόρας*, Λευκωσία 22 Ιουνίου 1902.

¹⁹⁰ *Αλήθεια*, Λεμεσός 6 Οκτωβρίου 1902.

¹⁹¹ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/826/1902, «Draft of the law to consolidate -provide museums 1902», σ.53.

¹⁹² Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Γ'..., όπ.π., σσ.74-75.

¹⁹³ Στο ίδιο, σ.537.

αφού σε όλο τον κόσμο υπήρχαν ολόκληρες αίθουσες με κυπριακές αρχαιότητες; ¹⁹⁴ Το ζήτημα της ψήφισης νόμου υπέρ των αρχαιοτήτων ήταν πράγματι επείγον. Είχε ενταθεί πλέον και ο πόθος των Κυπρίων «να διαφυλάξουν εν τη νήσω τους ανεκτίμητους θησαυρούς, οίτινες εισί κτήμα αναφαίρετον του κυπριακού λαού». ¹⁹⁵ Παρόλα αυτά φαίνεται πως υπήρξαν άτομα που επιδίωξαν να μεταφέρουν νόμιμα κάποιες αρχαιότητες στο εξωτερικό. Επιβεβαίωση τούτου του γεγονότος είναι οι αιτήσεις και τα τηλεγραφήματα προς τον Αρχιγραμματέα για άδεια εξαγωγής αρχαιοτήτων αλλά και σχετική ενημέρωση. Ένα παράδειγμα η επιστολή -απάντηση του Macdonald προς τον A.S.Cave που τον πληροφορούσε πως ο L.W.Bird θα μπορούσε να εξάξει δύο δωδεκάδες αρχαία γυάλινα και κεραμικά αντικείμενα αφού ετοιμάσει κατάλογο των αντικειμένων αναγράφοντας παράλληλα και την αξία τους για τις αρχές ελέγχου. Οφειλε ακόμα να επισυνάψει βεβαίωση ότι τα αντικείμενα δεν ήταν αποτέλεσμα παράνομων ανασκαφών. ¹⁹⁶

Ο Περί Αρχαιοτήτων Νόμος

Η κυπριακή αρχαιολογία είχε τεθεί σε νέα βάση με το νόμο του 1905 που έφερε τον τίτλο «Περί συναρμολογήσεως και τροποποιήσεως του περί αρχαίων μνημείων και αρχαιοτήτων νόμου και περί ιδρύσεως Μουσείων». ¹⁹⁷ Μέσα από τη συγκεκριμένη νομοθεσία η οποία αντικατέστησε μίαν ατελή νομοθεσία του 1874, την 20 Sefer, 1291 και το νόμο XIV του 1891, η βρετανική Κυβέρνηση προσπάθησε να ελέγξει τις ανασκαφικές δραστηριότητες, να περιορίσει σε μεγάλο βαθμό την ασύδοτη αρχαιοκαπηλία και παράλληλα να προστατέψει τα αρχαία μνημεία και τις αρχαιότητες της Κύπρου μα και να προωθήσει την ίδρυση μουσείων. Ο «Περί Αρχαιοτήτων Νόμος» θεσπίστηκε κατά την 10^η Μαΐου 1905 από την Αυτού Μεγαλειότητα τον Υπατο Αρμοστή Charles King Harman και τον Αρχιστράτηγο της Κύπρου, με την συμβολή και την άδεια του Νομοθετικού Συμβουλίου.

Με βάση τη νέα νομοθεσία, οι αρχαιότητες βρίσκονταν υπό την απόλυτη δικαιοδοσία της κυβέρνησης. Καμία αρχαιότητα δεν έπρεπε-άρθρο 3.1- να θεωρείται ιδιοκτησία του ατόμου στου οποίου τη γη είχε ανακαλυφθεί. Επίσης κάθε άτομο που κατείχε αρχαιότητες-άρθρο 4- θα έπρεπε μέσα σε περίοδο έξι μηνών, από τη στιγμή που ο νόμος ετίθετο σε εφαρμογή, να προσκομίσει στην Επιτροπή του Μουσείου, μια λίστα με τη λεπτομερή περιγραφή τους.

¹⁹⁴ Κύπριος, Λευκωσία 18 Σεπτεμβρίου 1904.

¹⁹⁵ Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 12 Νοεμβρίου 1904.

¹⁹⁶ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1/1904. Επιστολή Ernest Macdonald προς Major A.S. Cave, 1 Δεκεμβρίου 1904. Βλ. Στον ίδιο φάκελο και άλλες αιτήσεις καθώς και τηλεγραφήματα για άδεια εξαγωγής αρχαιοτήτων.

¹⁹⁷ Χάτσινσον και Φίσιερ, όπ.π., σ.524.

Άλλη πρόνοια του νόμου αφορούσε άτομα που ανακάλυπταν οποιαδήποτε αρχαιότητα χωρίς άδεια ανασκαφής. Σύμφωνα με το άρθρο 7 έπρεπε μέσα σε 5 ημέρες από την ανακάλυψή τους, να ενημερώσουν και να παραδώσουν την αρχαιότητα, στον κοντινότερο αστυνομικό σταθμό και παράλληλα να υποδείξουν το ακριβές σημείο εντοπισμού τους.¹⁹⁸

Στον «Περί Αρχαιοτήτων Νόμο» εξακολουθούσε να ισχύει-άρθρο 8- το δικαίωμα του 1/3 στη μοιρασιά των ευρημάτων για την κυβέρνηση, τον ανασκαφέα και τον ιδιοκτήτη της γης αντίστοιχα. Προβλεπόταν ακόμα έλεγχος από αστυνομικό ή τελωνειακό υπάλληλο σε αρχαιότητες που κάποιο άτομο είχε στην κατοχή ή την εξουσία του. Το άτομο αυτό έφερε το βάρος της απόδειξης της προέλευσης των αρχαιοτήτων του. Στην περίπτωση δε που αποδεικνυόταν ότι αυτές δεν αποκτήθηκαν νόμιμα, θα του επιβαλλόταν πρόστιμο, σύμφωνα με το άρθρο 9, που δεν θα υπερέβαινε τις 50 λίρες ή φυλάκιση για περίοδο μέχρι και 6 μήνες ή και τα δύο, και η αρχαιότητα θα κατασχόταν.¹⁹⁹

Όσον αφορά τις ανασκαφές, σύμφωνα με το 18^ο άρθρο, δεν επιτρεπόταν σε κανένα άτομο, να ανασκάπτει με σκοπό να ανακαλύψει αρχαιότητες, είτε σε γη που του ανήκε ή αλλού, χωρίς να είχε πρώτα εξασφαλίσει σχετική άδεια από τον Ύπατο Αρμοστή. Αν παρέβαινε αυτό το εδάφιο, κρινόταν ένοχος αδικήματος και τιμωρείτο. Οποιοσδήποτε αγόραζε ή αποκτούσε με άλλο τρόπο αρχαιότητες από παράνομες ανασκαφές υπόκειτο στις ίδιες ποινές με αυτές που προνοούσε η διάταξη 18 του νόμου. Ανασκαφές μπορούσε να πραγματοποιήσει και η Επιτροπή του Μουσείου, αν διέθετε τα ανάλογα κονδύλια. Όσες δε αρχαιότητες ανακαλύπτονταν, θα αποτελούσαν περιουσία της Κυβέρνησης της Κύπρου σύμφωνα με τις διατάξεις 16 και 17 του νόμου αυτού.²⁰⁰

Η αίτηση για άδεια ανασκαφής θα έπρεπε με βάση την 20^η διάταξη, να ήταν γραπτή, να απευθύνεται στον Αρχιγραμματέα της κυβέρνησης, και να περιλαμβάνει μια πλήρη και ακριβή περιγραφή της φύσης, της διάρκειας και των συνόρων της γης στην οποία επρόκειτο η ανασκαφή να πραγματοποιηθεί. Για να εγκριθεί και να χορηγηθεί μια τέτοια άδεια, θα έπρεπε να πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις και όροι σύμφωνα με τα άρθρα 21 και 22 του συγκεκριμένου νόμου. Η ανανέωση ή και απόσυρση άδειας για ανασκαφή ενέπιπτε μόνο

¹⁹⁸ *The Cyprus Gazette Supplement*, « A Law to consolidate and amend the law relating to the ancient monuments and antiquities of Cyprus and to provide museums», 19 Μαΐου 1905, σ.5627.

¹⁹⁹ Χάτσινσον και Φίσιερ, όπ.π., σ.526.

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ.528.

στην αρμοδιότητα του Ύπατου Αρμοστή. Αξιοσημείωτο ήταν το γεγονός ότι ορίζονταν πλέον υπεύθυνοι λειτουργοί για την εποπτεία των ανασκαφών.²⁰¹

Η νέα νομοθεσία περιλάμβανε επίσης διατάξεις σχετικές με τις συναλλαγές των αρχαιοτήτων. Καμία αρχαιότητα δεν εξαγόταν από το νησί της Κύπρου χωρίς την γραπτή συγκατάθεση του Ύπατου Αρμοστή σύμφωνα με το άρθρο 32. Οποιοδήποτε άτομο έπραττε το αντίθετο, κρινόταν ένοχο αδικήματος, και σε περίπτωση καταδίκης θα μπορούσε να πληρώσει πρόστιμο μέχρι και 100 λίρες, ή να φυλακιστεί για περίοδο που δεν θα υπερέβαινε τους 12 μήνες. Θα μπορούσε να τιμωρηθεί και με τις δύο ποινές ενώ παράλληλα θα έπαινε να έχει συμφέροντα στην αρχαιότητα.²⁰² Ο Ύπατος Αρμοστής μπορούσε ακόμα να ορίσει, με τη σύμφωνη γνώμη και της Επιτροπείας του Μουσείου, υπεύθυνο άτομο για τον έλεγχο των εξαγωγών αρχαιοτήτων, σύμφωνα με το άρθρο 33.²⁰³ Επιπλέον, με βάση το άρθρο 31, η πώληση ή η δωρεά οποιασδήποτε αρχαιότητας που συγκαταλεγόταν στη λίστα που ετοιμάστηκε σύμφωνα με τις διατάξεις του εδαφίου 4 ή που αποκτήθηκε σύμφωνα με τις διατάξεις των εδαφίων 8 και 26, θα μπορούσε να λαμβάνει χώρα ελεύθερα μέσα στα όρια του νησιού, ύστερα από σχετική γνωστοποίηση στην Επιτροπή του Μουσείου από τον προμηθευτή ή τον δωρητή.²⁰⁴ Προκειμένου να τηρηθεί η σχετική διάταξη, η κυβέρνηση εφιστούσε την προσοχή των εμπόρων αρχαιοτήτων ή των δωρητών και μέσα από ανακοινώσεις της σε επίσημη εφημερίδα.²⁰⁵

Το Μουσείο, με βάση το νέο νόμο, μετατράπηκε σε ένα ημιεπίσημο ίδρυμα που ελεγχόταν από την Επιτροπεία η οποία και ενέκρινε ποια ευρήματα μπορούσαν να κρατήσουν οι ανασκαφείς. Οι σχετικές ρυθμίσεις που αφορούσαν τα Μουσεία συμπεριλαμβάνονταν στο 6^ο μέρος της νομοθεσίας. Σύμφωνα με το άρθρο 38 όλες οι αρχαιότητες και τα έργα τέχνης θα φυλάσσονταν από την κυβέρνηση προς όφελος των κατοίκων της Κύπρου και θα εκτίθοντο στο κεντρικό Μουσείο στη Λευκωσία ή σε άλλα περιφερειακά Μουσεία του νησιού. Τα Κυπριακά Μουσεία θα εβρίσκοντο υπό τον έλεγχο και τη διαχείριση 9 μελούς επιτροπής διαχείρισης, που σε αυτό το νόμο αποκαλείτο «Επιτροπή του Μουσείου», στην οποία ο Ύπατος Αρμοστής ήταν πρόεδρος, όπως προνοούσε η 39^η διάταξη.²⁰⁶ Στο ίδιο μέρος της νομοθεσίας παρουσιάζονταν ακόμα τα καθήκοντα της Επιτροπής-άρθρο 42- καθώς και η

²⁰¹ Χάτσινσον και Φίσιερ, όπ.π., σ.529.

²⁰² Στο ίδιο, σ.531.

²⁰³ Στο συγκεκριμένο πόστο ορίστηκε το 1906 ο Ιάκωβος Δημητρίου, βλ. *The Cyprus Gazette*, «The antiquities law, 1905», 9 Φεβρουαρίου 1906, σ.5801.

²⁰⁴ *The Cyprus Gazette Supplement*, « A Law To consolidate ...», 19 Μαΐου 1905, όπ.π., σ.5632.

²⁰⁵ *The Cyprus Gazette*, «Notice», 9 Μαρτίου 1906, σ.5833.

²⁰⁶ Χάτσινσον και Φίσιερ, όπ.π., σ.532.

δυνατότητά της να φτιάχνει κανόνες, που θα εγκρίνονταν από τον Ύπατο Αρμοστή, σχετικά με τις μέρες και τις ώρες όπου τα Κυπριακά Μουσεία θα άνοιγαν για το κοινό, είτε δωρεάν, είτε με τίμημα εισόδου. Σημαντική για τις αρχαιότητες του νησιού ήταν και η 46^η διάταξη που προνοούσε τη δημιουργία του Ταμείου των Κυπριακών Αρχαιοτήτων, τα λεφτά του οποίου θα μπορούσαν να διατεθούν για τους σκοπούς της εφαρμογής του νέου νόμου.²⁰⁷ Στο συγκεκριμένο ταμείο είχε μεταφερθεί αρχικά το ποσό των 696 λιρών από το κονδύλι που δημιουργήθηκε για τη μνήμη της βασίλισσας Βικτόριας όπως και συνεισφορές των κυπριακών πόλεων.²⁰⁸ Είναι αξιοσημείωτο ότι το ταμείο υπόκειτο σε έλεγχο. Αυτό επιβεβαιωνόταν από το γεγονός ότι κάθε χρόνο δημοσιευόταν κατάσταση εσόδων και εξόδων του.²⁰⁹

Ο νόμος των αρχαιοτήτων τέθηκε σε ισχύ στις 25 Αυγούστου 1905 με διάταγμα του Ύπατου Αρμοστή. Σε σχετική ανακοίνωση που δημοσιεύτηκε από τοπική εφημερίδα υπενθυμιζόταν ότι σύμφωνα με το νέο αρχαιολογικό καθεστώς απαγορεύονταν οι ανασκαφές όπως και η εξαγωγή αρχαιοτήτων χωρίς την άδεια του Αρμοστή.²¹⁰ Με εντολή μάλιστα του Αρχιγραμματέα της Κυβέρνησης όσοι κατείχαν αρχαιότητες όφειλαν να προσκομίσουν κατάλογό τους στην Επιτροπεία του Μουσείου πριν την 26^η Φεβρουαρίου όπου έληγε η εξάμηνη προθεσμία από την ισχύ του Νόμου, σύμφωνα με το άρθρο 4. Διαφορετικά οι αδήλωτες αρχαιότητες, μετά τη συγκεκριμένη αυτή ημερομηνία, θα κατάσχονταν και θα περνούσαν στη δικαιοδοσία της κυβέρνησης βάση του άρθρου 6.²¹¹ Οι αρχές, πριν τη λήξη της προθεσμίας, υπενθύμιζαν τη διάταξη προς το λαό, με ανακοίνωσή τους σε επίσημη εφημερίδα ώστε να αποφευχθούν οποιεσδήποτε αρνητικές συνέπειες.²¹² Για σκοπούς ενημέρωσης του κοινού ο τύπος της εποχής αναφερόταν στις σημαντικότερες διατάξεις του νόμου.²¹³

Ο «Περί Αρχαιοτήτων Νόμος» δέχτηκε δύο τροποποιήσεις που σχετίζονταν με την απαγόρευση της εξαγωγής των κυπριακών αρχαιοτήτων το 1912 και το 1927. Ο νόμος αυτός διατήρησε την ισχύ του μέχρι το 1935. Ο Ronald Storrs πίστευε πως η τροποποίηση του

²⁰⁷ Χάτσινσον και Φίσιερ, όπ.π., σ.533.

²⁰⁸ *The Cyprus Gazette*, «Cyprus Antiquities Fund. Account for the year ending the 31st December, 1905», 12 Ιανουαρίου 1906, σ.5781.

²⁰⁹ *The Cyprus Gazette*, «Cyprus Antiquities Fund. Statement of accounts for the year ended 31st December, 1910», 3 Μαρτίου 1911, σ.7314. *The Cyprus Gazette*, «Cyprus Antiquities Fund. Statement of accounts for the year ended 31st December, 1911», 16 Φεβρουαρίου 1912, σ.7666.

²¹⁰ *Κύπριος*, Λευκωσία 20 Αυγούστου 1905.

²¹¹ *Κύπριος*, Λευκωσία 28 Ιανουαρίου 1906.

²¹² *The Cyprus Gazette*, 9 Φεβρουαρίου 1906, σ.5801.

²¹³ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 8 Απριλίου 1905.

«Περί των Αρχαιοτήτων Νόμου» βάση της οποίας επιτρεπόταν η εξαγωγή κυπριακών αρχαιοτήτων ύστερα από άδεια του Κυβερνήτη, υπήρξε μια σημαντική κίνηση, επειδή έδωσε τη δυνατότητα στη Σουηδική αποστολή να ξεκινήσει επιστημονικές ανασκαφές στο νησί.²¹⁴

Το 1935 με βάση το Νόμο «Περί Αρχαιοτήτων» ιδρύθηκε ένα Κυβερνητικό Τμήμα Αρχαιοτήτων το οποίο ήταν υπεύθυνο για την προστασία των αρχαίων μνημείων του νησιού αλλά και για όλες τις δραστηριότητες που αφορούσαν την κυπριακή αρχαιολογία. Ο νόμος αυτός παραχωρούσε τις εξουσίες του Έπατου Αρμοστή στο Διευθυντή του Τμήματος Αρχαιοτήτων. Σημαντικό ήταν και το γεγονός ότι αυξήθηκαν οι απαιτήσεις για την έκδοση αδειών ανασκαφής, ενώ οι εξαγωγές γίνονταν μετά από άδεια του Διευθυντή του Τμήματος. Διευθυντής του νέου τμήματος ορίστηκε ο Arthur Megaw και έφορος ο Πορφύριος Δίκαιος οι οποίοι επέδειξαν ζήλο και παρουσίασαν σημαντικό έργο παρά τα πενιχρά μέσα που διέθεταν.²¹⁵ Ο Πορφύριος Δίκαιος αναδείχτηκε μια μεγάλη προσωπικότητα της κυπριακής αρχαιολογίας με πολυσήμαντη προσφορά. Κατάφερε μέσα από τις έρευνές του στη νεολιθική Χοιροκοιτία αλλά και στην Έγκωμη να αναδείξει τον πλούτο των προϊστορικών οικισμών της Κύπρου και να τους τοποθετήσει δίπλα στους αντίστοιχους πολιτισμούς της Ανατολικής Μεσογείου.

Μέτρα για την πάταξη της αρχαιοκαπηλίας μετά τη νομοθεσία του 1905

Η αρχαιοκαπηλία στην Κύπρο συνεχιζόταν και μετά την ψήφιση του απαγορευτικού νόμου του 1905. Ο Π. Αναστασιάδης, δικηγόρος, σε άρθρο του επεσήμανε πως για να ανταποκριθεί ο νόμος στο σκοπό για τον οποίο εψηφίστηκε, ήταν ανάγκη η Κυβέρνηση να εφαρμόσει κατά γράμμα τις διατάξεις του. Δυστυχώς παρά την αυστηρότητα του συγκεκριμένου νόμου, δεν έπαψε να οργιάζει η αρχαιοκαπηλία. Η αναζήτηση αρχαίων κειμηλίων, σημείωνε, εξακολουθούσε να υπάρχει αποφεύγοντας «τον οφθαλμόν και τον πέλεκυν του νόμου». Αυτό μαρτυρούσε και η φυγάδευση αρχαιοτήτων που ανακαλύφθηκαν στη Λάμπουσα.²¹⁶ Παρόμοιο προβληματισμό εξέφραζε και άλλος συντάκτης εφημερίδας. Σημείωνε πως δεν μπορούσε να ανακοπεί η λαθραία εξαγωγή αρχαιοτήτων από την Κύπρο παρά τη νέα νομοθεσία αναφέροντας το παράδειγμα κάποιων Άγγλων αξιωματικών από το στόλο της Μεσογείου που, κατά τη διάρκεια της φιλοξενίας τους στο νησί, προμηθεύτηκαν αρχαιότητες

²¹⁴ Μαραγκού, «Η κυπριακή αρχαιολογία...», όπ.π., σ.326.

²¹⁵ Στο ίδιο, σ.331.

²¹⁶ Π. Αναστασιάδης « Διά να προστατευθώσιν οι προγονικοί θησαυροί», *Ελευθερία*, Λευκωσία 31 Αυγούστου 1912.

από κάποιους αρχαιοκάπηλους τις οποίες εξήγαγαν ασκώντας μάλιστα και απειλές στον τελωνειακό υπάλληλο.²¹⁷

Ένα άλλο σχετικό γεγονός γνωστοποιήθηκε μέσα από αθηναϊκές εφημερίδες που έφτασαν στην Κύπρο. Η αστυνομία, σύμφωνα με αυτές, είχε συλλάβει στο λιμάνι της Κέρκυρας έναν αρχαιοκάπηλο από την Κύπρο, τον Μιχαήλ Παρασκευά, που μετέφερε διάφορα αρχαία στην Ευρώπη με το ατμόπλοιο «Σκαραμαγκάς». Στα κιβώτια του κατηγορούμενου βρέθηκαν μαρμάρινα κεφάλια διαφόρων μεγεθών, μια μαρμάρινη λήκυθος, νομίσματα, ένα ζευγάρι ενωτίων και άλλα αξιόλογα αντικείμενα.²¹⁸

Αρκετοί επιτήδευοι εξαιτίας της επιθυμίας για εύκολο κέρδος συνέχιζαν την εξόρυξη ναών και νεκροπόλεων, ενώ άλλοι πρωτοπόρησαν επεκτείνοντας το λαθραίο εμπόριο στα χρόνια εκείνα. Μαζί με τα γνωστά κυπριακά κεντήματα, τα λευκαρίτικα, πρόσφεραν για πώληση και κυπριακές αρχαιότητες. Ενθαρρυσμένοι από τα μεγάλα οφέλη, άρχισαν μάλιστα συστηματικό εμπόριο. Περιφερόμενοι στα χωριά παρότρυναν τους ανασκαφείς – τυμβωρύχους να δουλεύουν αδιάκοπα. Από αυτή την άποψη ο «Νόμος Περί Αρχαιοτήτων» δεν φαίνεται να μπορούσε να ξεριζώσει το κακό.²¹⁹

Ένα πρώτο βήμα που έπρεπε να γίνει για τον περιορισμό των παράνομων ανασκαφών αλλά και του λαθρεμπορίου αρχαιοτήτων στο νησί, κατά τον κ. Μαρκίδη, ήταν η αυστηρή αστυνομική επιτήρηση μα και η διευκόλυνση του αστυνομικού έργου από ιδιώτες που μπορούσαν να προσφέρουν την προσωπική τους παρατήρηση ή κάποιες πολύτιμες πληροφορίες. Επιπλέον έπρεπε να αντιμετωπιστούν αρκετά ερωτήματα που προέκυπταν από το νέο νόμο. Τέτοιο μέτρο ήταν η ρύθμιση της ταυτοποίησης των αρχαιοτήτων που θα εξάγονταν. Αυτό έγινε ήδη από το 1912. Σύμφωνα με τον κανονισμό του Υπατου Αρμοστή, επιτρεπόταν η εξαγωγή αρχαιοτήτων μετά από τον έλεγχο που έκανε ο έφορος του Μουσείου Μενέλαος Μαρκίδης ώστε να διαφανεί ότι αυτές δεν ανήκαν στο Κυπριακό Μουσείο. Αφού περνούσαν από αυτή τη διαδικασία, καταγράφονταν σε καταλόγους, σφραγίζονταν με τη σφραγίδα του Μουσείου και τοποθετούνταν σε κιβώτια.²²⁰

Αποτελεσματικό μέτρο θεωρείτο για το θέμα αυτό και η δημιουργία περιγραφικών καταλόγων όλων των ιδιωτικών συλλογών. Ήδη οι κάτοχοι αρχαιοτήτων είχαν ετοιμάσει μια λίστα τους με βάση το «Νόμο των Αρχαιοτήτων». Οι κατάλογοι τούτοι όμως είχαν φτιαχτεί

²¹⁷ *Ελευθερία*, Λευκωσία 20 Ιουλίου 1907.

²¹⁸ *Ελευθερία*, Λευκωσία 17 Φεβρουαρίου 1912.

²¹⁹ Markides, ό.π., σ.3.

²²⁰ Στο ίδιο, σσ.3-4

με τέτοιο τρόπο που δυσχέραιναν το σωστό έλεγχο των αντικειμένων. Κρινόταν λοιπόν, απαραίτητο να δημιουργηθούν νέες λίστες οι οποίες θα περιέγραφαν κάθε αντικείμενο με επιστημονικό τρόπο ώστε να καθιστούν δυνατή την αναγνώρισή του με μια και μόνο αναφορά στη λίστα. Αυτό έγινε κατορθωτό τον Ιούνιο του 1914, στη Λάρνακα ιδίως, με ιδιωτικές συλλογές. Έτσι περισσότερα από 7.000 αντικείμενα, που ανήκαν σε τούτες τις συλλογές, μπορούσαν οποιαδήποτε στιγμή να αναγνωριστούν και να ελεγχθούν από την αστυνομία.²²¹

Επίσης η ανταμοιβή για όσους τυχαία θα έβρισκαν αντικείμενα και τα έφερναν στο Μουσείο, θεωρείτο ιδιαίτερα αποτελεσματικός τρόπος για ασφαλιστούν οι πολύτιμες αρχαιότητες για την Κύπρο. Από την άλλη αποτελούσε και μια καλή μέθοδο ελέγχου των νόμιμων και παράνομων εξαγωγών αρχαιοτήτων. Η κυβέρνηση ψήφισε μάλιστα το ποσό των 200 λιρών για το σκοπό αυτό αντιλαμβανόμενη τη σοβαρότητα του θέματος.²²²

Το πιο δραστικό μέτρο για να σταματήσουν οι παράνομες ανασκαφές αλλά και να αποτραπεί το λαθρεμπόριο αρχαιοτήτων, κατά την άποψη του Μενέλαου Μαρκίδη, ήταν να εξεταστούν πλήρως και να ανασκαφούν όλες οι γνωστές αρχαίες τοποθεσίες ή όσες νέες ανακαλύπτονταν τυχαία. Επειδή όμως δεν υπήρχε επιθυμία από ξένα αρχαιολογικά ινστιτούτα να διενεργήσουν συστηματικές ανασκαφές σε ευρεία κλίμακα, το πρόβλημα της ανακάλυψης των εναπομεινάντων αρχαιολογικών θησαυρών θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί από το ίδιο το Κυπριακό Μουσείο. Έτσι το 1913 παραχωρήθηκε από την κυβέρνηση το ποσό των 450 λιρών για αρχαιολογικές έρευνες και ανασκαφές στην Κύπρο προς όφελος του Κυπριακού Μουσείου υπό τη διεύθυνση του John Myres.²²³

Ίδρυση και εξέλιξη του Κυπριακού Μουσείου

Σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη της κυπριακής αρχαιολογίας αποτέλεσε η ίδρυση του Κυπριακού Μουσείου η οποία εμπόδισε, κατά κάποιο τρόπο, τη μεγάλη διαρροή των αρχαιοτήτων του νησιού στο εξωτερικό. Θα λέγαμε ότι αρχικά το Μουσείο ήταν ένας θεσμός χωρίς οίκημα. Οι πρώιμες συλλογές του προέρχονταν με βάση τον οθωμανικό νόμο του 1874 που εξακολουθούσε να ισχύει στην Κύπρο. Οι αρχαιότητες αυτές φιλοξενήθηκαν πρώτα σε δύο δωμάτια των Κυβερνητικών Γραφείων που παραχώρησε ο Biddulph στην Επιτροπή

²²¹ Markides, όπ.π, σ.4.

²²² Στο ίδιο.

²²³ Στο ίδιο, σ.5.

Διοίκησης του Μουσείου για να καλυφθούν οι ανάγκες του. Ουσιαστικά τα δωμάτια αυτά λειτούργησαν περισσότερο ως χώρος φύλαξης παρά ως εκθεσιακός χώρος των αντικειμένων.²²⁴

Η ίδρυση Κυπριακού Μουσείου υπήρξε ένας από τους διακαείς πόθους των Κυπρίων. Κατά συνέπεια ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος μαζί με τον Καδή και το Μουφτή υπέβαλαν αίτηση, στις 15 Ιουνίου 1882, στον τότε Βρετανό Αρμοστή Robert Biddulph για ίδρυση Μουσείου στην Κύπρο τονίζοντας τους λόγους που καθιστούσαν αναγκαία την ύπαρξή του.²²⁵ Από τη μια πρόβαλλαν, ως ισχυρό επιχείρημα, τη δίκαιη επιθυμία των κατοίκων να προφυλάξουν τους ανεκτίμητους προγονικούς θησαυρούς τους που φυγαδεύονταν στο εξωτερικό με μοναδικό σκοπό το κέρδος. Από την άλλη υπογράμμιζαν την απαραίτητη, στη μελέτη και κατανόηση της αρχαίας ιστορίας του νησιού, αξιοποίηση των αρχαιοτήτων. Σημείωναν ακόμα την πεποίθηση πως τα εκθέματα του Μουσείου θα προσέλκυαν αρκετούς λόγιους μα και ξένους επισκέπτες στο νησί. Αφού ο Άγγλος Αρμοστής αποδέχτηκε το αίτημά τους για ίδρυση και προστασία Εθνικού Μουσείου στην Κύπρο, συστάθηκε έπειτα μια 18μελής Επιτροπεία του Κυπριακού Μουσείου.²²⁶ Πρόεδρος ορίστηκε ο ίδιος ο Ύπατος Αρμοστής, αντιπρόεδροι ορίστηκαν ο Αρχιεπίσκοπος, ο Καδής και ο Μουφτής, ενώ ο Kitchener Επίτιμος Γραμματέας. Η Επιτροπεία απαρτιζόταν από αιρετά μέλη αγγλικής καταγωγής μα και κυπριακής με εξέχουσες προσωπικότητες όπως το Δημήτρη Πιερίδη, το Θεόδωρο Περισιτιάνη, τον Ευστάθιο Κωνσταντινίδη και άλλους.²²⁷

Τελικά στις 15 Ιουλίου 1882 νοικιάστηκε ένα σπίτι στην οδό Βικτωρίας με ετήσιο ενοίκιο 21 λίρες, όπου και μεταφέρθηκαν οι αρχαιότητες. Διορίστηκε και Επιτροπή που θα αναλάμβανε την ταξινόμηση των έργων τέχνης. Το Μουσείο απέκτησε έτσι μια προσωρινή στέγη. Η ακριβής θέση της δεν αναφέρεται στα Πρακτικά της Επιτροπής ή τις αναφορές του Γραμματέα. Σύμφωνα με τον Πορφύριο Δίκαιο, το Μουσείο βρισκόταν στην οδό Βικτωρίας

²²⁴ Robert S. Merrilles, *Το πρώτο Κυπριακό μουσείο στην οδό Βικτωρίας, Λευκωσία*, Moufflon, Λευκωσία 2005, σ.5.

²²⁵ Κρατικό Αρχείο, φακ. SAI/6543, Αίτηση Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου προς τον Ύπατο Αρμοστή Robert Biddulph, Λευκωσία 15 Ιουνίου 1882. Βλ. Αίτηση στο παράρτημα, σσ. 69-70.

²²⁶ Επειδή ο αριθμός των 18 μελών δεν ήταν καθόλου πρακτικός, η Επιτροπεία αναδιαμορφώθηκε το 1889 όπου ορίστηκε μια 9μελής Επιτροπεία διαχείρισης. Τρία μέλη αντιπροσώπευαν την Κυβέρνηση(Ανώτατος Αρμοστής, Αρχιεπίσκοπος, Καδής), τρία την κοινότητα και τρία τους χορηγούς. Βλ. Despina Pilides, *George Jeffery: His diaries and the ancient monuments of Cyprus*, Republic of Cyprus Ministry of Communications and Works Department of Antiquities, Τμ. Α', Λευκωσία 2009, σ.63.

²²⁷ *Αλήθεια*, Λεμεσός 1 Αυγούστου 1882.

7. Στο τεμάχιο 194 που ανήκε στον Γιώργο Αθανάση Μώζερα, στη συνοικία Καραμάν Ζατέ, μέσα στην Πύλη Πάφου πρέπει να ήταν το κτήριο του πρώτου Μουσείου της Κύπρου.²²⁸

Το Κυπριακό Μουσείο που ιδρύθηκε το 1883, υποστηρίχτηκε εξολοκλήρου από ιδιωτικές συνδρομές. Αυτό επιβεβαιωνόταν από τους καταλόγους που δημοσιεύτηκαν με τακτικές ακόμα και έκτακτες συνδρομές υπέρ του Μουσείου από τις αρχές του 1883.²²⁹ Η Αγγλική Κυβέρνηση του νησιού, σύμφωνα με τον John Myres και Ohnefalsh-Richter, δεν ξόδεψε τίποτα για να αποθηκεύσει κατάλληλα και να συντηρήσει τις πρώτες αρχαιολογικές συλλογές. Πολλά μάλιστα από τα αντικείμενα κείτονταν σε ανοικτό χώρο και έτσι εκτεθειμένα στις καιρικές κυρίως απειλές, είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές.²³⁰ Γενικά τα ευρήματα ήταν πολλά και ασυγύριστα και στοιβαγμένα με τέτοιο τρόπο που δεν έδιναν τη δυνατότητα στον επισκέπτη να τα θαυμάσει μα ούτε και να τα μελετήσει. «Εμοιαζε με κατάσταση που χρησίμευε στην επικαρπία και εμπορία αρχαιοτήτων» σημείωνε συντάκτης τοπικής εφημερίδας. Θεωρούσε ιεροσυλία, κατά τα λεγόμενά του, να το αποκαλεί Μουσείο.²³¹ Και ο ίδιος ο Επίτιμος Γραμματέας τότε του Μουσείου X.Bennet σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Σάλπιγξ* σημείωνε την πληρότητα των αιθουσών από την αυξημένη συλλογή ευρημάτων. Τόνιζε επίσης πως αρκετά αγάλματα ήταν εκτεθειμένα λόγω έλλειψης χώρου στην επήρεια της ατμόσφαιρας.²³² Επεσήμανε την ανάγκη ύπαρξης κατάλληλου οικοδομήματος προκειμένου τα αρχαία έργα τέχνης να εκτεθούν με τον πλέον αρμόδιο τρόπο. Το πενιχρό όμως ταμείο του Μουσείου, που επιβεβαιωνόταν και από την ετήσια αναφορά του Γραμματέα του,²³³ δεν επέτρεπε ούτε τη μίσθωση κατάλληλου χώρου, ούτε την πρόσληψη αξιόπιστου φύλακα μα ούτε και τη διενέργεια ανασκαφών υπέρ του Μουσείου. Οι παρακλητικές φωνές έτσι, για γενναίες εισφορές ακόμα και από αυτούς που τις απέσυραν, αυξήθηκαν.²³⁴

Η ίδια εικόνα παρουσιαζόταν και μέσα από τα γραφόμενα του περιηγητή Henry Rider Haggard. Σημείωνε πως στο Μουσείο επικρατούσε ακαταστασία, οι αρχαιότητες ήταν στοιβαγμένες, ενώ άλλες βρίσκονταν ακόμα στα κουτιά, κάτι που αποθάρρυνε τον

²²⁸ Dikaios, όπ.π., σ.vii. και Merrilles, όπ.π., σσ. 9-11. Βλ. Το τεμάχιο 194 με κίτρινο χρώμα όπως παρουσιάζεται στο κτηματικό σχέδιο στο παράρτημα, σ.71.

²²⁹ *Αλήθεια*, Λεμεσός 3 Φεβρουαρίου 1883. *Στασίνας*, Λάρνακα 2 Μαΐου 1883. *Νέον Κίτιον*, Λάρνακα 5 Μαΐου 1883.

²³⁰ Myres –Richter, όπ.π., σ.vi.

²³¹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 3 Οκτωβρίου 1885.

²³² Βλ. Εικόνες από το εσωτερικό και την κάτοψη του Μουσείου στην οδό Βικτωρίας στο παράρτημα, σσ.72-73.

²³³ Κρατικό Αρχείο, φακ.SA1/6543, C.W.Hill, «Report of the Honorary Secretary of the Cyprus Museum» στο *The Owl, A Weekly Newspaper and Review*, 7 Ιουνίου 1890. Βλ. Στο παράρτημα σσ.74-75.

²³⁴ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός 3 Ιουλίου 1885.

επισκέπτη. Σχολιάζοντας αρνητικά το έργο της Αγγλικής Κυβέρνησης, τόνιζε πως δε δαπάνησε τίποτα για τα αρχαία κειμήλια του νησιού.²³⁵ Στην «οικτρή» αυτή κατάσταση του Μουσείου παρέπεμπαν και φύλλα της εφημερίδας *Αλήθεια*. Ο συντάκτης της θλιβόταν για την αταξία που υπήρχε στο χώρο. Μεγάλοι, σημειώνει, όγκοι αρχαίων λίθων -κάποιων ενεπίγραφων- πεταγμένα αγάλματα εδώ και εκεί συνέθεταν το σκηνικό του εσωτερικού του Μουσείου. Στον πάνω όροφο της οικίας, όπου βρίσκονταν 4-5 δωμάτια, υπήρχαν ριγμένες και περιφρονημένες μέσα στη σκόνη και τις ακαθαρσίες όλες οι αρχαιότητες οι οποίες κρίθηκε καλό να φυλαχτούν για τη δυστυχησμένη Κύπρο. Ο επισκέπτης περιερχόταν ανάμεσά τους χωρίς ξεναγό, χωρίς καμιά επίβλεψη.²³⁶

Στο νέο χώρο του Μουσείου, σύμφωνα με την αναφορά του Γραμματέα Hill²³⁷ μεταφέρθηκαν στην αρχή αγάλματα φυσικού μεγέθους από το Βουνί, μεγάλα ειδώλια, βαριές πλάκες με επιγραφές και στη συνέχεια άλλα μικρότερα αντικείμενα. Μέχρι τις 16 Δεκεμβρίου 1889, όπου ουσιαστικά ξεκίνησε και η ζωή του Μουσείου, είχαν μεταφερθεί όλα τα αρχαιολογικά ευρήματα που φιλοξενούνταν στα Κυβερνητικά Γραφεία και τοποθετήθηκαν περίπου με την ίδια σειρά. Οι πόρτες του Μουσείου άνοιγαν τότε για το κοινό ύστερα από 3 μέρες προειδοποίηση.

Ο Ύπατος Αρμοστής Henry Bulwer εξέφρασε την επιθυμία του να προωθήσει το θέμα της απόκτησης ενός μόνιμου και κατάλληλου κτηρίου για να στεγαστούν οι θησαυροί του Κυπριακού Μουσείου. Σε επιστολή του προς τον Γραμματέα του Συμβουλίου του Μουσείου στις 10 Μαΐου 1888 σημειώνει μεταξύ άλλων: *«πιστεύω ακράδαντα ότι το μερίδιο της Κυβέρνησης στα αγαθά ή τα αποτελέσματα όλων των εγκεκριμένων ανασκαφών, όπως επίσης και αρχαιοτήτων που αποκτά η Κυβέρνηση με άλλους τρόπους, πρέπει να θεωρείται ότι ανήκει στο λαό αυτής της Νήσου και πρέπει να φυλάσσεται σαν εμπίστευμα για λογαριασμό και όφελος του λαού»*.²³⁸

Το 1887, κατά τη συμπλήρωση 50 χρόνων βασιλείας της Βικτώριας και για την αιώνια ανάμνηση τούτου του Ιωβιλαίου, αποφασίστηκε με κυβερνητική εισήγηση η ίδρυση Μουσείου στη Λευκωσία που θα έφερε το όνομα της βασίλισσας. Και ενώ οι έρανοι που θα συνέδραμαν το έργο τούτο ξεκίνησαν αμέσως, η οικοδόμησή του καθυστερούσε πολύ.²³⁹

²³⁵ Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, όπ.π., σ.357.

²³⁶ *Αλήθεια*, Λεμεσός 19 Μαΐου 1900.

²³⁷ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/6543, όπ.π.

²³⁸ Merrilles, όπ.π., σ.14.

²³⁹ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β' ..., όπ.π., σ.482.

Ο θεμέλιος λίθος του Μουσείου τέθηκε τελικά στις 19 Ιουνίου 1889 επί ευκαιρία του Ιωβιλαίου της βασίλισσας Βικτωρίας. Σε συνεδρία της Επιτροπείας του Μουσείου ο Μέγας Αρμοστής Henry Bulwer ανακοίνωσε την παραχώρηση μέρος του προϋπολογισμού, συγκεκριμένα το ποσό των 2.500 λιρών για την ανέγερση του Μουσείου. Εξέφρασε την επιθυμία όπως οι κίονες της πρόσοψης κατασκευαστούν στην Αθήνα από πεντελικό μάρμαρο και σύμφωνα με τον ιωνικό ρυθμό του ναού της απτέρου Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών.²⁴⁰

Σημαντική για το Μουσείο και τον τόπο υπήρξε το 1891 η κίνηση να ανοίγει τις πύλες του στο κοινό κατά τις γιορτινές μέρες και τις Κυριακές. Ένα δεύτερο βήμα έγινε το 1894 χρονιά που η συνολική αρχαιολογική συλλογή καθαρίστηκε και τακτοποιήθηκε. Ακολούθως ετοιμάστηκε και ο πρώτος κατάλογος του Μουσείου από τους John Myres και Ohnefalsh-Richter που προσδοκούσε από τη μια να παρουσιάσει την κατάσταση της περιουσίας της Κυβέρνησης, από την άλλη να καταγράψει τα αποτελέσματα των ανασκαφών που διενεργήθηκαν κατά τα χρόνια της Αγγλικής διακυβέρνησης για όφελος των αρχαιολόγων και επιπλέον να προμηθεύσει τον ταξιδιώτη- επισκέπτη με έναν εύχρηστο εγχειρίδιο-οδηγό για την κυπριακή αρχαιολογία και το Κυπριακό Μουσείο.²⁴¹ Ο John Myres με επιστημονικά κριτήρια οργάνωσε τον κατάλογο δίνοντας χρονολογίες σύμφωνα με την τυπολογία των αγγείων. Είναι ο πρώτος που ενέταξε την κυπριακή ιστορία στους μεσογειακούς πολιτισμούς. Ο κατάλογος που ετοιμάστηκε το 1894 έδινε λεπτομερώς τον αριθμό των συλλογών που φιλοξενήθηκαν στην οδό Βικτωρίας στη Λευκωσία. Αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί ένα πολύτιμο χρονικό πολλών ανασκαφών που εμπλούτισαν το Μουσείο στα πρώτα του βήματα ως το 1896.²⁴²

Κατά το 1901 ο Αρμοστής Haynes Smith εκμεταλλευόμενος της συμπάθεια του λαού σχετικά με το θάνατο της βασίλισσας Βικτωρίας ανακίνησε το ζήτημα της ίδρυσης Μουσείου στη Λευκωσία – από συνδρομές του λαού φυσικά- το οποίο και θα έφερε το όνομά της.²⁴³

Το θέμα της ανέγερσης του Μουσείου σε ανάμνηση της θανούσης βασίλισσας σχολίαζε και συντάκτης της εφημερίδας *Αλήθεια*. Σημείωνε πως η ιδέα ίδρυσης έπρεπε να υποστηριχτεί όχι μόνο για το λόγο ότι πολυάριθμα αντικείμενα, άξια προσοχής, βρίσκονταν σε ένα «χάνι»,

²⁴⁰ *Κύπριος*, Λευκωσία 17 Μαρτίου 1912. Το αδιάλειπτο ενδιαφέρον και τη μέριμνα του Αρμοστή για τις αρχαιότητες της Κύπρου τόνισε και ο Λιασίδης σε συνεδρία της Επιτροπείας. Δήλωσε μάλιστα με έμφαση πως η αναχώρησή του Αρμοστή θα στερούσε το Μουσείο από τις πολύτιμες υπηρεσίες του. Βλ. *Πατρίς*, Λευκωσία 26 Νοεμβρίου 1914.

²⁴¹ Myres –Richter, *όπ.π.*, σσ. iv, viii.

²⁴² Dikaios, *όπ.π.*, σ. viii.

²⁴³ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Γ' ..., *όπ.π.*, σ. 292.

όπως το χαρακτήριζε, μα και για το ότι η ύπαρξη αρχαιολογικού μουσείου θα επέβαλλε στους κυβερνώντες να ορίσουν πρόνοιες υπέρ των αρπαζόμενων κυπριακών αρχαιοτήτων. Επιπρόσθετα η ύπαρξη Μουσείου, κατά την πίστη του, θα προκαλούσε την προσοχή του κοινού και θα αύξανε την εκτίμηση και στοργή «της κυπριακής κοινωνίας προς τα πολύτιμα του παρελθόντος λείψανα». Κλείνοντας σημείωνε πως συμμεριζόταν την οργή και αγανάκτηση των Κυπρίων επειδή οι ξένοι, που δεν είχαν κανένα δικαίωμα στην πατρική κληρονομιά, προχωρούσαν στη σύληση τάφων και άρπαζαν ασύστολα ό,τι ανήκε στους προγόνους τους.²⁴⁴

Μια νέα δυναμική για την ίδρυση μουσείου και προστασία της προγονικής κληρονομιάς εκδηλώθηκε στη συνέχεια. Ήταν η εποχή όπου έντονα προβαλλόταν, μέσα και από άρθρα εφημερίδων και στο εξωτερικό, ο τρόπος που διαχειριζόνταν την πολιτιστική κληρονομιά άλλες αποικιοκρατικές χώρες. Γινόταν μάλιστα σύγκριση με αυτές της Ιταλίας και της Γαλλίας. Η ατμόσφαιρα αυτή έφερε σε δύσκολη θέση την Βρετανική Κυβέρνηση του νησιού που αναγκάστηκε να προσέξει ιδιαίτερα το θέμα των αρχαιοτήτων μιας και ήταν πλέον διεθνές.²⁴⁵

Έτσι μετά τη νομοθεσία του 1905, η οποία ψηφίστηκε από το Βουλευτικό Συμβούλιο κατά τη θητεία του Sir Charles King-Harman, το Μουσείο έγινε ημικρατικό και λάμβανε ένα μικρό τακτικό ποσό από την Κυβέρνηση προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες συντήρησης και διάφορων δραστηριοτήτων. Τούτη την περίοδο πάρθηκε και η απόφαση ανοικοδόμησης ενός κατάλληλου κτηρίου που θα στέγαζε τους αρχαιολογικούς θησαυρούς του τόπου και θα έφερε το όνομα «Κυπριακό Μουσείο». Για το σκοπό αυτό το Μάη του 1906 η Επιτροπεία προκήρυξε διαγωνισμό για το σχέδιο του Μουσείου το οποίο θα επέτρεπε μελλοντικές επεκτάσεις.²⁴⁶ Η Επιτροπή αποφάσισε τελικά να επιλέξει το αρχιτεκτονικό σχέδιο του Νικόλαου Βαλανού – μέλους του Αρχαιολογικού Συλλόγου Αθηνών και υπεύθυνου για την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης- που προσφερόταν δωρεάν, δεν ήταν ιδιαίτερα δαπανηρό και συνδύαζε την αρχαϊκή απλότητα με την απαραίτητη ευρυχωρία των αιθουσών, των οποίων ο αριθμός μπορούσε μεταγενέστερα να αυξηθεί εύκολα. Η εκτέλεση του σχεδίου ανατέθηκε στο Georges Jeffery ο οποίος ετοίμασε μια πρόχειρη εκτίμηση του κόστους, που

²⁴⁴ *Αλήθεια*, Λεμεσός 9 Μαρτίου 1901.

²⁴⁵ *Ντοκιμαντέρ ΠΙΚ*: «Σκιαγραφώντας το Κυπριακό Μουσείο», μεταδόθηκε στις 23 Ιουλίου 2016 στα πλαίσια του προγράμματος: Έργα και Ημέραι, Αρχείο ΠΙΚ.

²⁴⁶ Pilides, *όπ.π.*, σ.65.

ανερχόταν στις 1633 λίρες. Επιπλέον έκανε εισηγήσεις για τροποποιήσεις στο σχέδιο του Βαλανού, αφού εξέτασε το οικόπεδο.²⁴⁷

Ο Jeffery ταξίδεψε μάλιστα και στην Αθήνα όπου συνάντησε το Βαλανό και συζήτησε κάποιες τροποποιήσεις του σχεδίου εφόσον υπήρχαν τοπικές ιδιαιτερότητες σε θέσεις και υλικά που ο Ελλαδίτης αρχιτέκτονας δε γνώριζε καθόλου. Είχε, παρ'όλα αυτά συμφωνηθεί, ότι ο Βαλανός θα επέβλεπε φιλικά τη δημιουργία ενός πιστού αντιγράφου της στοάς του μικρού ναού της Αθηνάς Νίκης, που θα λειτουργούσε ως είσοδος του Μουσείου και την οποία είχε αναλάβει μια μικρή επιχείρηση Ελλήνων μαρμαρολαξευτών που ανήκε στον Ιωάννη Χαλδούπη.

Ο υπολογισμός του κόστους ανέγερσης του κτηρίου του Μουσείου μας δείχνει ότι η οικοδόμηση άρχισε στις 5 Οκτωβρίου 1907 και η πρώτη φάση αφορούσε την είσοδο και τις δύο μπροστινές αίθουσες, οι οποίες ολοκληρώθηκαν στις 15 του Μάη 1909. Το κόστος της μαρμάρινης στοάς, συμπεριλαμβανομένου της μεταφοράς της από Αθήνα, ανήλθε στις 620.11.3 λίρες. Τα κουτιά με τα τμήματα των μαρμάρινων προπυλαίων που κατέφθασαν στην Αμμόχωστο, μεταφέρθηκαν, με ιδιαίτερες ετοιμασίες, σιδηροδρομικώς στη Λευκωσία, εφόσον κάποια από αυτά ήτο ιδιαίτερα βαριά. Υπεύθυνος εργολάβος, για την αποπεράτωση της εργασίας στην Κύπρο, ήταν ο Κωνσταντίνος Χριστοδούλου από το Στρόβολο.²⁴⁸ Η ανέγερση του μεγάρου του Κυπριακού Μουσείου έγινε σε έκταση γης, κοντά στο Δημόσιο Κήπο και παραπλεύρως της οικίας του Διευθυντού του Κτηματολογίου, η οποία ανήκε στο Γεωργικό Τμήμα και παραχωρήθηκε για το σκοπό αυτό.²⁴⁹

Οι οικοδομικές εργασίες του Κυπριακού Μουσείου που έγιναν με δημόσια δαπάνη²⁵⁰ αποπερατώθηκαν ύστερα και από την τοποθέτηση των μαρμάρινων προπυλαίων. Το ίδιο χρονικό διάστημα οι συλλογές του Μουσείου μεταφέρθηκαν στο σημερινό κτήριο όπου και άρχισαν να ταξιθετούνται υπό την επιστασία του εφόρου Αρχαίων Μνημείων Jeffery.²⁵¹ Άξιο λόγου ότι τούτη την περίοδο ο Μέγας Αρμοστής Sir Charles King Harman είχε συνδέσει άρρηκτα το όνομά του τόσο με την ιστορία όσο και την προαγωγή του Μουσείου του νησιού.

²⁴⁷ Pilides, όπ.π., σ.67.

²⁴⁸ Στο ίδιο, σ.68.

²⁴⁹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 3 Φεβρουαρίου 1906.

²⁵⁰ Dikaios, όπ.π., σ.vii.

²⁵¹ *Ελευθερία*, Λευκωσία 20 Μαρτίου 1909.

Η χαρά του λαού για το γεγονός της ανέγερσης του Κυπριακού Μουσείου ήταν απεριόριστη. Με αφορμή την ολοκλήρωση του οικημάτων του σημειωνόταν χαρακτηριστικά στον τύπο: «έχομεν σήμερα επί τέλους μίαν στέγην υπό την οποία να στεγάσωμεν τον αρχαιολογικόν μας θησαυρόν, ον ηυδόκησε να μας αφήσει η απληστία των διαφόρων ιεροσύλων, οίτινες κατά διαφόρους εποχάς και δη από της Αγγλικής κατοχής επέδραμον εις την Κύπρον». Με θλίψη σχολιαζόταν πως αν η «φιλότατος μέριμνα» επιδεικνυόταν κάποια χρόνια πριν «ούτε οι Τσεσνόλα και οι Ρίχτερ θα είχαν θέσει τινά ενταύθα, ούτε θα απηλλοτριούτο η Κύπρος των ανεκτίμητων εκείνων αρχαιολογικών κειμηλίων και θησαυρών» που κοσμούσαν ξένα μουσεία. Τονίζόταν ακόμα η μεγάλη εντύπωση που προκαλούσαν τα προτύλαιά του κτιρίου και οι εργασίες ταξιδιότησης των αρχαιολογικών ευρημάτων με βάση σχέδιον που έδωσε για το σκοπό αυτό ο διαπρεπής αρχαιολόγος Γ. Σωτηριάδης, απεσταλμένος του ελληνικού Υπουργείου. Τη συγκόλληση διαφόρων αγαλμάτων ανέλαβε ο ειδικός καλλιτέχνης Κ. Παπανικολάου από την Αθήνα.²⁵² Τα συναισθήματα του κυπριακού λαού μετά την ανέγερση του Μουσείου παρουσιάζονταν έντονα και σε άλλη εφημερίδα της εποχής: «Και αληθώς εθνική ανακούφισις είναι δι' ημάς τους Κυπρίους η περισυλλογή των αρχαίων κειμηλίων και η εγκατάστασις αυτών εις οίκον περικαλλή, ... όπερ θα επιστεγάζη τον ατίμητον διά την νήσον ταύτην θησαυρόν».²⁵³

Το 1912 το ποσό των 500 λιρών, που ψηφίστηκε από την Κυβέρνηση για την επέκταση του Μουσείου, αξιοποιήθηκε για την οικοδόμησι δύο επιπρόσθετων αιθουσών εκατέρωθεν των δύο υφισταμένων, σύμφωνα με ένα σχέδιον που ετοιμάστηκε από τον G. Jeffery καθώς και για τη δημιουργία μιας περιστυλής αυλής στο πίσω μέρος του Μουσείου ώστε να φυλαχθούν εκεί οι πιο ογκώδεις αρχαιοτήτες. Μετά την προσθήκη των δύο πλευρικών αιθουσών και των ανατολικών πύργων το 1914-16, προστέθηκαν και στεγάστηκαν στη βόρεια πλευρά το αμφιθέατρο και οι αποθήκες το 1917-18.²⁵⁴

Το Αρχαιολογικό Μουσείο εμπλουτίστηκε με ανασκαφές που έγιναν προς όφελός του, με αγορές αρχαιοτήτων, με αντικείμενα που δημεύτηκαν, σύμφωνα με τον νόμο από την αστυνομία καθώς και σημαντικές δωρεές.²⁵⁵ Αντικείμενα μεγάλης αρχαιολογικής αξίας αγόρασε ο έφορος Αρχαιοτήτων Ε. Κωνσταντινίδης από τον Αρμένιο Αρτίν Κεσσεσιάν αλλά και τον Καρεμφυλάκη.²⁵⁶ Η πρώτη δωρεά που συμπεριλάμβανε εννέα σπάνια προϊστορικά

²⁵² *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 24 Ιουλίου 1909.

²⁵³ *Αγών*, Πάφος 8 Αυγούστου 1909.

²⁵⁴ Piliades, ό.π., σ.69, 71.

²⁵⁵ Markides, ό.π., σ. 9.

²⁵⁶ *Ελευθερία*, Λευκωσία 1 Φεβρουαρίου 1908. *Ελευθερία*, Λευκωσία 25 Ιανουαρίου 1908.

αγγεία προερχόμενα από τους τάφους του Κουρίου, έγινε από τον Κλεάνθη Πιερίδη.²⁵⁷ Δωρεά υπέρ του Μουσείου έκανε και ο Π. Τάνος. Προσέφερε διάφορα αντικείμενα από αρχαία πόλη της Αιγύπτου.²⁵⁸

Η Επιτροπή του Μουσείου αποφάσισε το Μάιο του 1912 να άρει την απαγόρευση κάθε εξαγωγής κυρίως για αρχαιότητες που το Μουσείο αδυνατούσε να αγοράσει. Έτσι, με βάση τους κανονισμούς που δημοσιεύτηκαν,²⁵⁹ ο ενδιαφερόμενος εξαγωγέας έπρεπε να απευθύνεται στον Έφορο του Μουσείου, αρμόδιο για την απαγόρευση ή μη της εξαγωγής αρχαιοτήτων. Αφού δινόταν επίσημη άδεια, τα αντικείμενα που θα εξάγονταν, σφραγίζονταν με τη σφραγίδα του Μουσείου που κατασκευάστηκε στο Λονδίνο.²⁶⁰ Σύμφωνα με την ετήσια αναφορά του εφόρου Αρχαιοτήτων, κατά το 1912 δόθηκαν 16 άδειες εξαγωγής αρχαιοτήτων, το 1913 παραχωρήθηκαν 19, ενώ το 1914, 18 άδειες. Συνολικά είχαν εξαχθεί 3.190 αντικείμενα.²⁶¹ Αυτό θεωρήθηκε ένα σπουδαίο βήμα για τη μείωση του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων. Σημαντική υπήρξε και η προσπάθεια για καταρτισμό ενός περιγραφικού καταλόγου όλων των ιδιωτικών συλλογών προκειμένου να κατάσχονται θησαυροί που προωθούνταν σε ξένες αγορές μέσω του λαθρεμπορίου. Η Επιτροπεία δέχτηκε επίσης αιτήσεις ξένων αποστολών για ανασκαφές στην Κύπρο, οι οποίες, σύμφωνα με το νόμο, μπορούσαν να αποκτήσουν τα διπλά αντικείμενα και όσα άλλα ευρήματα που δε θεωρούνταν απαραίτητα για το Κυπριακό Μουσείο. Οι ανασκαφείς μπορούσαν επιπρόσθετα να πάρουν και ανθρώπινα λείψανα με την προϋπόθεση ότι υπήρχε ο αντιπροσωπευτικός τους τύπος στο Μουσείο.²⁶²

Κατά το 1912 η επιμέλεια του Μουσείου ανατέθηκε στον Μενέλαο Μαρκίδη ο οποίος διορίστηκε και έφορος Αρχαιοτήτων από τον Ύπατο Αρμοστή τον Ιανουάριο του 1914. Ο διορισμός και οι αρμοδιότητές του ανακοινώνονταν μέσα από την επιστολή που του έστειλε ο τότε Αρχιγραμματέας.²⁶³ Ο Μαρκίδης προχώρησε στην τακτοποίηση των συλλογών σε νέες αίθουσες τοποθετώντας τις όπως βρέθηκαν στους χώρους ανασκαφής τους και προστατεύοντάς τις από την απειλή της σύλησης. Η ταξινόμηση των αρχαιοτήτων που ακολουθήθηκε από τον έφορο Μαρκίδη έγινε με βάση τη χρονολογική σειρά που όρισε ο

²⁵⁷ *Αλήθεια*, Λεμεσός 1 Φεβρουαρίου 1907.

²⁵⁸ *Ελευθερία*, Λευκωσία 4 Μαΐου 1907.

²⁵⁹ *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 18 Μαΐου 1912.

²⁶⁰ *Ελευθερία*, Λευκωσία 1 Ιουνίου 1907.

²⁶¹ Markides, ό.π., σ.4.

²⁶² *Ελευθερία*, Λευκωσία 6 Μαΐου 1914.

²⁶³ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/411/1914, Επιστολή William James Orr προς M. Markides, Λευκωσία 28 Ιανουαρίου 1914.

καθηγητής Myres. Ξεκινώντας από τα δεξιά στην πρώτη αίθουσα τοποθετήθηκαν εκθέματα εποχής του χαλκού, ενώ στις επόμενες δείγματα γεωμετρικής και ανατολίζουσας τέχνης, αντικείμενα ελληνιστικής και ελληνορωμαϊκής περιόδου.²⁶⁴ Κατά την περίοδο της διεύθυνσής του οι συλλογές του Κυπριακού Μουσείου εμπλουτίστηκαν με πολλά ευρήματα όλων των κατηγοριών από δικές του ανασκαφές ή αγορά αντικειμένων από ιδιωτικές συλλογές.²⁶⁵ Επιπλέον ο Μενέλαος Μαρκίδης διοργάνωνε και σχετικές διαλέξεις σε μια προσπάθεια διαφήμισης του Μουσείου. Θέλοντας να στηρίξει το έργο του αυτό, η Επιτροπεία του Μουσείου, με άδεια τότε του Ύπατου Αρμοστή και Προέδρου της απευθυνόμενη στα «υψηλότερα και ευγενέστερα συναισθήματα παντός λαού» ζητούσε τακτικές συνδρομές. Εξέδωσε μάλιστα και Λαχείο μέσω του οποίου θα συγκεντρώνονταν μεγάλα ποσά ικανά να αξιοποιηθούν σε ανασκαφικές δραστηριότητες.²⁶⁶ Έκκληση για χρηματική αρωγή προς το Μουσείο προκειμένου να βελτιώσει τα διάφορα προγράμματά του έγινε και μέσα από τα φύλλα άλλης εφημερίδας.²⁶⁷

Το 1935 το Μουσείο αναδιοργανώθηκε περισσότερο. Σύμφωνα με το νέο νόμο «Περί Αρχαιοτήτων» υπαγόταν στο Τμήμα Αρχαιοτήτων που ιδρύθηκε τότε, ενώ η Επιτροπεία του Μουσείου καταργήθηκε.

Η εκπαιδευτική αξία των μουσείων έγινε αντιληπτή και στην Κύπρο από τις αρχές κιόλας του 20^{ου} αιώνα. Δηλωτικό τούτου το γεγονός ότι ο Επιθεωρητής σχολείων Newham εισηγήθηκε προς την κυβέρνηση τον τύπο των μουσείων-σχολείων κυρίως για την Αμμόχωστο, τη Λεμεσό και τη Λάρνακα οι οποίες διέθεταν μεγάλα χριστιανικά σχολεία και προοδευτικές επιτροπές. Πίστευε πως μπορούσε στα σχολεία αυτά να αξιοποιηθεί ένας χώρος όπου θα εκτίθοντο αρχαιολογικά ευρήματα. Ένας υπεύθυνος θα μπορούσε μάλιστα να εξηγεί, στα παιδιά αλλά και τους επισκέπτες σε συγκεκριμένες μέρες, τα σχετικά με τις αρχαιότητες. Ως προέκταση της μουσειακής αγωγής στα σχολεία προτάθηκε επίσης ο δανεισμός συλλογών στα μικρά μουσεία -σχολεία με σκοπό τα παιδιά να τις μελετούν συγκρίνοντας και αναλύοντάς τα αντικείμενα.²⁶⁸ Αναντίρρητη ήταν και τότε η σημασία της αρχαιολογίας. Η μελέτη της δε συνίστατο απλώς στην εξόρυξη των κειμηλίων από τη γη. Απαιτείτο επιπρόσθετα να γίνει και μια άλλη σπουδαία εργασία, η αναζήτηση της γενεαλογικής ιστορίας κάθε μνημείου ή αρχαιολογικού αντικειμένου. Τα ευρήματα των

²⁶⁴ John Garstang, «Κυπριακόν Μουσείον» στο *Κυπριακά χρονικά*, Τμ. Α', Λάρνακα 1923, σ.90.

²⁶⁵ Dikaios, όπ.π., σ.vii.

²⁶⁶ Κύπριακός Φύλαξ, Λευκωσία 8 Ιανουαρίου 1912.

²⁶⁷ Νέον Έθνος, Λάρνακα 6 Ιανουαρίου 1912.

²⁶⁸ Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1911/1904, Επιστολή J. Newham προς A. Handerson Young, Λευκωσία 18 Ιουλίου 1904.

ανασκαφών δε θα έπρεπε να αποτελούν μοναχά αντικείμενα διάκοσμου των αιθουσών ενός μουσείου. Έπρεπε, σύμφωνα με συντάκτη τοπικής εφημερίδας, να χρησιμοποιούνται και για την πλήρη διαφώτιση της ιστορίας, διαφορετικά θα ήταν καλύτερα να παραμείνουν στο έδαφος μέχρι τον ουσιαστικό αυτό προορισμό τους.²⁶⁹

Συμπεράσματα

Η Κύπρος «έφερε εν τω εδάφει αυτής έργα της αρχαίας τέχνης, περιφανή τεκμήρια του αρχαίου πολιτισμού», μόνο που δυστυχώς «πολλά αποξενωθέντα της νήσου διά την αμέλειαν και αδιαφορίαν των εκάστοτε κυριάρχων αυτής κοσμούσι τα εν ταις άλλαις χώρες Μουσεία, ιδία δε και κατ' εξοχήν τα εν Αμερική».²⁷⁰ Η δήλωση αυτή που παρουσιαζόταν σε τοπική εφημερίδα της εποχής, αποτύπωνε πολύ ρεαλιστικά την εικόνα που επικρατούσε στο νησί από αρχαιολογικής άποψης στα τέλη της Τουρκοκρατίας και τις αρχές της Αγγλοκρατίας.

Είναι γεγονός ότι από νωρίς ο αρχαιολογικός πλούτος του νησιού²⁷¹ είχε προσελκύσει αρκετούς ακόρεστους ανασκαφείς και κυνηγούς θησαυρών, επίσημους και ανεπίσημους. Οι καιροί εξάλλου υπήρξαν ευνοϊκοί ιδίως κατά την Τουρκοκρατία που κυβέρνηση της Κύπρου, αδιαφορώντας για τις αρχαιότητες της, παραχωρούσε άδειες και άλλες διευκολύνσεις στους ενδιαφερόμενους. Έτσι κατέπλευσαν στο νησί πολλοί, «άλλοι μεν δ' αρχαιοφιλίαν, άλλοι δε δ' αρχαιοκαπηλείαν κατεγίνοντο καθ' όλην την Κύπρο εις ανασκαφάς ή επιζήτησιν αρχαιοτήτων».²⁷² Ιδιαίτερα σημαντικές για τα δεδομένα της εποχής υπήρξαν οι αρχαιολογικές επισημάνσεις μα και πληροφορίες που κατέγραψαν περιηγητές στις αναφορές τους.

Προς το τέλος της Τουρκοκρατίας οι καρποφόρες αρχαιολογικές αναζητήσεις των Du Vogué, Ceccaldi και άλλων ευρωπαϊών προσωπικοτήτων επισκιάστηκαν από τις ανακαλύψεις που ανήγγειλε ο ιταλικής καταγωγής στρατηγός Louis Palma di Cesnola. Έφτασε στην Κύπρο σε μια περίοδο που η κυπριακή αρχαιολογία πληττόταν ιδιαίτερα. Πολλές αρχαιότητες διασκορπίζονταν σε άγνωστους προορισμούς αποπλαισιωμένες χρονικά και τοπικά έχοντας ως επακόλουθο και την καταστροφή του τοπικού ιστορικού αρχείου. Για

²⁶⁹ Στασίνοσ, Λάρνακα 18 Ιουλίου 1883.

²⁷⁰ Νέον Έθνος, Λάρνακα 15 Μαρτίου 1895.

²⁷¹ Και ο ίδιος ο Κυβερνήτης Ronald Storrs χρόνια μετά αποδεχόταν τον πλούτο αυτό χαρακτηρίζοντας την Κύπρο ως «το λαμπρότερο αρχαιολογικό πετράδι των αποικιών του Στέμματος». Μαραγκού, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα...*, όπ.π., σ.363.

²⁷² Κυριαζής, «Αρχαιολογικοί της Κύπρου θησαυροί»..., όπ.π., σ.276.

τούτο το λόγο οι ενέργειες του Ιταλο-Αμερικανού εμπόρου Cesnola μα και άλλων διπλωματών -που θα μπορούσαν να θεωρηθούν, σύμφωνα με το Γάλλο μελετητή Olivier Masson, ως πρόδρομοι της κυπριακής αρχαιολογίας- σημάδεψαν την κυπριακή αρχαιολογία και τέχνη.²⁷³ Ωστόσο η συλλογή του Cesnola που μεταφέρθηκε στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης, μα και άλλες που αποκτήθηκαν από διάφορα μουσεία, έγιναν κτήμα της ανθρωπότητας και άριστοι πρεσβευτές του ιστορικού πλούτου της Κύπρου στο εξωτερικό.

Το φαινόμενο της λεηλασίας πολιτιστικών αγαθών συνεχίστηκε και κατά την πρώτη περίοδο της Αγγλοκρατίας όπου παρατηρήθηκε έξαρση στις ανασκαφικές δραστηριότητες.²⁷⁴ Αρκετοί επιστήμονες, διορισμένοι από ευρωπαϊκές κυβερνήσεις έσκαβαν για λογαριασμό των δικών τους μουσείων. Ανάμεσά τους και Ohnefalsh-Richter ο οποίος προχώρησε σε μεγάλη σύληση αρχαιολογικών χώρων της Κύπρου όπως και ο Cesnola. Σημαντικές υπήρξαν και οι ανασκαφές που πραγματοποίησαν οι Murray, Smith, Walters, Myres, Murno σε αρχαίες τοποθεσίες του νησιού. Το μερίδιο ευρημάτων το οποίο αναλογούσε στην Κύπρο και παρέμεινε στο Κυπριακό Μουσείο από αυτές τις ανασκαφές, ήταν μεν ενδεικτικό των ιστορικών περιόδων του νησιού, μα πολύ περιορισμένο. Ο λαός του νησιού αρκετά νωρίς εξέφρασε την αντίθεσή του στο γεγονός της εξαγωγής χιλιάδων αρχαιοτήτων διεκδικώντας τη ρύθμιση του ζητήματος μέσα από αυστηρή νομοθεσία. Αν και προτάθηκαν σχετικά νομοσχέδια, δεν ψηφίστηκαν από το Νομοθετικό Συμβούλιο δεδομένου ότι δεν πληρούσαν τις προσδοκίες του. Η βρετανική κυβέρνηση προχώρησε παράλληλα στη λήψη μέτρων χωρίς όμως το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Το σκάνδαλο των θησαυρών της Λάμπουσας που είχαν εξαχθεί παράνομα το 1902 αποτελούσε επαλήθευση του γεγονότος ότι τα μέτρα τούτα δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν ως αντίδοτο των λαθρανασκαφών και της αρχαιοκαπηλίας.

Μετά και από τη νέα δυναμική που παρατηρήθηκε τότε μέσα από παραστάσεις των Κυπρίων και των αντιπροσώπων τους, η κυβέρνηση του νησιού έθεσε σε ισχύ τον Αύγουστο του 1905 τον «Περί Αρχαιοτήτων Νόμο», προκειμένου να διασωθεί σε μεγάλο βαθμό η αρχαία κληρονομιά του τόπου. Οι πρόνοιές της νομοθεσίας του 1905, αρκετά αυστηρές, κάλυπταν ευρέως τους τομείς που αφορούσαν τις αρχαιότητες του νησιού και αποσκοπούσαν τόσο στην αναστολή των παράνομων ανασκαφών, όσο και του λαθρεμπορίου.

Στον τερματισμό της διασποράς των κυπριακών αρχαιοτήτων σε ένα αλλότριο περιβάλλον και συνάμα στη διαφύλαξη και συντήρησή τους στην πατρώα γη τους απέβλεπε και η ίδρυση Αρχαιολογικού Μουσείου στη Λευκωσία. Την οικοδόμηση του έργου ανάλαβε ο

²⁷³ Masson, όπ.π., σ.154.

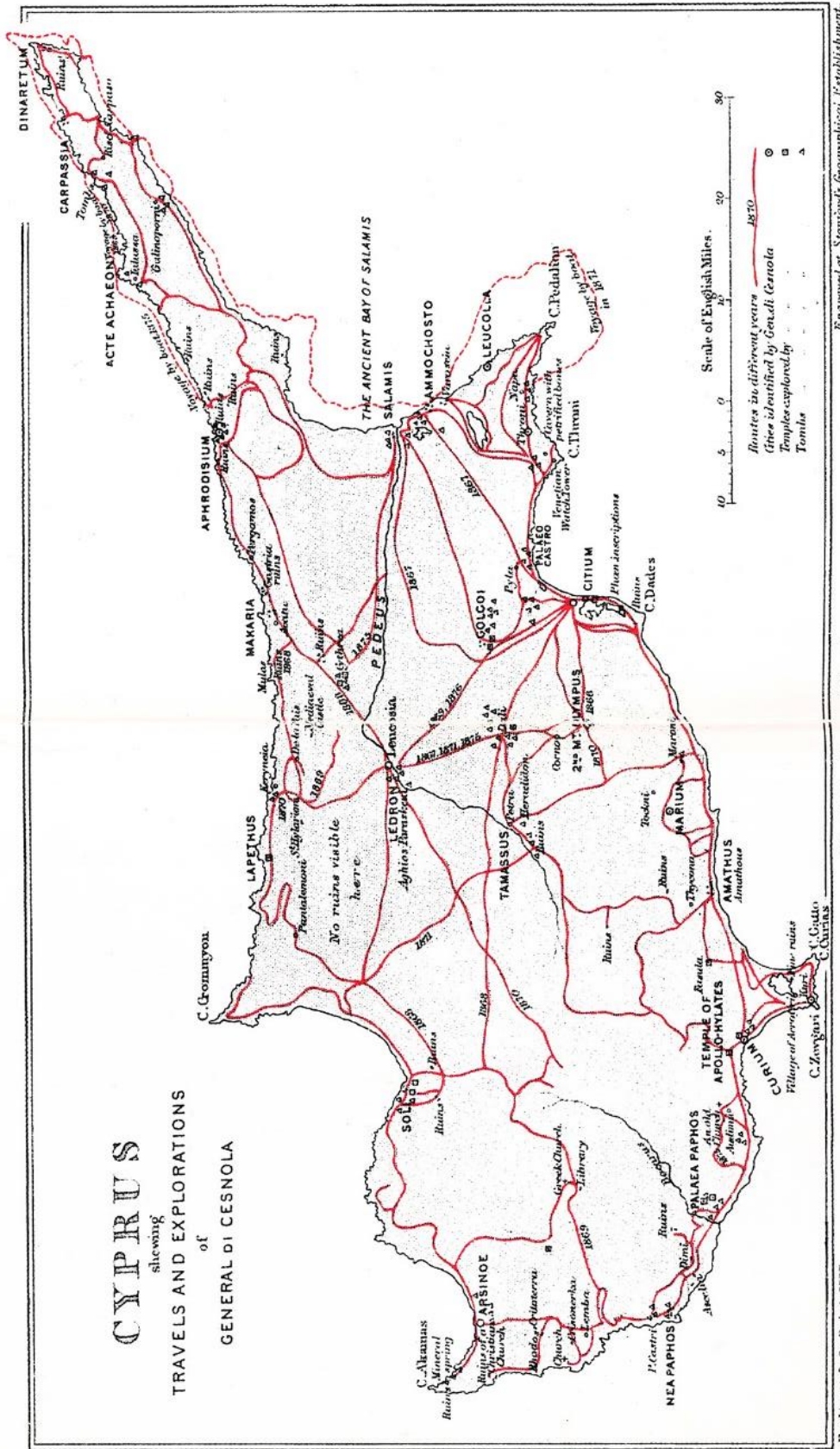
²⁷⁴ Βλ. Πίνακα ανασκαφών της πρώτης περιόδου της Αγγλοκρατίας στο παράρτημα, σσ.76-77.

αρχιτέκτονας Georges Jeffery σε σχέδιο του Νικόλαου Βαλανού. Η ολοκλήρωση των εργασιών του μεγάρου του Μουσείου το Μάιο του 1909, μετά και την τοποθέτηση των μεγαλοπρεπών προπυλαίων, προξένησε συναισθήματα χαράς στο λαό μα και αισιοδοξίας για το μέλλον των αρχαίων κειμηλίων του.

Η κυπριακή αρχαιολογία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα διευρυνόταν με την ανασκαφική δραστηριότητα σημαντικών κυπρίων προσωπικοτήτων όπως του Ε. Κωνσταντινίδη, του Μ. Μαρκίδη και του Π. Δίκαιου. Τα ευρήματα από την αρχαιολογική τους σκαπάνη εμπλούτιζαν συνεχώς το Μουσείο και παράλληλα συνέθεταν το παζλ των γνώσεων για το ιστορικό παρελθόν του τόπου. Καθοριστική για τα αρχαιολογικά δρώμενα υπήρξε και η παρουσία αργότερα της Σουηδικής αποστολής στο νησί η οποία με τις μεθοδικές ανασκαφές της σε διάφορα μέρη συνέβαλε τα μέγιστα στην κυπριακή αρχαιολογία. Σημαντικό σταθμό αποτελούσε ακόμα και η ίδρυση του Τμήματος Αρχαιοτήτων το 1935 που θα έθετε υπό τον έλεγχο και την προστασία της τους θησαυρούς του τόπου.

Η διατήρηση της αρχαίας κληρονομιάς, σημείωνε χαρακτηριστικά ο Ι. Γεννάδιος, είναι *«εκδήλωσις υγιούς προαγωγής εν τω πολιτισμώ και αναπτύξεως διανοητικής...»*.²⁷⁵ Συνήγορος σε τούτο και ο ίδιος ο κυπριακός λαός που αντιλαμβανόταν πόσο επιτακτική ήταν η ανάγκη αυτή την περίοδο μάλιστα που τον απασχολούσε ιδιαίτερα το εθνικό ζήτημα. Το νησί του, ένας τόπος με τόσο μεγάλο ιστορικό βάθος δικαιούτο να καταξιωθεί και διεθνώς και αυτό, αναμφίβολα, θα μπορούσε να πάρει σάρκα και οστά μέσα από την κυπριακή αρχαιολογία.

²⁷⁵ Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Γ' ..., όπ.π., σ.92.

14 m 2
60

List of Conditions
to be fulfilled by any person undertaking
excavations in Cyprus

1. The locality, in which the excavations are to be made, to be named. (No permit will be given for more than one locality at a time.)
2. The amount which it is intended to spend, to be notified.
3. An overseer appointed by Government to be in charge, to be paid ten shillings per diem by the excavator.
4. Plans and records of the sites excavated and the treasures found to be accurately kept in detail, and forwarded monthly to the Hon. Secretary, Cyprus Museum.
5. The Commissioner of the District to mark out the land on which excavations are proposed to be made; and to be satisfied as to ownership, before work is begun.
6. Division of treasure to be according to law viz: $\frac{1}{3}$ to Government, $\frac{1}{3}$ to owner of land, $\frac{1}{3}$ to excavator. The Division to be made by the Executive Committee of the Cyprus Museum, or person appointed by them. The decision of the Committee to be final.
7. Excavator to make inventory of treasure found and bring all treasure to Capital of District or other place appointed by Government,
and

Πρωτόκολλο επιπέδωσης της το αρχαιολογικού ανασκαφών στην Κυπριακή Δημοκρατία με τους κανονισμούς και όρους του Κρατικού Αρχαίου και η ορισμό της υπηρεσίας του ανασκαφών να παρέχεται στους ενδιαφερόμετους.

KYPRIO ANEIO KYHPOY
CYPRUS STATE ARCHIVES
Αρχείο Ανασκαφών Αρχαίου - Ref. No.
SA1/5929

Please note that this copy is supplied subject to the State Archives' terms and conditions and that any use of it may be subject to copyright restrictions.

and deposit it in a safe place communicating with the Commissioner of District.

8. Any dispute between excavator and overseer to be referred to Hon: Secretary Cyprus Museum, for consideration by Committee.

9. Guarantee of £ 50 or security for the same to be given by the excavator.

10. Excavator to take all responsibility as to damage to property or disputes with private persons.

11. Museum to have the refusal of any objects which the excavator may propose to sell or export at a price to be fixed by arbitration.

12. Any contravention of these conditions to render the permit null and void, the objects found being confiscated to Government.

13. The Government reserve to themselves the right of stopping the excavations at any time they may see fit.

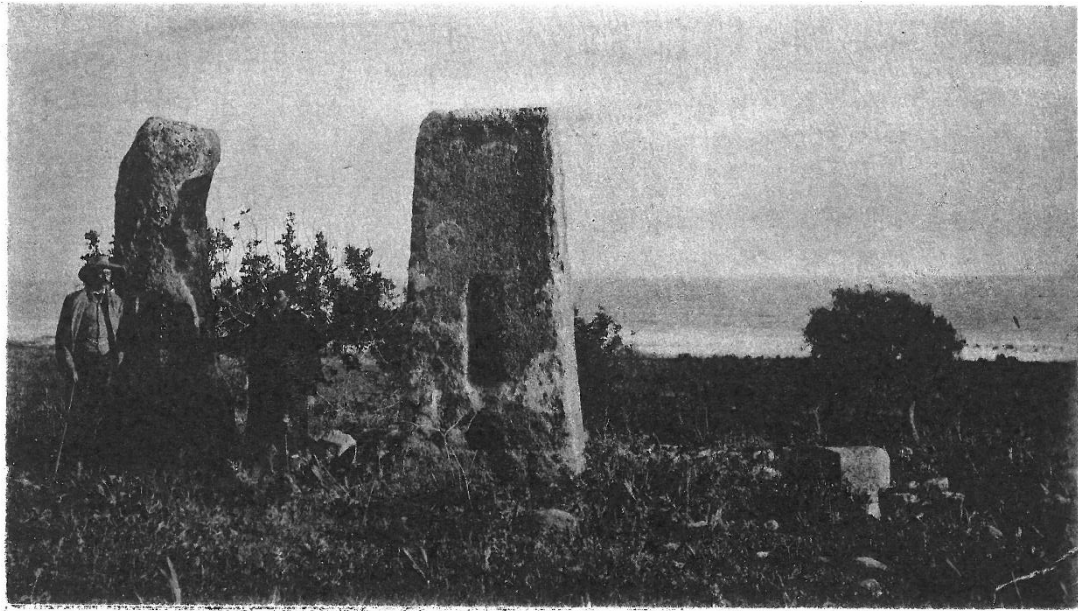
14. A permit cannot extend beyond a period of three months without being renewed.

14th December, 1883.

Παρακαλώ ενημερώστε μου το αντίγραφο αυτό μαζί με τα υπόλοιπα με τους κενωμένους και άνοιχτους Κρατικούς Αρχείους και η αρμόδια αρχή για να μου στείλει τα αντίγραφα με την απαραίτητη ελεγχόμενη αποστολή.

ΚΡΑΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
CYPRUS STATE ARCHIVES
Αριθμός Αρχαιοφύλαξης Αρχείου - Ref. No.
SAI/5929

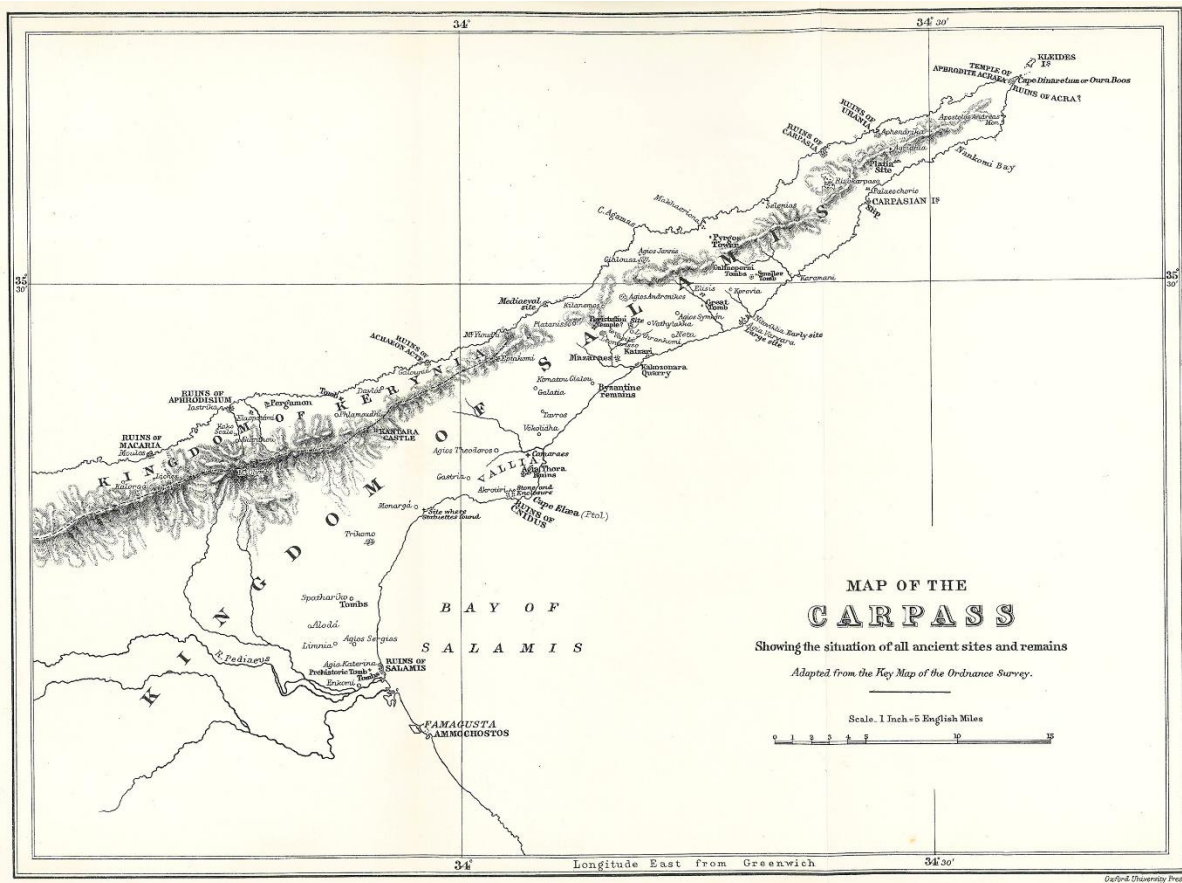
Please note that this copy is supplied subject to the State Archives' terms and conditions and that any use of it may be subject to copyright restrictions.

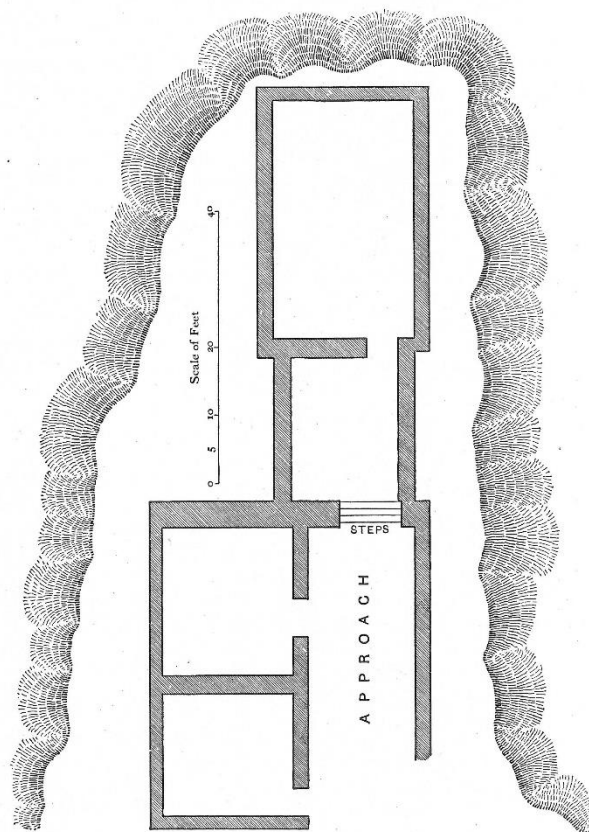

Collotype.

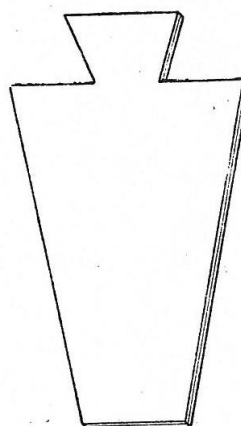
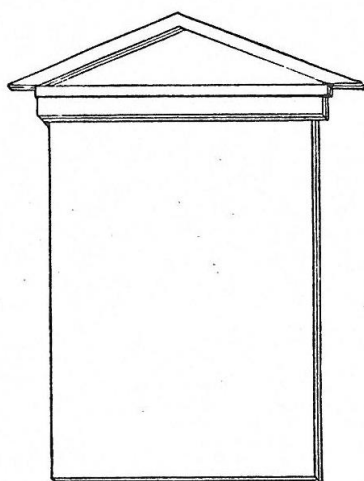
Oxford University Press.

MONOLITHS NEAR KUKLIA (PAPHOS), LOOKING SOUTH-WEST.
FROM A PHOTOGRAPH BY R. ELSEY SMITH.

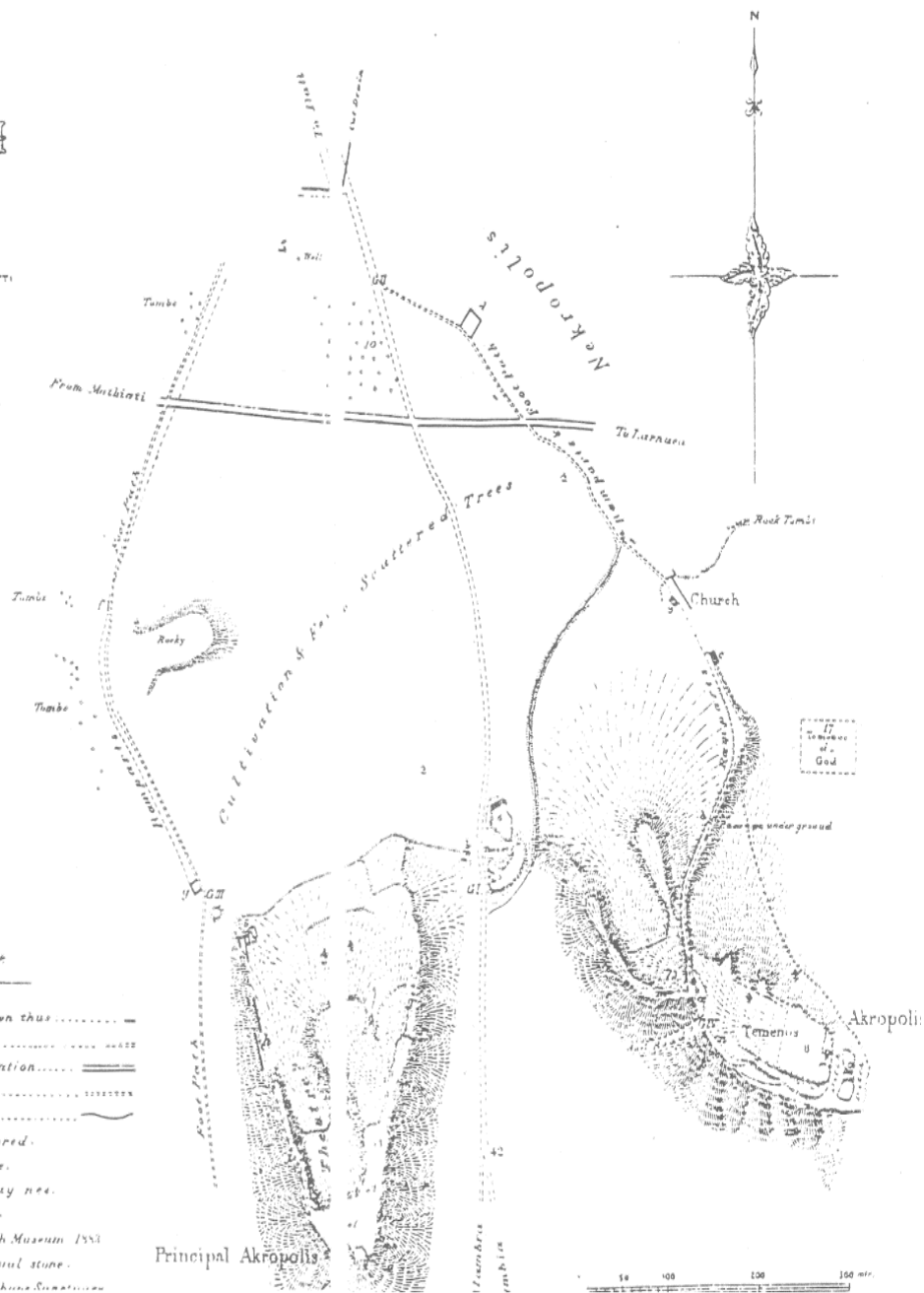
PLAN OF THE FORTRESS AT APHENDRIKA.

Τάφοι αρχαίας πόλης Καρπασίας

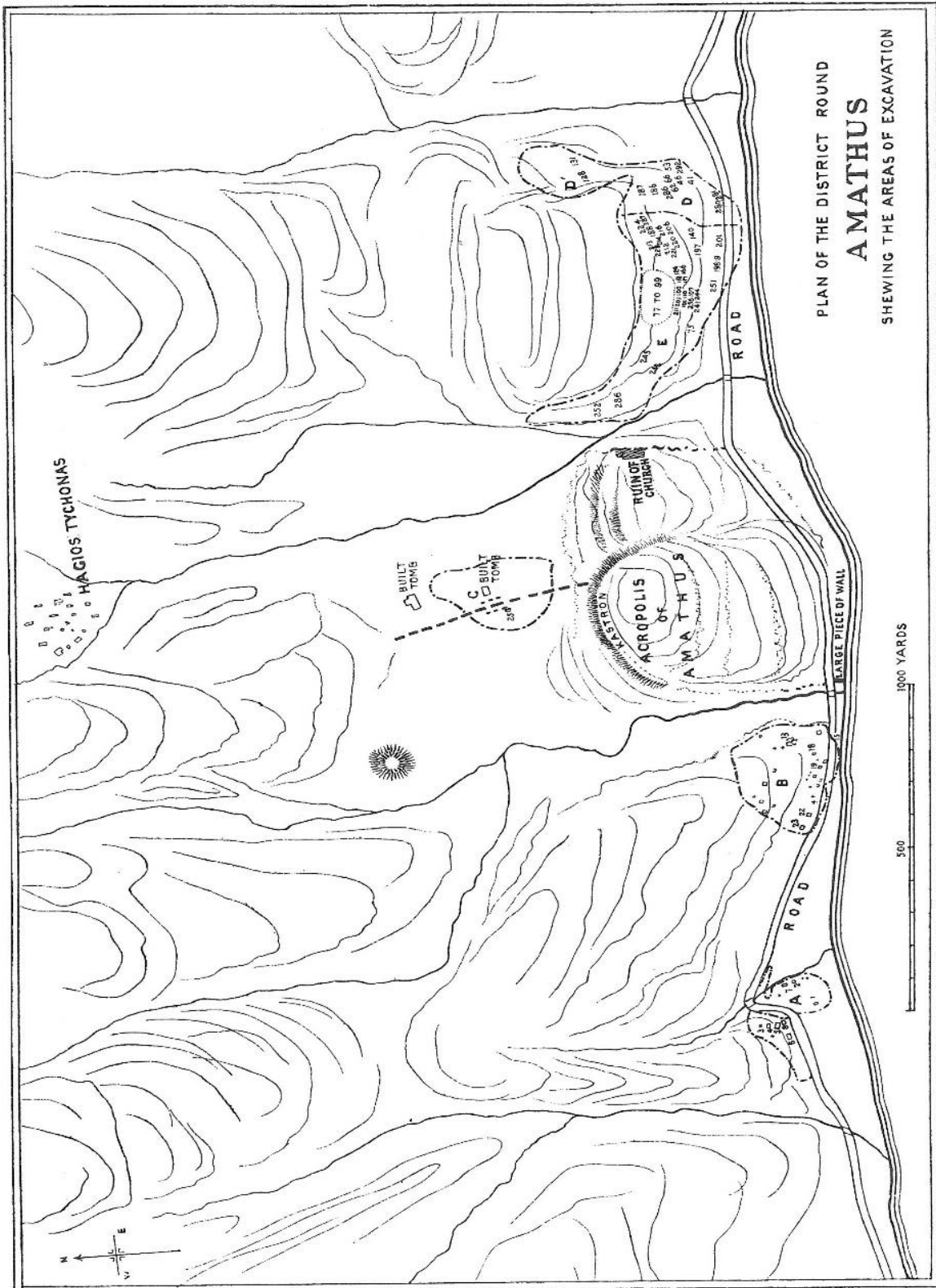
PLAN
OF
KALATIMON
CYPRUS

SURVEYED & DRAWN BY E.A. CARLETTI
archaeological information given
by
Mr Max Ohnesfänger-Richter
1887

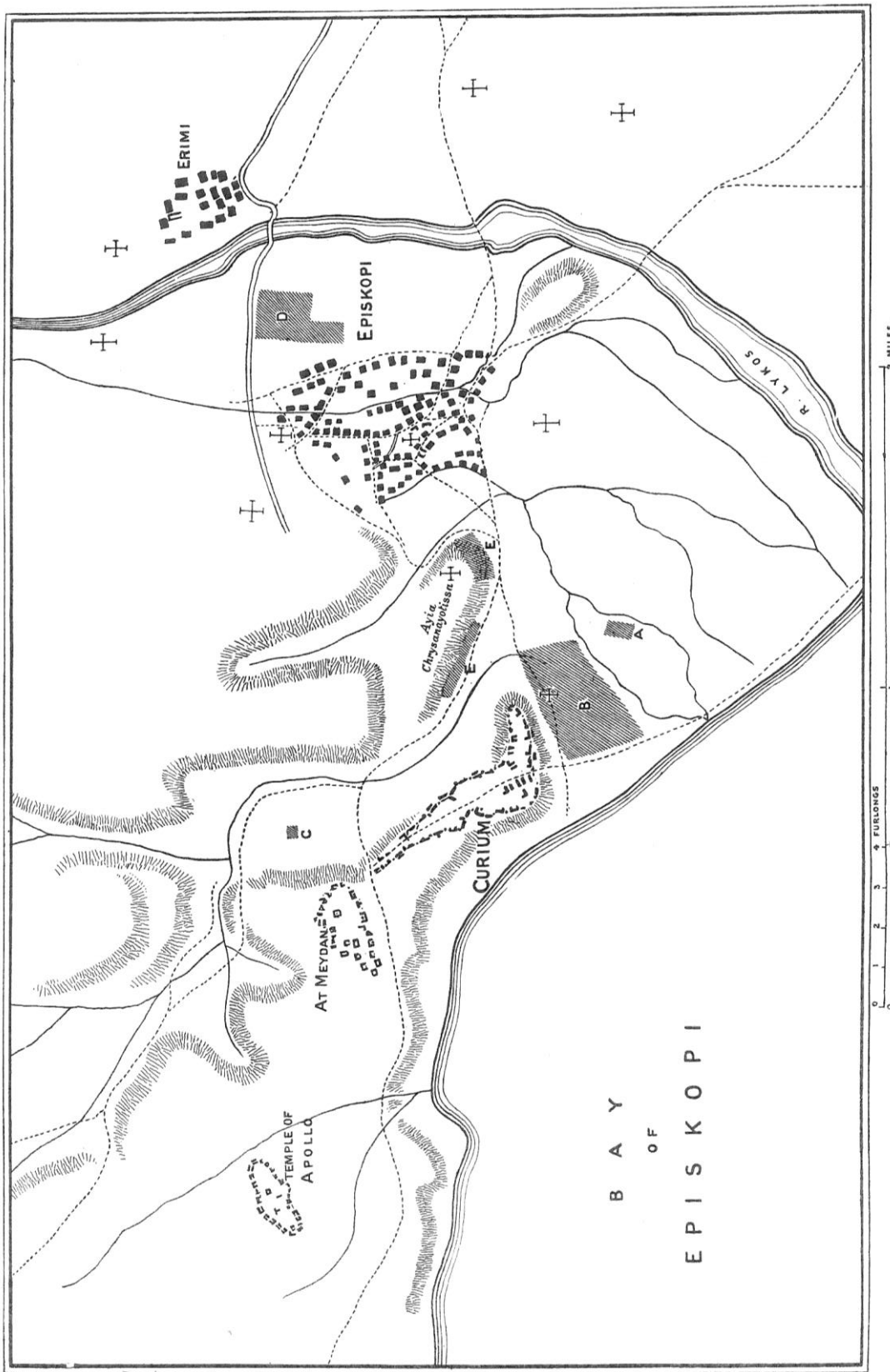
Reference

- Stone walls identified shown thus
- Ramparts identified
- Road made since British occupation
- Common road & foot-path
- Stream or natural drain
- N° 1 Heap of iron swords discovered.
- 2 Silver plates two at Louvre.
- 3 Bronze plate of Duke de Luy see.
- 4 Part of ancient building.
- 5 Part of corr. base? for British Museum 1883
- 6 Sanctuary of H. Lang bilingual stone.
- 7 Base? British Museum 1883 "see above"

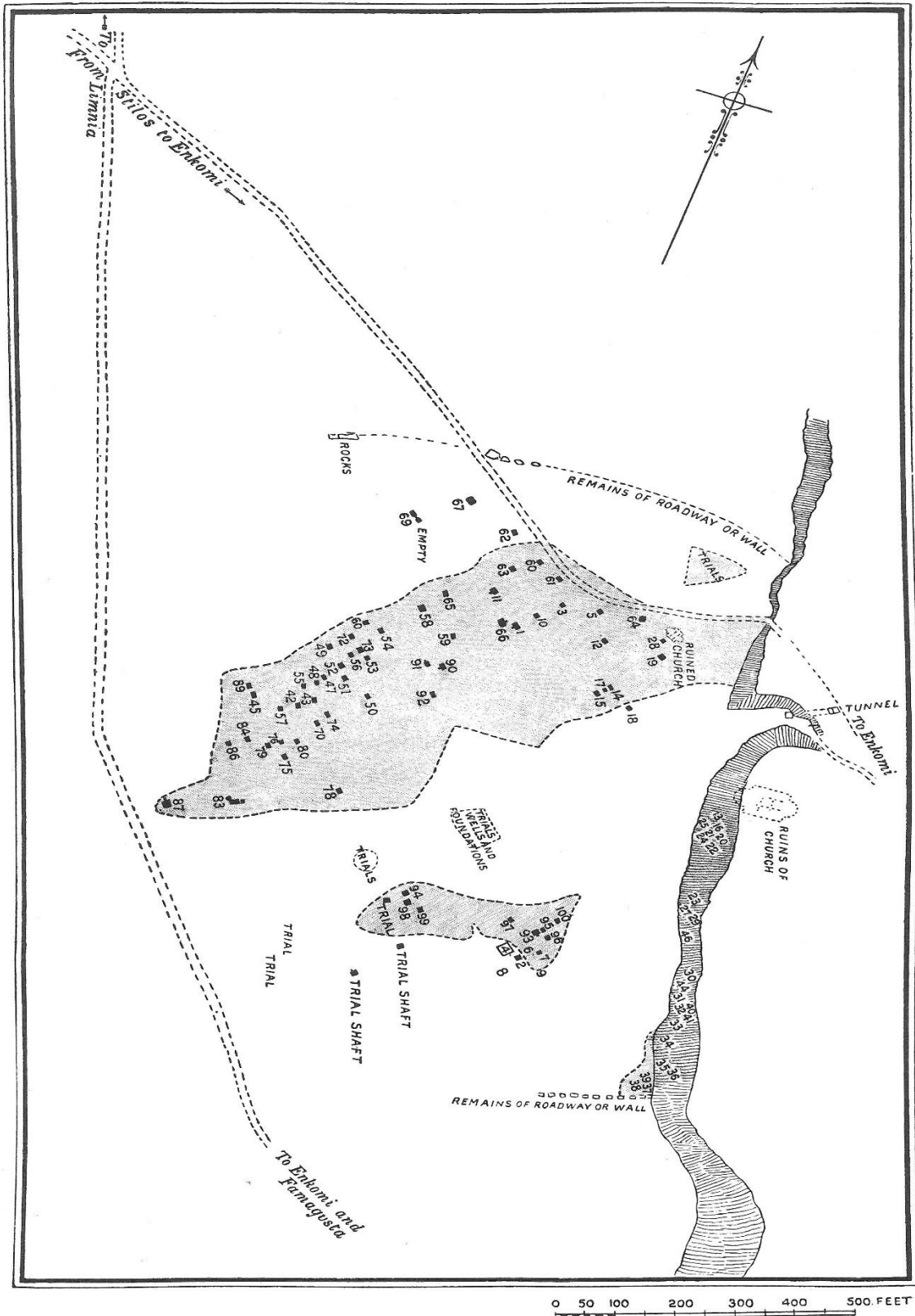

PLAN OF THE DISTRICT ROUND
AMATHUS

SHEWING THE AREAS OF EXCAVATION

MAP OF THE SITE OF CURIUM, SHOWING PLACES EXCAVATED IN 1895

SITE OF EXCAVATIONS, ENKOMI, 1896

M 167

no. m 167
1

To H. E. Sir R. Biddulph
K. C. M. G. C. B.
High Commissioner of Cyprus

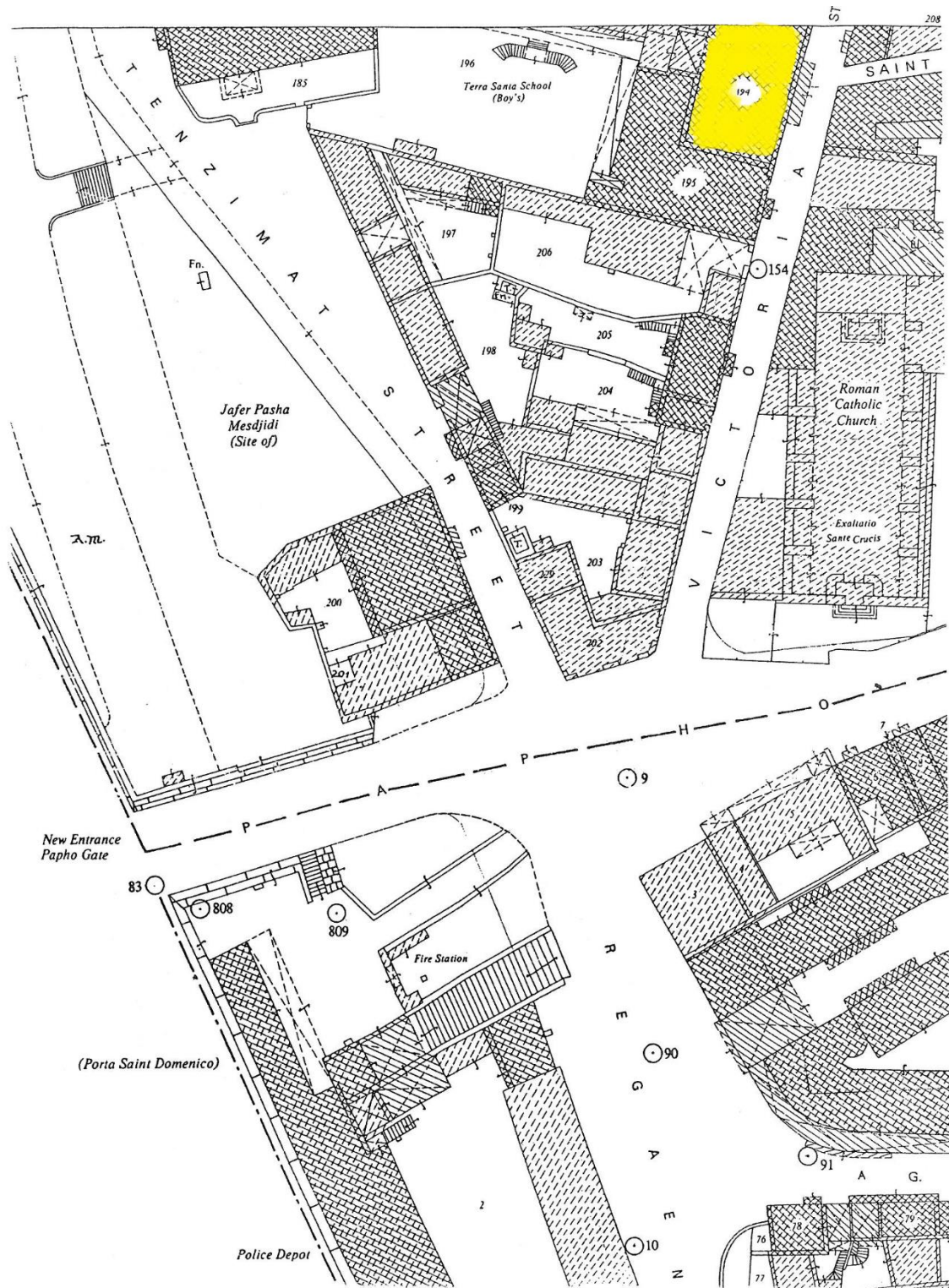
WE the undersigned desire most respectfully to approach your Excellency with a view of begging your Excellency to sanction and aid in the formation of an Island Museum of Ancient art to be established at Nicosia

Whereas the great influence both on the education of the mind & cultivation of taste of the people derived from similar institutions in other countries where they have been established has been proved; and whereas this Island is specially rich in antiquities of which every inhabitant is justly proud; and whereas the study of such antiquities leads to a more correct insight into the former history of the Island and of the races that inhabited it; and whereas the formation of a museum would be a means of attracting savants & strangers from other countries to the Island and would give them facilities for studying the ancient antiquities and whereas it is the general wish of the people that specimens

Πρωτότυπο επιθυμείται να το ερευνήσει κατά τακτά χρονικά διαστήματα η Επιτροπή Αρχαιοτήτων, και να το χρησιμοποιήσει για εκπαιδευτικούς σκοπούς, υπό την προϋπόθεση ότι θα διατηρηθεί στην αρχική του θέση.

ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
CYPRUS STATE ARCHIVES
Αριθμός Αρχαιοτήτων Αρχείου - Ref. No.
SAI/6543

Please note that this copy is supplied subject to the State Archives' terms and conditions and that any use of it may be subject to copyright restrictions.

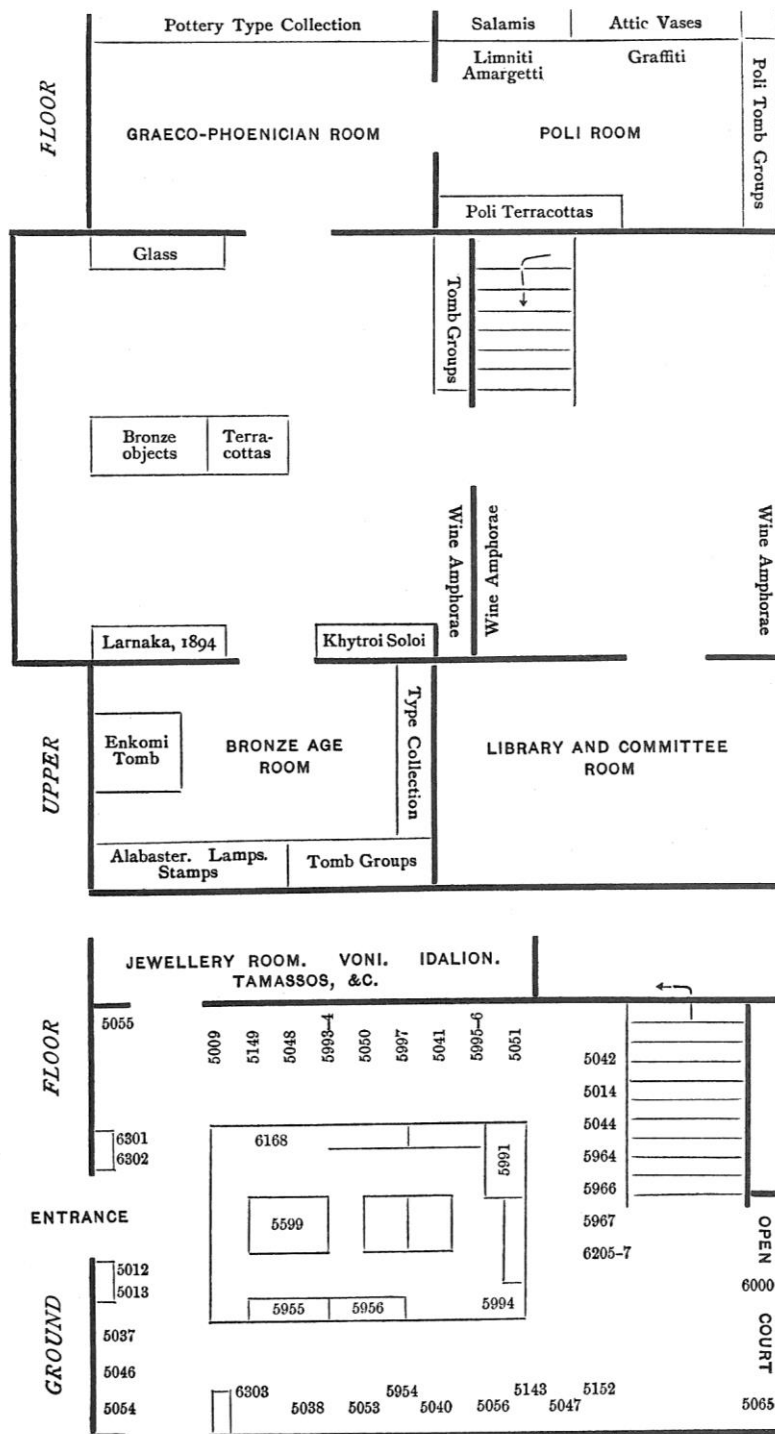

Εικ. 2. Συνοικία Καραμάν Ζατέ στην Παλιά Λευκωσία.
 Το Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Εικ. 3. Εσωτερικό του πρώτου Κυπριακού Μουσείου, βλέποντας δυτικά.

Εικ. 5. Σχέδια κάτοψης του πρώτου Κυπριακού Μουσείου από τον κατάλογο του J. Myres και Ohnefalsch-Richter, 1899.

THE OWL

A WEEKLY NEWSPAPER AND REVIEW.

No. 61.

SATURDAY, JUNE 7, 1890.

RECLAME.

AUX SOURDS.

Une personne guérie de 23 années de surdité et de bruits d'oreilles par un remède simple en enverra gratis la description à quiconque en fera la demande à NICHOLSON, 4 Rue Drouot, Paris.

ARMY CONTRACTS.

Tenders will be received at the undermentioned Office, until 12 o'clock Noon, on Friday, the 13th day of June 1890, for:—

BARLEY
CHOPPED STRAW
BRAN

during a period of Twelve Months, commencing 1st August 1890.

Forms of Tender, Conditions of Contract, and any further particulars, may be obtained on application at this Office, by Letter addressed to the Officer Commanding Army Service Corps, or in Person between the hours of 10 and 4 o'clock, and no Tender will be entertained unless made upon the Form so obtained.

The Tenders must be properly filled up, signed, and dated, and no Tender will be noticed unless delivered at the undermentioned Office, by 12 o'clock noon on the above-named date, under closed envelope, marked "Tender" on the outside.

The General Officer Commanding does not bind himself to accept the lowest or any tender.

HEAD-QUARTER OFFICE,
TROODOS CAMP,
3rd June 1890.

Report of the Honorary Secretary of the Cyprus Museum.

I have the honour to present the following report, financial and otherwise, on the working of the Museum for the period 1st January, 1889, to 31st March, 1890.

During this period the Museum has undergone several changes as regards accommodation and general arrangements, and I will briefly summarize the direction those changes were intended to take and how far that object has been obtained.

At a meeting of the preliminary Committee held on the 3rd January, 1889, it was resolved that a

Governing Body to be called the "Committee of Management of the Cyprus Museum" should be formed, that the number of members constituting the Governing Body should at present be limited to nine exclusive of the High Commissioner, that, of these nine members, three members should be appointed by His Excellency to represent the interests of the Government of Cyprus on the Museum, that 3 other members should represent the Island community at large and that three other members should be hereafter elected by any subscribers of the museum funds to represent the said subscribers. An opinion was expressed that the members of the Committee should continue in their offices for two years, at the expiration of which time they might be eligible for re-appointment or re-election. It was agreed that steps should be taken to find in the town of Nicosia suitable premises for the museum. It was further agreed to take over on behalf of the "Committee of Management" all the articles belonging to the museum with proper precautions for their identification and safe custody until a scientific catalogue should be prepared.

It was also resolved that a subscription list should be set on foot to enable the Committee to take suitable premises and to arrange and classify the antiquities and make them generally available for inspection.

In accordance with the first resolution, the High Commissioner was pleased to appoint as the three members to represent the Island Government, the Honble. W. R. Collyer; M. King Esq, the Commissioner of Nicosia; and C. Delaval Cobham Esq, the Commissioner of Larnaca; and as the 3 members to represent the Island community, His Eminence the Chief Cadi; His Beatitude the Archbishop and D. Pierides Esq, Senior.

The voting by the subscribers to represent the body of subscribers, resulted in the election of Messrs. A. F. G. Law, P. G. Michaelides and G. Smith, who consented to serve on the Committee.

It was some time before effect could be given to the second resolution considerable difficulty being experienced in obtaining suitable premises within the town. A house, however, was eventually taken, situated in Victoria Road and formerly occupied by the Sisters of the Latin Convent, at a rental of £21 a year. The house was occupied on the 15th July. The services of a caretaker to live on the premises were procured at a cost of £12 per annum and to these premises all the objects belonging to the Museum and taken over by the Committee have been removed.

The life sized statues, known as the "Voni" collection, and the larger figures and heavy slabs with inscriptions were the first to be transferred. The dismantling, packing and transporting of the smaller articles followed; and the rooms at the Government Offices which had been kindly placed by the Government at the disposal of the Museum for the past seven years were vacated on the 16th December last.

The objects so transferred have since been rearranged in the new building in as near as possible the same order as they were when taken over and there now remains the work of classifying and of making

Προσέχεται επιμελώς η εκδοχή του παρόντος φύλλου της εφημερίδας, και η εκδοχή του παρόντος φύλλου της εφημερίδας, και η εκδοχή του παρόντος φύλλου της εφημερίδας, και η εκδοχή του παρόντος φύλλου της εφημερίδας.

ΚΡΑΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
CYPRUS STATE ARCHIVES
Αγγλικά, Ανωγόττα, Αρβίτσιον - Ref. No.
S A 16543

Please note that this copy is supplied subject to the State Archives' terms and conditions and that any use of it may be subject to copyright restrictions.

a catalogue which it is hoped, with the assistance of Mr. Manro, of the Cyprus Exploration Society, who has generously placed his services at the disposal of the Committee, will shortly be commenced. When the classification and catalogues are completed the Committee will be in a position to take steps to open the Museum to public inspection.

The expenses connected with this transfer amount ed to £23 9 7, details of which will be found in the enclosed statement of accounts for the period under review. A list of the subscriptions and donations for this period, showing the total promised subscriptions of £94 8 2, of which £87 13 2 has been paid up, is also enclosed.

During the spring of last year, excavations were carried on by the Cyprus Exploration Fund at Konklia and Limniti, and by the Royal Berlin Museum at Politiko. The Government share of the antiquities discovered at these excavations, together with that of the Politiko collection discovered in 1885, which has recently been divided, and of other collections derived from excavations which have been carried on during the past three years, and are at present in the charge of the various Commissioners, will, it is hoped, be soon handed over to the Museum and will form a very valuable addition to the specimens already acquired.

C. W. Hill,
Hon. Sec.
pro tem.

Nicosia,
1st April, 1890.

List of Subscribers to the Cyprus Museum, 1889. £ s. d.

His Excellency, Sir H. Bulwer G.C.M.G.	£25	0	0	W. T. Taylor	£1	0	0
W. R. Collyer	5	0	0	C. Warkins	1	0	0
The Cadi of Cyprus	2	10	0	Anglo-Egyptian Bk.	2	0	0
M. King	5	0	0	G. J. Pierides	1	0	0
Dr. Heidenstam C.M.G.	2	0	0	A. H. Moghabghab	5	0	0
Capt. R. Holden	1	0	0	Messrs. Loiso Bros	5	0	0
A. T. D. Berrington	1	0	0	Ch. Papadopoulos	5	0	0
A. F. G. Law	5	0	0	S. Emfiedji	2	0	0
The Archbishop of Cyprus	3	0	0	L. Constantinides	2	0	0
Kaysanthos Bishop of Kyrenia	2	0	0	S. Memarides	2	0	0
K. Zachariades	2	0	0	C. Batiste	1	0	0
J. Cunningham	1	0	0	H. L. Hompson	2	2	0
W. H. Bennett	1	0	0	Major Genl. Hackett	1	0	0
P. G. Michaelides	1	0	0	G. Smith	1	0	0
J. Evangelides	1	0	0	Bedamali Zade A. Nadir Eff.	5	0	0
A. Severis & J. M. Zachariades	2	0	0	B. C. Amiryan	5	0	0
K. Dianellis	1	0	0	M. Irfan Eff.	2	0	0
A. Izzet Eff.	10	0	0	M. O. Rieter	5	0	0
Baroutzadi Hafiz A. Vassiff Eff.	10	0	0	E. H. Thomas	2	0	0
G. G. Amiryan	5	0	0	W. Williams	2	0	0
E. Constantinides	10	0	0	E. Casolani	5	0	0
D. S. Cramby	1	0	0	A. B. Bimpson	1	0	0
M. Christofides	10	0	0	E. Carletti	5	0	0
M. A. Michaelides	5	0	0	Anglo-Egyptian Bank (Nicosia donation)	2	0	0
A. Utidjian	5	0	0	J. Lysandrides	10	0	0
D. S. Cramby, for L'ca Reading Room	1	5	0	Ahmet Houloussi Eff.	10	0	0
D. Pierides (donation)	2	10	0	Cadi of Nicosia	10	0	0
				M. Sadyk Eff.	10	0	0
				Behjet Eff.	2	0	0
				C. W. Hill	1	0	0
				C. Delaval Cobham (donation)	4	0	0

88.07.0 89.17.0

Cyprus Museum 1st January, 1889, to 31st March, 1890.

Receipts.	£	s.	d.	Expenditure.	£	s.	d.		
Subscriptions & donations received.	83	2	0	Expenses connected with handing over articles.	4	2	0		
Balance taken over from old Museum.	4	11	2	Transport of heavy articles to new premises	1	13	0		
				Packing & Transport of remaining articles.	6	0	0		
				Two shelves.	6	0	0		
				Furniture, Fittings, Carpenters, &c.	9	16	7		
				Caretaker's wages 16th July 89 to 31st March 90.	8	10	0		
				Heat 16th July 1889 to 15th July 1890.	21	0	0		
				Payment to Overseer for packing & superintending 1st. of Govt. share of articles found at Politiko.	1	0	0		
				Reward to villagers for reporting discovery of antiquities.	10	0	0		
				Postage	3	0	0		
				Balance in hand	28	18	4		
	£	87	13	2		£	87	13	2

To the Editor of *The Owl*.

Sir,

I see no argument adduced by the *Times of Cyprus* to upset mine and the Editor, a Barrister-at-Law, ought to know that judges in general and the public in particular do not give their judgment on eloquent phrases which do not bear on the subject before them, and to be shorter—for the Editor of the *Times of Cyprus* and his Britisher seem to grow nervous over this matter, and I don't wish them to die of a fit of apoplexy for they are not likely to "dry up"—to be shorter therefore, I will quote the opinion of the Editor of the *Times of Cyprus* expressed in his paper No. 148 of the 26th May, 1889, about *crushing weights* which needs explanation for either he has not got the courage of his opinion, or he is a mere weathercock and changes opinion as time and circumstances suit him.

The following is an extract from his own paper:—

"A propos of handicapping it should be remarked that hitherto it has been the custom to enter 12 or 13 hand-ponies in races for 14 hands and over, and the handicappers have commonly made the top weights *crushing* in order to give ridable weights to the filiputians."

"In the Nicosia Stakes Handicap, the top weight was "put at 12 stone" (mind you not 12st. 7lbs as this year on poor "Au Revoir") "and a pony was lowest at 7.4 to the disgust of his inconsiderate owner who promptly scratched him because he could not get any one to ride "the weight."

"It is to be hoped those much abused officials the handicappers will in further adhere to this principle, especially "because there are many races exclusively for small "ponies."

Now therefore, as I accept with thanks the advice of the *Times of Cyprus* to "dry up," I think, I, also, ought to be allowed to give the *Times of Cyprus* my humble advice: Instead of *Times of Cyprus* call yourself *Weathercock of Cyprus*. It would be more suitable.

Now, I shall quote another opinion expressed in the *Owl* No. 28, of the 30th May, 1889.

"Mosquito's performance scarcely justified the flattering "impost placed upon him by the Handicappers."

The Editor of the *Times of Cyprus* begins his very characteristic article by stating: "At the moment of going to press our attention is drawn to another letter from Asmodeus, etc., and goes on to give a denial to Asmodeus about Mr. Anley's statement.

Does the Editor mean to say that Mr. Anley was in his printing office and gave him his authority to deny my statement? This is hardly credible and must be an invention of the rich imagination of the Editor for I am fully authorized by Mr. Georgiades to state that the statement was made to him by Mr. Anley at the race ball on the very same evening of the races.

Why is the Editor surprised at Mr. Anley's statement and he does not believe that a thorough gentleman could show his antagonist his tactics, as he says?

Does not he know that gentlemen, I mean thorough gentlemen, play an open game with their rivals and never strike from behind.

If the Editor of the *Times of Cyprus* who quotes from memory (his memory must have failed him between this and last year's races, see above quotation from his paper) wishes to see the nicely bound books he need not apply to Mr. Georgiades, I can show him those and others on

Προσβάσιμα ψηφιακά κείμενα, με τη βοήθεια του Αρχαιολογικού Υπουργείου της Κύπρου, του Αρχαιολογικού Υπουργείου της Ελλάδας και του Αρχαιολογικού Υπουργείου της Γαλλίας. Τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας διατηρούνται.

KPATIKO APHEIO KYPIYOY
CYPRUS STATE ARCHIVES
Αρχείο Αρχαιολογικής Αγορίας - Ref. No.
SA/16543

Please note that this copy is supplied subject to the State Archives' terms and conditions and that any use of it may be subject to copyright restrictions.

SA 16543

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΣΤΗ ΚΥΠΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ 1878-1914			
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΧΩΡΟΣ	ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ	ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
1878	Σαλαμίνα		A. Cesnola
1879	Παμπούλα Λάρνακας (Κίτιον)	Φοινικική	C.D. Combham
1879-1882	Κίτιον	Π.Ελληνοφοινικική	O. Richter
1880, 1882	Σαλαμίνα	Ρωμαϊκή	O. Richter
1881	Κόση	Π.Ελληνιστική	O. Richter – C. Newton
	Ορμήδεια	Ελληνιστική	O. Richter – C. Newton
1882	Σαλαμίνα	Ρωμαϊκή	C. Hake
	Κούριο	Ελληνοφοινικική, Ελληνιστική, Ρωμαϊκή	C. Hake
	Αχνα	Κυπροαρχαϊκή, Κυπροκλασική	O. Richter
	Ξυλοτύμπου	Υ. Ελληνοφοινικική	O. Richter – C. Newton
1883	Ιδάλιον	Χαλκοκρατία και έπειτα	O. Richter
	Άγιος Ιωάννης Μαλούντας	Π. Ελληνιστική	O. Richter
	Αλάμπρα	Χαλκοκρατία	O. Richter
	Σολιά	Ελληνιστική	O. Richter
	Λάπηθος	Ελληνοφοινικική, Ελληνιστική	O. Richter
	Χύτροι	Ρωμαϊκή	O. Richter
	Τρεμιθούντα	Ελληνιστική	O. Richter
	Κατύδατα – Λινού	Χαλκοκρατία, Κυπροαρχαϊκή	O. Richter
1883-1884	Κούριο	Ελληνιστική, Ελληνοφοινικική	O. Richter
1884-1885	Αγία Παρασκευή (Λευκωσία)	Χαλκοκρατία	O. Richter
1885	Ταμασσός	Χαλκοκρατία και έπειτα	O. Richter – F. Dummler
	Αμαθούντα	Ελληνοφοινικική	O. Richter
	Κουτραφάς - Νικητάρι	Ελληνοφοινικική	O. Richter
	Λυθροδόοντας	Ελληνιστική	O. Richter
	Κτήμα	Βυζαντινή, Ρωμαϊκή	O. Richter
	Ψεματισμένος	Π.Χαλκοκρατία	O. Richter
	Ιδάλιον	Χαλκοκρατία	O. Richter – F. Dummler
1885-1886	Αρσινόη	Ελληνιστική	O. Richter
1886	Σαλαμίνα	Ρωμαϊκή	O. Richter – F. Dummler

1886	Ιδάλιον	Χαλκοκρατία και έπειτα	O. Richter – F. Dummler
	Σαλαμίνα	Ρωμαϊκή	O. Richter – F. Dummler
	Κούριο		C. St. Victor
1888	Παλαίπαφος	Μυκηναϊκή μέχρι και Ελληνορωμαϊκή	D. Hogarth
	Αμαργέτη (Πάφος)	Υ. Ελληνιστική	D. Hogarth
	Λεοντάρι (Λευκωσία)		M. R. James
1889	Λιμνίτης	Κυπροκλασική	H. A. Tubbs
	Παλαίπαφος	Ελληνιστική	Gardner, Hogarth, James, Smith
	Μερσινέρι		Gardner, Hogarth, James, Smith
	Πέρα(Λευκωσία)	Χαλκοκρατία	O. Richter
1889-1890	Αρσινόη	Ελληνιστική	J. Murno, H. Tubbs
	Ταμασσός	Χαλκοκρατία και έπειτα	O. Richter
1890-1891	Σαλαμίνα	Ρωμαϊκή	J. Murno, H. Tubbs
1894	Καλοψίδα	Χαλκοκρατία	J. Myres
	Καλό Χωριό (Λάρνακα)	Χαλκοκρατία	J. Myres
	Ταμασσός	Χαλκοκρατία μέχρι Ρωμαϊκή και Βυζαντινή	O. Richter
	Αμαθούντα	Π.Ελληνοφοινικική και έπειτα	A. H. Smith, J. Myres
	Αγία Παρασκευή (Λευκωσία)	Χαλκοκρατία μέχρι Ελληνιστική	J. Myres
1894-1895	Ιδάλιον	Ελληνιστική	O. Richter – Prussian Secretary
1895	Κούριο	Χαλκοκρατία, Ελληνοφοινικική, Ελληνιστική, Ρωμαϊκή	H. Walters
1896	Έγκωμη	Χαλκοκρατία	A.S. Murray
1901	Λάμπουσα	Κυπρογεωμετρική, Βυζαντινή	M. Dalton
1906-7	Λάμπουσα	Χαλκοκρατία, Ελληνιστική, Ρωμαϊκή, Βυζαντινή	E. Κωνσταντινίδης
1908	Ιδάλιον	Νεολιθική, Χαλκοκρατία	E. Κωνσταντινίδης
	Χύτροι	Ελληνιστική, Ρωμαϊκή	E. Κωνσταντινίδης – Στ. Οικονομίδης
1912	Φίλερι Κυθραίας	Χαλκολιθική	Επιτροπεία του Μουσείου
1913	Λευκόνοικο, Λάμπουσα		J. Myres – M. Μαρκίδης
1914	Λάρνακα	Π. Χαλκοκρατία	M. Μαρκίδης
	Λάμπουσα	Υ. Χαλκοκρατία	M. Μαρκίδης
	Κίτιον	Ελληνιστική, Ρωμαϊκή	M. Μαρκίδης
	Πολιτικό	Ελληνιστική	M. Μαρκίδης

Βιβλιογραφία

Cesnola General Louis Palma di, *Cyprus: Its ancient cities, tombs and temples*, Harber and Brothers Puplichers, Νέα Υόρκη 1878.

Cirilli Gustave, «Choses et gents d' archéologie. Le débarquement d' une «consulasse» américaine à Chypre», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τμ. Α', Λάρνακα 1923, σσ.175-177.

Dikaios P., *A guide to the Cyprus Musum*, The Cyprus government Printing Office, Λευκωσία 1947.

Garstang John, «Κυπριακόν Μουσείον» στο *Κυπριακά χρονικά*, Τμ. Α', Λάρνακα 1923, σσ.89-91, 111-115.

Hogarth D.G., *Devia Cypria: Notes of an archaeological journey in Cyprus in 1888*, Henry Frowde, Λονδίνο 1889.

Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Β', Φιλοκαλίας, Λάρνακα 1911.

Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τμ. Γ', Φιλοκαλίας, Λάρνακα 1912.

Καραγιώργης Βάσος, *Το Ίδρυμα Λεβέντη και οι συλλογές των κυπριακών αρχαιοτήτων στα μουσεία του εξωτερικού*, Καπόν, Ίδρυμα Λεβέντη, Αθήνα 2004.

Κυριαζής Νεοκλής, «Αρχαιότητες Κύπρου» στο *Κυπριακά χρονικά*, Τμ. ΙΒ', Λάρνακα 1936, σσ.213-219.

Κυριαζής Νεοκλής, «Αρχαιολογικοί της Κύπρου θησαυροί» στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τμ. Ζ', Λάρνακα 1930, σσ.276-284.

Μαραγκού Άννα, «Η κυπριακή αρχαιολογία και οι ξένες αποστολές 1878-1955», στο *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου: Κυπριακά 1878-1955*, Τμ. Β', Δήμος Λευκωσίας, Λευκωσία 1986, σσ.309-336.

Μαραγκού Άννα, *Ο Πρόξενος Λουίτζι Πάλμα Ντι Τσεσνόλα 1832-1904: Έργα και Ημέραι*, Πολιτιστικό Κέντρο της Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία 2000.

Masson O., Hermary A., «Les fouilles d' Ohnefalsch-Richtter à Idalion en 1894» στο *Cahiers du Centre d' Etudes Chypriotes*, Vol. 10, Ναντέρ 1988, σ.3-14.

Masson Olivier, «Diplomates et amateurs d' antiquities a Chypre vers 1866-1878», στο *Journal des Savants*, Παρίσι 1992, σσ.123-153.

Merrilles Robert S., *Το πρώτο Κυπριακό μουσείο στην οδό Βικτωρίας*, Λευκωσία, Moufflon, Λευκωσία 2005.

Murray A.S., Smith A.H., Walters H.B., *Excavations in Cyprus*, Published by the Trustees of the British Museum, Λονδίνο 1900.

Myres John L. – Ohnefalsh-Richter Max, *A Catalogue of the Cyprus Museum*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1899.

Περισιτιάνης Ιερώνυμος Κ., *Αρχαιολογικά και ιστορικά μελέται: Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Αγγλικής κατοχής*, Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 1910.

Σακελλάριος Αθανάσιος, *Τα Κυπριακά*, Τμ. Α΄, Π.Δ. Σακελλάριος, Αθήνα 1890.

Pilides Despina, *George Jeffery: His diaries and the ancient monuments of Cyprus*, Τμ. Α΄, Republic of Cyprus Ministry of Communications and Works Department of Antiquities, Λευκωσία 2009.

Τούνερ Χάτσινσον Ιωσήφ και Φίσιερ Στάνλεϋ , *Τα από 1878 μέχρι 1906 Νομοθετήματα της Κύπρου*, Ι. Οικονομίδης και Δ.Γ. Δημητριάδης (μεταφ.), Κυβερνητικό Τυπογραφείο Λευκωσίας, Λευκωσία 1913.

Αρχειακές πηγές

Αγών, Πάφος 1909.

Αλήθεια, Λεμεσός 1882,1883, 1885, 1886, 1894, 1897, 1899, 1901, 1900, 1902,1907.

Ελευθερία, Λευκωσία 1906, 1907, 1908, 1909, 1912, 1914.

Ευαγόρας, Λευκωσία 1900,1902.

Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία 1912.

Κύπριος, Λευκωσία 1904, 1905, 1906, 1912.

Νέον Έθνος, Λάρνακα 1894, 1895, 1899, 1902, 1912.

Νέον Κίτιον, Λάρνακα 1879, 1880, 1883.

Πατρίς, Λευκωσία 1914.

Σάλπιγξ, Λεμεσός 1885, 1886, 1886,1907

Στασίνοσ, Λάρνακα 1883.

Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία 1885, 1902, 1904, 1905, 1906, 1909,1912, 1914.

Κρατικό Αρχαίο, φακ. SA1/411/1914, Επιστολή William James Orr προς M. Markides, (Λευκωσία), 28 Ιανουαρίου 1914.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1911/1904, Επιστολή J. Newham προς A. Handerson Young, (Λευκωσία), 18 Ιουλίου 1904.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1412/1902, Εγκύκλιος Α.Ε. Mershaw προς επαρχιακούς διοικητές της Αστυνομίας, (Λευκωσία), 2 Μαΐου 1902.

Κρατικό Αρχείο, φακ. V41/72, Harry Thompson, «Report on the Pafhos district by Commissioner, 15 Μαΐου 1888» στο *Cyprus Report by Her Majesty's High Commissioner for 1887-1888*, Λονδίνο 1889.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/5921, «An ordinance for preservation of ancient monuments and objects of art and curiosity found in the island of Cyprus».

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/5929, «List of Conditions to be fulfilled by any person undertaking excavations in Cyprus», 14 Δεκεμβρίου 1883.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/992/1903, The Egyptian Gazette, 25 Ιανουαρίου 1908

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1740/1884, Επιστολή Falkland Warren προς τον Ύπατο Αρμοστή Robert Biddulph, (Λευκωσία), 19 Φεβρουαρίου 1883.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1740/1884, Επιστολή Falkland Warren προς τον Ύπατο Αρμοστή Robert Biddulph, (Λευκωσία), 19 Φεβρουαρίου 1883.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/3973, Επιστολή Kitchener προς Falkland Warren , 25 Απριλίου 1882.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/3953, Επιστολή W. Bonnici προς τον Ύπατο Αρμοστή Robert Biddulph, (Λευκωσία), 15 Νοεμβρίου 1883.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/4009, Επιστολή Major Chard προς Falkland Warren , (Τρόδος), 28 Σεπτεμβρίου 1883.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/826/1902, «Draft of a Law for the better preservations of ancient monuments», 6 Μαρτίου 1899.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/826/1902, «Draft of the law to consolidate -provide museums 1902».

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/1/1904. Επιστολή Ernest Macdonulds προς Major A.S. Cave, 1 Δεκεμβρίου 1904.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SAI/6543, Αίτηση Αρχιεπίσκοπου Σωφρόνιου προς τον Ύπατο Αρμοστή *Robert Biddulph*, (Λευκωσία), 15 Ιουνίου 1882.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/6543, C.W.Hill, «Report of the Honorary Secretary of the Cyprus Museum» στο *The Owl, A Weekly Newspaper and Review*, 7 Ιουνίου 1890.

Κρατικό Αρχείο, φακ. SA1/258/1884, D. Pierides, *The Cyprus Museum. A short account of operations*, Λάρνακα 1883.

Ντοκιμαντέρ ΡΙΚ: «Σκιαγραφώντας το Κυπριακό Μουσείο», μεταδόθηκε στις 23 Ιουλίου 2016 στα πλαίσια του προγράμματος: Έργα και Ημέραι, Αρχείο ΡΙΚ.

The Cyprus Gazette, «Draft of a law to amend the existing law with regard to the discovery of antiquities», Government Printing Office, (Λευκωσία), 5 Μαΐου 1897, σ.3342-3346.

The Cyprus Gazette Supplement, «A law to consolidate and amend the law relating to ancient monuments and antiquities of Cyprus and to provide museums», Government Printing Office, (Λευκωσία), 19 Μαΐου 1905.

The Cyprus Gazette, «A law to regulate and place upon a better footing the Cyprus Museum», 3 Ιουλίου 1896.

The Cyprus Gazette, «Government Notice», 6 Ιανουαρίου 1893.

The Cyprus Gazette, 1899, 1906, 1911, 1912.

Cyprus Blue Book, 1896-1897, 1902-1903.

Πήλινα κυπριακά αγγεία των προϊστορικών χρόνων.
Από τα ευρήματα του Κεσσία.